

ЮРІЙ НІКОЛАЄЦЬ

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ

В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:

СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ
ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса НАН України

ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ
ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ

КИЇВ – 2026

УДК: 316.77:327.88-048.66](477)"2014/..."

Н 63

Рекомендовано до друку вченою радою Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України (протокол № 6 від 18 грудня 2025 року)

Рецензенти

Лисенко О. Є., доктор історичних наук, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу воєнно-історичних досліджень Інституту історії України НАН України

Котигоренко В. О., доктор політичних наук, професор, завідувач відділу етнополітології Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Козьма В. В., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Національного університету фізичного виховання і спорту України

Ніколаєць Ю. О.

Н 63 Інформаційно-комунікаційне середовище України в умовах російсько-української війни: стратегії та практики протидії деструктивним впливам: Монографія. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2026. 152 с.

ISBN: 978-617-14-0519-6

У монографії висвітлена участь держави та громадянського суспільства у протидії деструктивним інформаційним впливам в умовах сучасної російсько-української війни. Визначено, що протидія деструктивним інформаційним впливам може бути здійснена не лише виключно формуванням і поширенням контрдискурсу, а завдяки втіленню у життя й інших заходів, зокрема політичних та/або економічних реформ, дотриманням законодавства про державну мову, яке є важливим засобом формування та збереження інформаційного простору держави, а також успішними та своєчасними діями спецслужб. Доведено, що протидія ворожим деструктивним інформаційним впливам має ґрунтуватися на дійовому правовому полі, яке відповідає вимогам часу і містить розраховані на захист інформаційно-комунікаційного середовища норми, визначені у рамках відповідної доктрини.

Монографія підготовлена за результатами виконання науково-дослідної роботи "Російсько-українська війна як конфлікт ідентичностей, цінностей та ідеологій" (державний рестраційний номер 0123U1000504).

УДК: 316.77:327.88-048.66](477)"2014/..."

ISBN: 978-617-14-0519-6

© Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України, 2026

DOI: 10.53317/978-617-14-0519-6

© Ніколаєць Ю. О., 2026

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies

**THE INFORMATION AND COMMUNICATION
ENVIRONMENT OF UKRAINE
IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR:
STRATEGIES AND PRACTICES
FOR COUNTERING DESTRUCTIVE INFLUENCES**

Kyiv
2026

UDC 316.77:327.88-048.66](477)"2014/..."

N 63

Recommended for publication by the Academic Council of the Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine (Minutes No. 6 of 18 December 2025)

Reviewers

Lysenko O. Ye., Doctor of Historical Sciences, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Department of Military History Research at the Institute of History of Ukraine of the National Academy of Sciences of Ukraine

Kotygorenko V. O., Doctor of Political Sciences, Professor Head of the Ethnopolitics department at Kuras Institute of Political and Ethnic Studies

Kozma V. V., Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Social Sciences and Humanities at the National University of Physical Education and Sports of Ukraine

Nikolaiets Yu. O.

N 63 The Information and Communication Environment of Ukraine in the Context of the Russian-Ukrainian War: Strategies and Practices for Countering Destructive Influences: Monograph. Kyiv: Kuras Institute of Political and Ethnic Studies, NAS of Ukraine, 2026. 152 c.

ISBN: 978-617-14-0519-6

The monograph highlights the participation of the state and civil society in countering destructive information influences in the context of the current Russian-Ukrainian war. It has been determined that countering destructive information influences can be achieved not only by forming and spreading counter-discourse, but also through the implementation of other measures, in particular political and/or economic reforms, compliance with legislation on the State Language, which is an important method for shaping and preserving the State's information space, as well as successful and timely actions by the special services. It has been argued that countering hostile destructive information influences should be based on an effective legal framework that meets contemporary requirements and contains norms designed to protect the information and communication environment, as defined within the relevant doctrine.

This monograph was prepared on the results of the research project "The Russian-Ukrainian War as a Conflict of Identities, Values, and Ideologies" (state registration number 0123U1000504).

UDC 316.77:327.88-048.66](477)"2014/..."

ISBN: 978-617-14-0519-6

© Kuras Institute of Political and
Ethnic Studies of the NAS of Ukraine, 2026

DOI: 10.53317/978-617-14-0519-6

© Nikolaiets Yu. O., 2026

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ І.	
Деструктивні інформаційні впливи у контексті підготовки агресії Російської Федерації	19
РОЗДІЛ ІІ.	
Стратегії та практики протидії деструктивним впливам під час локального воєнного вторгнення Російської Федерації (2014–2021).....	41
РОЗДІЛ ІІІ.	
Стратегії та практики протидії деструктивним впливам під час повномасштабного воєнного вторгнення Російської Федерації (2022–сьогодення)	87
ВИСНОВКИ	125
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	136

CONTENTS

INTRODUCTION	7
CHAPTER I.	
Destructive Information Influences in the Context of Preparing for Aggression by the Russian Federation	19
CHAPTER II.	
Strategies and Practices for Countering Destructive Influences During the Local Military Invasion by the Russian Federation (2014–2021)	41
CHAPTER III.	
Strategies and Practices for Countering Destructive Influences During the Full-Scale Military Invasion by the Russian Federation (2022 – present)	87
CONCLUSIONS	125
SOURCES AND REFERENCES	136

ВСТУП

Розвиток інформаційно-комунікаційного середовища України в умовах сучасної російсько-української війни відбувається під впливом цифровізації з її відкритим інформаційним простором, який постав ареною протистояння провідних країн світу. Одним із засобів такого протистояння є поширення деструктивних інформаційних впливів, що являють собою організоване та цілеспрямоване використання інформаційних засобів і технологій для завдання шкоди об'єкту впливу. Серед таких об'єктів можна виділити поведінку та психічний стан людини, суспільну злагоду, національну безпеку.

Основною метою деструктивних інформаційних впливів є переформатування свідомості окремих осіб, соціальних груп та суспільства задля зниження морально-психологічного стану, маніпулювання громадською думкою, поширення панічних настроїв або спонукання до певних дій чи бездіяльності.

В умовах війни спонукання громадян до певних дій чи бездіяльності може бути здійснене засобами інформаційного протистояння обох воюючих держав. У такому разі супротивники намагаються зміцнити чи підірвати здатність громадян протистояти ворожому вторгненню, сформувати у них готовність прийняти певні умови угоди про завершення війни / припинення бойових дій, переконавши їх у тому, що наслідки ведення бойових дій зумовлені, насамперед, певними об'єктивними чинниками.

Увага до суб'єктивних чинників, які вплинули на хід і результати війни, переважно привертається тоді, коли такі результати намагаються пов'язати передусім із діями певних політиків, політичних сил чи воєначальників. Поєднання об'єктивних та суб'єктивних чинників при визначенні та висвітленні результатів війни нерідко залежить від перспектив збереження владних повноважень військово-політичним керівництвом, яке очолювало країну під час ведення бойових дій.

Висвітлення подій війни та її наслідків великою мірою залежить від цілепокладання. І якщо події відбуваються не за запланованим і оприлюдненим сценарієм, то маніпуляції у

інформаційному просторі неминуче будуть пов'язані із визначенням цілей війни та її прийнятних наслідків.

Якщо результат війни може свідчити про успішне досягнення визначених цілей збройного протистояння, то висвітлення такого результату найчастіше пов'язують із виваженими діями вищого військово-політичного керівництва країни. В іншому випадку, як правило, відбувається пошук винних, визначення кола яких залежить від поширення інформації про дії чи бездіяльність конкретних осіб, усвідомлення громадянами наслідків таких дій чи бездіяльності, рівня популярності тих, хто висуває звинувачення за невдалий перебіг бойових дій, і тих, хто припустився під час бойових дій певних помилок чи прорахунків, що призвели до негативних наслідків.

У випадку конфліктів у середовищі вищого військово-політичного керівництва країни чи різкого загострення відносин між владою і опозицією пошук винних у воєнних невдачах може супроводжуватися і висуненням звинувачень у державній зраді. У такому разі діяльність влади та опозиції може стати джерелом деструктивних інформаційних впливів, які впливають на збереження суспільної злагоди та національної безпеки.

Керівництво країни, яка зазнала нападу ворога, намагається применшити здобутки супротивника, акцентує увагу на власних зусиллях, які мали на меті відбиття ворожого нападу, намагається переконати громадян у тому, що інше керівництво не могло б діяти краще у такій ситуації. У випадку, якщо країні вдалося відстояти суверенітет, акцент буде зроблений на висвітленні невдач ворога, які не дозволили йому здійснити успішне завоювання. Втрата територіальної цілісності країни неминуче потягне за собою поширення інформації про її причини і можливі наслідки. Успішні бойові дії, що дозволили реалізувати визначені цілі війни, переважно будуть представлені у медіа результатом дій не лише у період збройного протистояння, а й у часи передвоєнної підготовки.

Деструктивні інформаційні впливи можуть бути реалізовані завдяки поширенню неправдивої або спотвореної інформації для введення в оману; викривлення подання фактів; використання емоційного контенту задля формування потрібних наративів;

цілеспрямованого поширення ідей та поглядів для впливу на свідомість і поведінку людей; розповсюдженню медіаконтенту, який потенційно може спричинити погіршення емоційного та психологічного стану; реалізації спеціальних заходів, спрямованих на зміну поведінки цільової аудиторії.

До основних завдань деструктивного інформаційного впливу відносять:

- маніпулювання суспільною свідомістю і політичними орієнтаціями громадян;
- дестабілізацію суспільства із введенням населення в оману щодо роботи органів державної влади, правоохоронних та судових органів;
- провокування соціальних, політичних, міжетнічних та міжконфесійних конфліктів;
- дискредитацію історичної політики країни із переформування історичної пам'яті;
- підрив впливу держави на міжнародній арені, її обороноздатності та бойового потенціалу, у тому числі й через забезпечення зневіри громадян у можливості організувати належну відсіч ворогові;
- створення передумов для кризових явищ в економіці, постачанні збройних сил необхідною зброєю та військовим спорядженням, проведенні мобілізації тощо.

Протистояння в інформаційному просторі породжує різні форми інформаційного маніпулювання та деструктивних впливів, що загрожують руйнацією великим соціальним спільнотам, державам, народам та націям. При цьому можливості маніпулювання суттєво зростають за умови, що суспільство позбавлене ключових культурних, громадянських, національних схем-образів мислення і поведінки, які утверджуються у процесі державного будівництва і зміцнюються за підтримки держави.

У ХХІ ст. завдяки прискореному розвитку інформаційно-комунікаційних технологій різко зросли можливості реалізації деструктивних інформаційних впливів, які постали набагато більш важливою, ніж раніше складовою підготовки та ведення бойових дій. Поєднання гібридних диверсій із використанням підрозділів

сил спеціальних операцій, когнітивної війни, кібератак, спеціальних інформаційно-психологічних операцій, економічного тиску, втручання у виборчі перегони, інструменталізації міграції, маніпуляцій із постачанням енергоресурсів та впливу через діаспору було покликано мінімізувати застосування регулярної армії для досягнення визначених зовнішньополітичних цілей. Крім того, деструктивні інформаційні впливи могли бути використані й для забезпечення кризи функціонування низки міжнародних організацій, зокрема й для блокування їх рішень, спрямованих на припинення агресивних дій.

Формування протестного потенціалу засобами деструктивних інформаційних впливів передбачає маніпуляції свідомістю громадян задля розхитування суспільно-політичної ситуації в країні-мішені. Головною метою цього є перетворення прихованого невдоволення населення на реальні деструктивні дії (демонстрації, бунти, саботаж) для ослаблення держави зсередини.

Ефективне формування протестного потенціалу передбачає пошук реальних уразливих місць суспільства (корупція, бідність, етнічні чи релігійні суперечки), а також окреслення психологічних тригерів різних соціальних груп. Наступним кроком є радикалізація суспільних дискусій через медіа та соціальні мережі із навмисним зіштовхуванням груп населення із різними поглядами. Далі відбувається формування образу ворога із перенесенням відповідальності за загострення існуючих проблем на чинну владу або конкретні інституції із спробами дискредитації державних органів та силових структур задля руйнування довіри. А після цього – каталізація протесту із використанням резонансного приводу (реального чи сфабрикованого) і координацією дій протестувальників через анонімні канали комунікації.

До основних інструментів формування протестного потенціалу належать штучне створення інформаційного вакууму або шуму через запровадження великої кількості суперечливих версій однієї події, щоб дезорієнтувати суспільство; дезінформація із поширенням неправдивих емоційних новин; емоційне зараження із апеляцією до базових почуттів (страху, гніву, образи та несправедливості) замість раціональних аргументів; використання

ботоферм та тролів із штучним формуванням ілюзії "масової підтримки" певної протестної ідеї; дискредитація лідерів думок із знищенням авторитету осіб, які здатні заспокоїти суспільство або консолідувати його навколо конструктивних цілей. Використання таких інструментів покликане дестабілізувати суспільство, блокувати дію засобів, здатних відновити його консолідацію, суттєво зменшити інвестиційну привабливість країни, авторитет її владних інституцій та окремих впливових політиків, знищити авторитет збройних сил та переконати громадян у безперспективності підвищення обороноздатності держави і у кінцевому рахунку – підірвати суверенітет та територіальну цілісність країни.

У такому контексті загроза деструктивних інформаційних впливів небезпечна через відсутність міжнародних та національних правових норм, які дозволяють у час, коли не ведуться активні бойові дії та не оголошено воєнний стан, юридично кваліфікувати дії певної країни в інформаційній сфері як інформаційну агресію. Це дозволяє у багатьох випадках фактично безкарно вести інформаційну війну, наслідки якої можуть виявитися невідворотними. При тому за відсутності офіційного оголошення війни ворог має можливість маніпулювати не лише інформаційними повідомленнями, а й медіа країни, яка є об'єктом нападу. Цього вдається досягти через зміну власників окремих медіа із використанням зовнішніх інвестицій, залучення до співпраці інформаційних ресурсів та використання "спільних проєктів" у інформаційній сфері.

Сучасні засоби формування, поширення та обробки інформації забезпечують можливість здійснення цілеспрямованих інформаційних впливів із використанням мережі Інтернет та сучасних засобів зв'язку (смартфонів, персональних комп'ютерів тощо).

У сучасному світі можливості месенджерів, відеохостингів та соціальних мереж дозволяють таргетувати інформацію не лише для груп користувачів, а й для окремих осіб із урахуванням їхніх вподобань на основі формування психологічного портрету та визначення індивідуальних вподобань. Серед іншого, це дозволяє здійснювати заходи деструктивного інформаційного впливу, спрямовані проти населення певних держав. Об'єктом такого впливу

можуть стати й окремі соціальні чи вікові групи населення або громадяни певних регіонів чи навіть населених пунктів.

Протягом кількох минулих років різко зросли можливості поширення деструктивних інформаційних впливів завдяки роботі систем зі штучним інтелектом (ШІ). У сучасних умовах штучний інтелект перетворився на один із потужних інструментів геополітичного впливу, став важливим інструментом ведення бойових дій, суттєво прискорюючи процеси ухвалення рішень їх верифікації та оцінки наслідків. Використання ШІ у діяльності штабів різного рівня, системах озброєння та як елемента бойового екіпірування окремого бійця дозволило формувати новітні системи керування бойовими операціями, аналогів яким не було у історії.

Водночас системи з ШІ використовуються для здійснення кібератак, масштабних дезінформаційних кампаній, які можуть стати загрозою регіональній і глобальній стабільності. При тому транснаціональні корпорації, які залучені до розробки і впровадження новітніх систем формування, обробки та передачі інформації у цифровому вигляді (Microsoft, Google, Meta, Amazon, SpaceX), перетворилися на впливових суб'єктів міжнародної політики. Такий вплив забезпечується через контроль критичної інфраструктури, створення стандартів ШІ, а також завдяки формуванню глобальної цифрової інфраструктури. Розробка і впровадження «хмарних технологій» дозволяє не лише полегшувати процес зберігання та обробки інформації, а й забезпечує можливість контролю за обміном інформаційними повідомленнями та результатами використання «хмарних сервісів».

Потреби окремих держав у використанні новітніх розробок у сфері штучного інтелекту обумовлюють їх залежність від інфраструктури Big Tech. В умовах ведення війни така інфраструктура забезпечує не лише можливість координації зусиль у сфері ведення бойових дій та забезпечення армії необхідним військовим спорядженням, а й доступ до обміну інформацією, критично важливою для збереження суспільно-політичної солідарності, економічної стійкості та підтримки з боку іноземних партнерів.

У таких умовах кіберпростір перетворився на повноцінний театр ведення бойових дій. І якщо раніше основною ціллю

кібератак було руйнування мереж, то у сучасних умовах вектор атак зміщений на компрометацію цифрових ідентичностей, використання генеративного штучного інтелекту та виявлення і використання вразливостей логістичних шляхів. Суто кримінальна кіберзлочинність у сучасному світі існує поряд із операціями, ініціаторами яких виступають окремі держави та їх союзи. Державне кібершпигунство спрямоване на встановлення прихованого контролю над інформаційними системами. Кібератаки використовуються для руйнування систем зв'язку та управління (у тому числі й цивільною інфраструктурою), завдання збитків енергетичному сектору, телекомунікаційним компаніям, фінансовим установам та транспортним підприємствам, а у окремих випадках – для втручання у виборчий процес.

Останнім часом набуло поширення використання кібератак для зламу офіційних вебсайтів, державних реєстрів та акаунтів із використанням фішингу. Використання генеративного ШІ дозволило суттєво вдосконалити і масштабувати фішингові листи, а також полегшило формування і поширення вірусних програм, які важко виявити багатьма антивірусними системами. При тому масштабні витоки і злами систем із персональними даними дозволило сформувати детальні цифрові портрети користувачів, що робить таргетовані атаки ще більш небезпечними.

Водночас певну небезпеку для користувачів може становити й використання ШІ для пересічного пошуку інформації, оскільки воно може стати засобом поширення певного контенту у випадку, якщо використовуються засоби непрямого програмування результатів пошуку. Системи зі штучним інтелектом забезпечують пошук інформації на основі алгоритмів визначення її достовірності, надійності та важливості шляхом аналізу доступного контенту із виокремленням повторюваної (найчастіше дослівно) інформації у різних групах джерел. Пріоритетними серед таких джерел як правило визначаються академічні видання, видання із високими рейтингами та інформація із так званих незалежних Інтернет-джерел. Здійснюється також перевірка коментарів із систематизацією думок та суджень людей на основі повторюваних висловлювань чи однотипних текстів. Зчитування інформації

відбувається із урахуванням виділених у текстах сенсових блоків та підсумовуючих висновків. До уваги, як правило, беруться також висловлювання впливових політиків, директорів великих компаній, їхніх менеджерів, рішення важливих міжнародних форумів та нормативно-правові документи, дія яких поширюється на певній території (як правило принаймні у регіональному вимірі). ІІІ порівнює також приховану інформацію на тематичних сайтах, враховує запити людей чи інших систем зі штучним інтелектом щодо окремих питань чи груп питань, виділяючи ті з них, які мають повні збіги слів.

Збіг думок із різних груп джерел ІІІ подає як перевірену інформацію із високим ступенем достовірності. Проте алгоритми її пошуку дозволяють здійснювати непряме програмування відповідей ІІІ, які замовники будуть сприймати як перевірену інформацію, вільну від суб'єктивного впливу на її формування. Повторюваність однотипних висновків у різних джерелах, одноманітні судження чи висновки впливових політиків чи бізнесменів, схожі позиції провідних науковців без окреслення можливих застережень щодо хибності інформації будуть подані як достовірні дані. При цьому системи з ІІІ без спеціального запиту як правило не будуть відзначати спірні моменти у обраній інформації чи дані, які потребують верифікації. У частині випадків ІІІ також буде генерувати неіснуючі відомості чи їх поєднання з вірними даними задля того, щоб забезпечити відповідь на скерований до них запит. А верифікація інформації буде здійснена тільки якщо користувач помітить невідповідність у висновках, судженнях чи цифрових даних.

Використання ІІІ як джерела інформації забезпечує широкий простір для поширення деструктивних інформаційних впливів шляхом концентрації однотипної хибної інформації у джерелах, які можуть бути ідентифіковані ІІІ як достовірні. Так, наприклад, розміщення хибної інформації на провідних новинних сайтах, на сайтах академічних видань чи на копіях блогів видатних політиків чи бізнесменів під виглядом контенту, який ініціює певне обговорення, може стати джерелом дезінформації, згенерованої системами з ІІІ.

Можливість "інформаційного програмування" ІІІ дозволяє забезпечувати генерування ним повідомлень, які подані як

достовірна інформація, для широкого кола споживачів на основі аналізу даних про їх інформаційні запити та характер спілкуванні зі штучним інтелектом. При тому алгоритми пошуку інформації системами зі штучним інтелектом дозволяють у низці випадків забезпечити пріоритетність зчитування ними певних інформаційних повідомлень, у поширенні яких будуть зацікавлені суб'єкти розповсюдження деструктивних інформаційних впливів.

Джерелом деструктивних впливів в інформаційно-комунікаційному середовищі можуть бути не лише ворожі медіа ресурси, а й такі ресурси власної країни. Прагнення прикрасити стан справ у державі (у тому числі розраховуючи на збільшення допомоги від союзників чи партнерів), "відбілити" вище військово-політичне керівництво країни, частина дій якого виявилася помилковими, приховати наслідки невваженої кадрової політики чи економічних перетворень, перекласти на когось відповідальність за невдалі дії (як правило на військових чи іноземних партнерів, чия допомога виявилася "недостатньою" чи "несвоєчасною") може стати джерелом деструктивних інформаційних впливів.

Деструктивні інформаційні впливи, ініційовані медіа власної країни, можуть бути потенційно більш руйнівними, ніж такі впливи ініційовані медіа країни-агресорки. У такому разі певну роль відіграє сприйняття медіа країни ворога як "чужих", а власної держави – як "своїх". Довіра до "своїх" медіа на певному етапі, як правило, значно більша. Але загроза полягає у тому, що, якщо зникає за тієї чи іншої причини довіра до "своїх" медіа, то будь-яка інформація від них сприймається упереджено, а громадяни віддають перевагу пошуку альтернативних її джерел. І, як правило, у сучасному світі такими джерелами стають соцмережі, які на початку підкупають можливістю отримувати інформацію від рідних чи близьких осіб (яким довіряють більше, ніж офіційним джерелам), але з часом забезпечують "втягнення" користувачів у споживання неперевіреної інформації, ознайомлення з якою стає наслідком бажання про усе дізнатися першими і поширити відповідні повідомлення. Перенесення на пересічних користувачів прагнення поширювати сенсаційні повідомлення часто стає потужним джерелом деструктивних інформаційних впливів, особливо

небезпечних в умовах війни, коли законодавством заборонено розповсюдження певної інформації.

Порушення такої заборони нерідко стає тим самим "забороненим плодом", який зростаюча кількість громадян хоче спробувати, демонструючи у такий спосіб свою поінформованість. Таке прагнення в умовах війни має й об'єктивні передумови, оскільки у такий час нерідко трапляється, що громадяни потребують інформації, яка спрощує їх існування у важких умовах, а володіння такою інформацією сприймається як певна "вищість".

Сучасна цифровізація медіа створила передумови для надзвичайно швидкого створення та поширення текстового й аудіовізуального контенту. Такі можливості отримали не лише гіганти телеіндустрії, а й пересічні користувачі, які завдяки стрімінговим сервісам, роботі відеохостингів та соціальних мереж отримали можливість поширювати і отримувати потрібну їм інформацію. Водночас розвиток інформаційно-комунікаційних технологій забезпечував раніше небачені можливості стеження за громадянами, які користувалися цифровими сервісами. Складність використання брендмауерів створила нові проблеми з точки зору конфіденційності та безпеки.

Використання соціальних мереж та месенджерів для збирання даних про користувачів стало важливим полем для роботи спецслужб. А новітні засоби обробки та передачі інформації робили можливими інформаційні війни у небачених раніше масштабах. Створення так званих ботоферм дозволяло формувати вигідні дописи та коментарі у соцмережах та месенджерах, а також повертати чи відвертати увагу від певних подій. Таким чином, розвиток кіберпростору суттєво розширював поле інформаційного впливу на громадян, що дозволило збільшити ефективність деструктивних інформаційних впливів.

Для аналізу деструктивних інформаційних впливів в українському інформаційно-комунікаційному просторі та практик протидії їм в умовах сучасної російсько-української війни були враховані результати розробок Д. Канемана [2018] та Р. Талера [2018] щодо нерациональної поведінки (акцент на емоційних доводах на шкоду або навіть замість раціональної аргументації у дискусіях

став першою характерною ознакою "епохи постправди"); Д. Кіслова [2010; 2013] щодо перебігу інформаційних воєн і забезпечення політичної безпеки масових комунікацій; В. Горбуліна [2019] щодо оцінок впливу державних та громадянських інституцій; В. Кулика [2020] щодо характеру аналізу текстів ("називання" – "обрамлення" – "мовні засоби творення обрамлень" – "політичні рекомендації"); І. Бекешкіної [2015] щодо оцінки перспектив реінтеграції тимчасово окупованих РФ територій; Н. Костенко [2018] щодо контекстів медіаскептицизму.

Окремі аспекти обраної теми дослідження висвітлені у публікаціях Г. Почепцова, який досліджував види інструментарію зі зміни ментальності [Почепцов, 2012], розвиток методології інформаційних воєн [Почепцов, 2015], роботу з інтерпретаціями у контексті смислових воєн [Почепцов, 2016], гібридні інформаційні війни [Почепцов, 2017], масштабне поширення фейків задля створення віртуальної реальності [Почепцов, 2020], засоби протидії деформуючим фактам та підтасованим свідченням [Почепцов, 2021], а також О. Свідерської [2022a; 2022b; 2022c], І. Малика [2024], які досліджували специфіку розгортання когнітивної війни, Р. Черниша [2023], який приділив увагу дослідженню маніпуляцій свідомістю у соцмережах та впливу фейків на нацбезпеку.

Саме Г. Почепцов увів у науковий обіг поняття смислової війни та представив авторський концепт її ролі у сучасному світі. Він відзначав, що за своїм інструментарієм смислові війни спрямовані на просування ідей не безпосередньо, а у фоновому режимі. Частково це пов'язано із небажанням викликати спротив, а, з іншого боку, вони більш пасивні й можуть тривати тоді, коли ніхто, здається, цієї війни не веде. Тобто, інформаційні та віртуальні об'єкти мають два плани. Один план перебуває в полі зору реципієнта інформації, інший – ні. Якщо інформаційні війни працюють на одному плані, то війни впливу – на іншому. Проте у випадку, коли операція впливу триває в активному, а не пасивному модусі, комунікатор усе одно мусить принести зміни в фізичний простір, тобто зацікавлений у переносі фону в життя в тому чи іншому вигляді. При цьому Г. Почепцов наголошував, що смислові війни досить часто реалізуються за допомогою масово-

культурних інтервенцій, що дає нам змогу визначити їх як вирішення політичних, соціальних, економічних і навіть військових проблем за допомогою таких інтервенцій [Почепцов, 2013]. Власне, погляди Г. Почепцова стали відправною точкою для осмислення корекції масової свідомості за допомогою деструктивних інформаційних впливів, а також роботи з чутливими до впливу точками когнітивного простору людини.

Дослідження покликане перевірити низку гіпотез, а саме: про зростання ролі інформаційного протистояння у сучасній війні та підготовці до збройного протистояння, про зміну ролі централізованих моделей комунікації в умовах сучасної інформаційної війни, про зростання ролі інфлюенсерів у інформаційному протистоянні, про можливість ініціювання в умовах війни деструктивних інформаційних впливів владою та опозицією у рамках внутрішньополітичної боротьби.

Науковий пошук ґрунтується на міждисциплінарному підході із використанням контент-аналізу, критичного дискурс-аналізу, кейс-стаді аналізу, компаративного та кореляційного аналізів тощо.

У дослідженні використані результати соціологічних досліджень Київського міжнародного інституту соціології (kiis.com.ua); Соціологічної групи "Рейтинг" (<https://ratinggroup.ua>); Інституту соціології НАН України [*Українське суспільство ...*, 2014; *Українське суспільство ...*, 2015; *Українське суспільство ...*, 2018]; опитувань, виконаних на замовлення газети "Дзеркало тижня" [*Тест на сумісність ...*, 2019], а також матеріали закордонних моніторингових місій, орієнтованих на визначення настроїв населення Донбасу, які були підготовлені та/або проаналізовані М. Лакомі [Lakomy, 2016], С. Фішер [Fischer, 2019], У. Шнеккеном [Schneckener, 2016], О. Лухтерхандтом [Luchterhandt, 2019] тощо. Водночас враховувалися не лише можливості, а й обмеження щодо повноти та достовірності інформаційного потенціалу джерел. Ідеться, зокрема, про результати соціологічних опитувань в умовах війни. Ці результати, репрезентативні щодо певної соціальної групи, спільноти та території, не завжди можуть бути такими для всієї України. Найбільші обмеження стосуються опитувань на тимчасово окупованих територіях. Неможливість опитувати військово-службовців обумовила використання глибинного інтерв'ю.

РОЗДІЛ І.

ДЕСТРУКТИВНІ ІНФОРМАЦІЙНІ ВПЛИВИ У КОНТЕКСТІ ПІДГОТОВКИ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Відновлення державної незалежності України у 1991 році постало суттєвою загрозою домінуванню Російської Федерації на пострадянському просторі, а зміцнення України – чи не вирішальною перепорою імперським амбіціям Росії. Українці неодноразово демонстрували нескореність ідентичності, що засвідчив рух опору польській політиці пацифікації, насильницькому конструюванню радянської ідентичності, розгорнутий учасниками "Розстріляного відродження", націоналістичного підпілля, шістдесятників та дисидентів, а також діяльність українських осередків в еміграції. І хоча тривала бездержавність суттєво ускладнила формування в Україні громадянських патернів, після відновлення державної незалежності країна та громадянське суспільство виступили інституціональною основою утвердження цивілізаційної ідентичності українства.

Потужним фактором інтенсифікації формування цивілізаційних смислів усіх різновидів колективної ідентичності – етнонаціональної, конфесійної, культурної, громадянської, політичної, цивілізаційної та європейської – стали реформування, демократизація, декомунізація і деколонізація суспільства, ліквідація символів комуністичного режиму, оновлення змісту української національної ідеї, відродження історичної пам'яті та традиційної ментальності [Рафальський та ін., 2022, с. 466].

Водночас після розпаду СРСР РФ не полишала спроб дестабілізувати ситуацію на теренах України, намагаючись консолідувати антиукраїнські сили, у тому числі й засобами інформаційної війни [Ніколаєць, 2014; Ніколаєць, 2021a; Ніколаєць, 2023a; Ніколаєць, 2023b; Ніколаєць, 2023c; Nikolaiets, 2018].

Певний час РФ віддавала перевагу «лагідній» експансії із використанням культурних, релігійних та мовних інструментів для

розмивання української національно-громадянської ідентичності. Задля цього були використані засоби культурного домінування, інституціонального впливу та релігійний фактор. Медіа простір України намагалися перенаситити російським продуктом: фільмами, серіалами, музикою та книгами, за допомогою чого було забезпечене нав'язування російських наративів. Крім того, була створена мережа проросійських організацій, які під виглядом культурного обміну просували геополітичні інтереси Кремля. Активно використовували й Українську православну церкву як інструмент політичного впливу та поширення ідеологем «триєдиної Русі».

Ідеологічним підґрунтям деструктивних інформаційних впливів Росії став концепт "русского міра", сформульований ще у 1970-х роках у середовищі московської ліберальної інтелігенції [*До другої річниці ...*, 2016, с. 10]. Його основою на початку ХХІ ст. були уявлення про "особливий шлях" Росії, оточення країни ворогами, які прагнуть захопити її природні багатства, а також переконання у неминучості збройного зіткнення задля захисту національних інтересів держави та перерозподілу сфер впливу на її користь.

До широкого громадсько-політичного дискурсу РФ термін "русскій мір" ввів президент цієї країни В. Путін, який наприкінці 2006 – на початку 2007 років. у публічних виступах наголосив питання мовної, культурної та цивілізаційної єдності "співвітчизників, що проживають за кордоном" [Котигоренко та Рафальський, 2013, с. 60].

Під "русским міром" у політичній риторичі керівництва РФ, РПЦ та російських інтелектуальних кіл розуміли спільноту людей, так чи інакше пов'язаних з Росією, що формується на основі спільності мови і культури, історичної пам'яті та пов'язаних з цією історичною пам'яттю цінностей, православ'я, лояльності до сьогодишньої російської держави, що прагне виступати всередині країни та на міжнародній арені як органічна правонаступниця російської державницької традиції, складовими якої є Російська імперія та СРСР.

У своїх проповідях Патріарх Російської православної церкви Кирило (В. Гундяєв), який підхопив певні ідеї концепту "русского

міра", зробив наголос на "особливій духовності" східного слов'янства, "спільності" російського та українського народів, які "вийшли з купелі Володимирового хрещення". Водночас Кирило стверджував, що ядром "русского міра" є Росія, Україна та Білорусь. Він відверто не визнавав кордони України, її права на існування як незалежної держави і неодноразово підкреслював, що Росія може чинити будь-які дії по відношенню до України, у тому числі й застосовуючи силу зброї, оскільки географічно українські території належать до "русского міра" [Хотин, 2022].

Подібні погляди поділяв і російський філософ О. Дугін, який стверджував, що "Білорусія та східні і центральні райони України політично і культурно належать до зони Росії-Євразії, і якщо у чомусь і існують культурні відмінності, то вони можуть бути зведені до окремих деталей, ... і можуть бути врегульовані в межах етно-культурної (але не державної!) автономії" [Дугин, 1997, с. 426–427].

Уявлення про "русскій мір" великою мірою були зорієнтовані на внутрішню російську аудиторію і дозволяли відроджувати міфотворчість про "велич Росії", "безмежність" її впливу та кордонів, а також виправдати у очах власних громадян можливі воєнні дії задля захисту інтересів РФ. Водночас поширення концепту "русского міра" засвідчувало готовність РФ до втілення у життя певних зовнішньополітичних дій, пов'язаних із спробами беззастережно домінувати на більшій частині пострадянського простору і "обумовлених" приналежністю частини територій до "русского міра". Цьому слугувало уявлення про право претендувати на "споконвічно російські землі", впливаючи на розвиток держав, які постали на теренах колишнього СРСР, розпад якого був сприйнятий у РФ як одна із найбільш трагічних подій ХХ ст.

З точки зору ведення інформаційної війни, "русскій мір" являє собою певну матрицю, яка дозволяє зазіхати на суверенітет та територіальну цілісність низки сусідніх держав, обумовлює в очах російських громадян можливість застосування збройної сили та сприяє формуванню образу ворога у обличчі Заходу на чолі із США.

Покладена в основу "русского міра" лояльність до Росії, а не виключно до росіян, виступала засобом окреслення інтересів та

проблем тих, хто був зацікавлений у економічному співробітництві з цією країною. Привабливість такого співробітництва намагалися представити через зацікавленість у постачанні порівняно дешевих енергоносіїв та використання переваг ємкого внутрішнього російського ринку. Проте присутність на внутрішньому ринку РФ залежала від підтримки дій російського уряду.

Матриця "русского міра", обмежуючи можливі дії його прихильників інтересами та потребами Російської держави, водночас залишала досить широке поле для визначення можливих способів досягнення бажаного. Серед таких способів фігурувала й можливість застосування сили не у відповідь на збройний напад противника, а для "захисту інтересів" певної існуючої чи удаваної соціальної групи на території іншої держави, яку пов'язували із "руським міром".

Фактично ідеї "русского міра" стали універсальною матрицею визначення *casus belli* для РФ, спроб легітимації будь-яких зусиль її вищого керівництва, спрямованих на досягнення бажаних цілей у внутрішній та зовнішній політиці. Прив'язка "русского міра" до існуючих на сьогодні інтересів та потреб вищого керівництва РФ дозволяла успішне маніпулювання окресленими таким керівництвом цілями, коли реально досягнутий результат міг бути оголошений справжньою метою певних дій.

Ідеї, закладені у концепт "русского міра", не були чимось принципово новим і деякою мірою нагадували ті, що зароджувалися у Німеччині після програшу у Першій світовій війні. Проте російський "веймарський синдром" підносив не стільки націю, скільки державне утворення та його очільників. І це суттєво розширювало коло тих, хто міг би потенційно позитивно ставитися до ідей "русского міра". Тим більше, що частина таких ідей була озвучена православними священнослужителями високого рангу.

Не виключено, що гнучкість ідей "русского міра", які були пов'язані з інтересами держави, має корені у визначенні принципу зовнішньої політики Англії, сформульованого британським державним діячем Генрі Джоном Темплом, лордом Пальмерстоном: "У Британії нема ні вічних союзників, ні постійних друзів. Вона має лише постійні інтереси".

Така гнучкість концепту "руського міра" дозволяла окреслювати спрямування деструктивних впливів у інформаційній війні із пріоритетом існуючих на сьогодні потреб та інтересів, видозмінюючи у той чи інший спосіб як дискурс, так і поле досяжності завдяки відповідним змінам таргетування, поширення фейкової інформації, використання діпфейків, актуалізуючи когнітивні викривлення або спотворення.

Після розпаду СРСР найголовнішими спірними питаннями між Україною та РФ стали розподіл радянського спадку, статус Криму та контроль над стратегічними озброєннями. І на фоні цього уже на початку 1990-х років РФ, серед іншого, ініціювала протистояння з Україною в інформаційному просторі.

З початку 1990-х років і до сучасної російсько-української війни, яка почалась у 2014 році, можна виділити кілька періодів російсько-українського протистояння в інформаційному просторі, а саме: першу та другу половину 1990-х років із виокремленням часу до і після прийняття Конституції України, першу та другу половину 2000-х років із виокремленням часу до і після Помаранчевої революції, а також 2010-2013 роки, коли при владі в Україні був В. Янукович.

Упродовж **першої половини 1990-х років** РФ забезпечила масштабний інформаційний супровід кампанії по збереженню на території України своїх військових підрозділів, зокрема у Криму. Росія намагалася за всяку ціну зберегти Чорноморський флот під своїм контролем, тоді як Україна наполягала на розподілі майна і виведенні російських військ зі своєї території. РФ фінансувала сепаратистські рухи у Криму, а російські військові кораблі іноді влаштовували збройні провокації. При тому багато російських політиків не визнавали український статус півострова. І у 1992–1993 роках парламент Росії ухвалював постанови, які проголошували передачу Криму Україні у 1954 році «незаконною», а Севастополлю намагалися надати «російський федеральний статус». У січні 1994 року на півострові відбулися вибори президента Республіки Крим, де переміг представник блоку "Росія" Ю. Мешков, який обіцяв запровадити у Криму рубль, надати мешканцям російське громадянство і перейти на московський час. Підтримка

Москвою Ю. Мешкова вже тоді ледь не призвела до воєнного конфлікту між РФ та Україною. І хоча застосування зброї вдалося уникнути, але на території України залишилися російські війська.

Деструктивні інформаційні впливи були спрямовані на просування ідеї про «споконвічно російський Крим» та необхідність збереження військового потенціалу Чорноморського флоту із наголосом, що Україна не може підтримувати боєздатність кораблів на належному рівні і не потребує потужного флоту. Водночас наголос був зроблений і на участі РФ у розбудові Чорноморського флоту та створення його інфраструктури, у збереженні якої Україна начебто не зацікавлена.

Росія також вимагала негайної передачі усіх ядерних боєголовок під свій контроль, економічно шантажуючи Україну. При тому українських громадян намагалися переконати, що Україна не здатна утримувати власним коштом ядерні озброєння та не може гарантувати їх безпечного збереження. Російські та проросійські медіа поширювали наративи про «небезпеку» збереження ядерного арсеналу та нібито його технічну непридатність. У інформаційному просторі також «розігрувалася карта» економічного шантажу, наприклад, через погрози припинити постачання енергоносіїв з РФ. Процес супроводжувався потужним політичним тиском з боку США та Росії, а додатковим фактором стали сильні «антиядерні» настрої в українському суспільстві, обумовлені Чорнобильською катастрофою 1986 року. Результатом тиску стало підписання у 1994 році Будапештського меморандуму, за яким Україна передавала РФ ядерну зброю в обмін на «гарантії безпеки» та «повагу до кордонів».

Україна та РФ також мали суперечку щодо розподілу боргів і активів колишнього СРСР. Росія запропонувала так званий «нульовий варіант», за якого вона бере на себе усі боргові зобов'язання Радянського Союзу в обмін на усі закордонні активи (дипломатичну нерухомість, золото, алмазний фонд) СРСР. Україна не погоджувалася із такою пропозицією, наголошуючи, що її частка має становити близько 16%. Міжурядову угоду уклали лише у грудні 1994 року, і за її умовами РФ була зобов'язана виплатити українську частку у закордонних активах СРСР. Однак

текст угоди так і не був ратифікований Верховною Радою України, оскільки РФ не надала інформації про закордонну власність колишнього Радянського Союзу, оцінка якої значно перевищувала розміри радянського боргу.

Попри висвітлення у медіа позиції України щодо «нульового варіанту», у громадян, на жаль, не вдалося сформувати чіткого уявлення про те, що економічна ситуація у державі могла б бути значно кращою, якби РФ погодилася на розподіл радянський активів. Російські та проросійські медіа вдало маніпулювали інформацією, нав'язуючи думку про те, що економічні проблеми України початку 1990-х років є наслідком розпаду СРСР та невиваженої економічної політики українських урядів. З огріхами економічної політики найчастіше пов'язували й критику української законотворчості.

Не виключено, що у цей час російське керівництво ще мало надії на створення «м'якої» конфедерації із фактичним припиненням процесу українського державотворення. Це зумовлювало наголос російських та проросійських медіа на «незрілості» української політики, необхідності «довести здатність українців до державотворення», таргетування деструктивних інформаційних впливів на українському конституційному процесі. Російське керівництво підтримувало намагання українських «лівих» затягнути конституційний процес, зберегти радянські норми або зафіксувати двомовність (надання російській мові статусу другої державної).

15 березня 1996 року Державна дума Російської Федерації ухвалила постанову № 157-ІІ ГД, якою визнала ухвалу Верховної Ради РРФСР про ратифікацію Біловезьких угод недійсною та стверджувала, що результати референдуму 17 березня 1991 року про збереження СРСР мають юридичну силу для РФ. І не виключено, що такі дії Росії були одним із засобів тиску на Україну в умовах, коли в Україні на завершальному етапі перебувала підготовка до прийняття Основного закону держави.

Ухвалення Конституції України у 1996 році було сприйняте політичною елітою Російської Федерації насамперед через призму геополітичного суперництва, визначення статусу Криму та долі Чорноморського флоту. Офіційна Москва та різні політичні сили

у середині РФ продемонстрували цілий спектр реакцій – від стриманих до відверто ворожих.

Чи не найбільше неприйняття у РФ викликало закріплення у Основному законі України унітарного статусу держави, визначення Криму невіддільною частиною України і надання Севастополю спеціального статусу. Стаття 17 Конституції України прямо забороняла розташування іноземних військових баз на території Держави. Водночас Пункт 14 Розділу XV «Перехідних положень» Конституції України дозволяв використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань. У Москві сприймали це як тактичну перемогу, однак Кремль обурював сам факт визначення часових меж та визнання того, що флот перебуває на іноземній території. Для РФ, яка прагнула назавжди залишити свій флот у Севастополі, це був серйозний виклик.

І після ухвалення Конституції України деструктивні інформаційні впливи РФ набувають дещо інших обрисів. **У другій половині 1990-х років** акцент був зроблений на просуванні твердження про необхідність і доцільність врахування Україною зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних інтересів РФ, важливість зміцнення економічних зв'язків, які начебто є чи не єдиною запорукою стабільного економічного розвитку України. Росія зосередила свої зусилля на інформаційному забезпеченні «газового шантажу». Москва регулярно звинувачувала Київ у «несанкціонованому відборі» палива та накопиченні боргів, вимагаючи передати під контроль РФ усю газотранспортну систему та стратегічні підприємства.

На фоні помітних змін геополітичного вибору України у бік посилення співробітництва із західними країнами і в умовах, коли український і російський погляди на майбутнє пострадянського простору кардинально відрізнялись, Москва виступала проти виведення своїх військ з території України. РФ усіляко гальмувала делімітацію сухопутного і морського кордонів, особливо в акваторії Азовського моря та Керченської протоки, розглядаючи відсутність чітких кордонів як один із засобів зовнішньополітичного тиску.

РФ зосередила зусилля на дискредитації співробітництва України з НАТО. Крім того, російські та проросійські медіа в Україні працювали на формування позитивного іміджу конверсії українського військово-промислового комплексу, усіляко наголошуючи, що процес перепрофілювання оборонних підприємств та переорієнтація їх ресурсів на випуск цивільної продукції або товарів подвійного призначення відіграватиме важливу роль у подоланні економічної кризи. Скорочення витрат держави на армію та перерозподіл бюджету на соціальні чи інфраструктурні потреби подавали як важливий засіб підвищення рівня життя населення та модернізації ринку праці. При тому підкреслювалась неможливість України власними силами підтримувати потужну сучасну армію і доцільність продажу за кордон частини наявного озброєння.

Росія також забезпечувала інформаційну підтримку розподілу Чорноморського флоту на свою користь. Підкреслювалося, що флот був створений за часів існування СРСР, а РФ є його правонаступницею і потребує потужного флоту для захисту своїх інтересів та Чорному морі. Севастополь називали "містом російської слави", наголошуючи, що це російське місто. І під тиском РФ у 1997 році було підписано угоди, за якими Росія отримала понад 80% кораблів ЧФ, а Україна погодилася здати в оренду бази в Севастополі на 20 років (до 2017 року).

Загалом упродовж 1990-х років Україна практично не чинила спротиву інформаційній експансії з боку Російської Федерації. Російські медіа вільно працювали в Україні, а крім того РФ сформувала в Україні потужний пул проросійських медіа, що дозволило Росії поширювати вигідні для неї наративи, формувати суспільну думку, суттєво впливати на індивідуальні інформаційні поля громадян, маючи вплив навіть на їхню здатність критично оцінювати події сучасності, у тому числі й у контексті розвитку російсько-українських відносин. І одним із результатів такого стану речей стало поширення в Україні переконання, що РФ має на українських теренах власні інтереси, які у своїй діяльності повинна враховувати українська влада.

Наступним періодом російсько-української інформаційної війни можна назвати **першу половину 2000-х років**, коли Росія

доклала багато зусиль для формалізованого конструювання ідентичності "русскомовне населення" та стимулювання російського націоналізму в Україні. Також РФ спробувала поширювати наративи про "існування двох Україн" та "розкол України по Дніпру".

В Україні виділялися два регіони, де у повідомленнях місцевих медіа з'являлася порівняно велика кількість антиукраїнських випадів або навіть відвертих сепаратистських закликів. Такими регіонами стали Донбас та Крим. Однак, якщо медіа Донбасу дещо більше акцентували увагу на формуванні регіональної ідентичності, то деякі провідні видання Криму відверто і безкарно закликали до приєднання півострова до Російської Федерації.

Аналіз повідомлень медіа Донбасу дозволяє стверджувати про активну участь значної частини медіа та видань аналітичного характеру у формуванні образів історичної пам'яті, що використовувалися у межах мобілізаційних технологій на шляху забезпечення підтримки місцевим електоратом політичних сил, які позиціонуються як захисники інтересів регіону. На цій основі, власне, було сформовано стереотипи уявлень про "донецьку ідентичність". Регіональна ідентичність трактувалася з огляду на її культивування як одне із важливих надбань краю, яке дозволяло зберегти "традиційні цінності" мешканців у супереччю прагненню деяких політичних сил до їх нівелювання та розмивання. Воно також слугувало для дифамації противників ідеалізації "донецької ідентичності" та мало на меті об'єднання жителів Донбасу навколо ідеї протистояння "виявам націоналізму з боку західноукраїнського населення". Конфлікт дискурсів особливо чітко виявився на початку XXI ст. в умовах посилення політичної боротьби і зосереджувався у сфері формування уявлення про Донбас як про регіон, де відсутнє міжетнічне протистояння та успішно розвивається промислове виробництво, на противагу твердженню про Донбас як край, де більшість населення "не в ладах" із законом. Мовне питання у мас-медіа дискурсі набирало гостроти переважно напередодні і під час проведення відповідних виборчих кампаній, слугуючи одним із засобів мобілізації електорату так само, як і обговорення зовнішньополітичного курсу України.

Використання різних оцінок подій минулого мало забезпечувати відповідний вплив на формування історичної пам'яті, а виділення найбільш конфліктних трактувань – фокусування уваги на подіях минулого, а не проблемах сьогодення. Використання лексичних обмежувачів виконувало функцію обмеження відповідальності, приховання ставлення до інформації та захисту від небажаних інтерпретацій, що залишається нетиповим для комерціалізованого дискурсу медіа і може слугувати однією з ознак загальної маніпулятивності.

Структура і прийоми подачі аргументації і контраргументації дискурсивних версій формування регіональної ідентичності населення Донбасу у певних мас-медіа свідчила про зацікавленість російської сторони у формуванні уявлень про Донбас як про "виключно російський край" із ігноруванням участі українського населення в освоєнні і господарському розвитку регіону. А відтак деякі досліджені дискурсивні версії дійсності містили певні стереотипи і застереження, що мали на меті формування конфліктного середовища в українському суспільстві по вісі "Схід – Захід".

Сепаратистські випадки були досить частими й у деяких друкованих виданнях Криму, де на фоні пропагування антиукраїнських настроїв часто з'являлися публікації із закликами від'єднання Криму від України.

Ідея про "розкол України" перетворилася на політтехнологічну схему уже у часи Помаранчевої революції. Широко представлена у російськоцентричному дискурсі ідея про "розкол України" була використана Партією регіонів для мобілізації власного електорату у протиставленні із «помаранчевим» табором. Штучне розмежування на основі ставлення громадян до оцінок певних історичних подій чи постатей, а також до визначення зовнішньополітичного курсу держави було використане як засіб дестабілізації суспільства. Не виключено, що таким чином намагалися скомпенсувати втрату в Україні впливу комуністів. І не даремно, В. Путін двічі відвідав Україну перед президентськими виборами, демонструючи підтримку В. Януковичу, а контрольовані державою російські медіа розгорнули інтенсивну кампанію проти В. Ющенка.

Можливість подібних дій, напевне, можна пояснити нечіткістю позиції великих фінансово-промислових груп України, які прагнули отримувати дивіденди як від співробітництва з РФ, так і за рахунок економічних зв'язків із західними країнами. У зовнішньополітичній діяльності спостерігалася багатовекторність, наслідки якої Україна відчуває і до останнього часу. Відсутність довгострокової стратегії керування державою негативно позначилася на формуванні національно-громадянської ідентичності.

На початку ХХІ століття посилюється російська інформаційна підтримка сепаратистських рухів та об'єднань на території України та апробовані засоби інформаційної війни у сфері забезпечення прихильності частини українських правоохоронців на працівників судових органів.

У другій половині 2000-х років РФ розгортає доволі успішну масштабну інформаційну кампанію по дискредитації європейської та євроатлантичної інтеграції України. Росія починає активно просувати ідею "донбаської ідентичності" із акцентом на пріоритетності регіональних інтересів для жителів Донбасу. Силами регіональних еліт на Донбасі проукраїнська громадянська позиція була оголошена «деструктивною», «фашистською», а на її носіїв вішалися ганебні ярлики.

Політику Президента України В. Ющенка намагалися подавати як політику "фашизації Донбасу" із критикою вшанування ОУН і УПА. Але якщо медіа Донбасу дещо більше акцентували увагу на формуванні регіональної ідентичності, то деякі провідні видання Криму відверто закликали приєднати півострів до Російської Федерації. Серед таких видань виділялися газети «Крымская правда» та «Слава Севастополя». І це відбувалося за відсутності адекватної реакції владних структур, судових та правоохоронних органів України.

21 квітня 2008 р. на засіданні Ради національної безпеки і оборони України В. Ющенко був змушений назвати інформаційну експансію іноземних держав найбільшою загрозою національній безпеці України, відзначаючи, що «в інформаційному просторі України проводилися інформаційно-психологічні кампанії з тих чи

інших питань», а предметом ворожих впливів були, насамперед, "теми національної єдності, територіальної цілісності, мови, релігії і культури, європейської та євроатлантичної інтеграції" [Президент України застерігає..., 2008].

Водночас на тлі загострення інформаційної війни із РФ В. Ющенко намагався привернути увагу суспільства до того, наскільки складним і суперечливим був шлях становлення Української державності. Однією з основ державного будівництва в Україні постала ідея про те, що українці – єдині спадкоємці історії Русі та істинно європейський народ, а російський народ сформувався значно пізніше унаслідок змішування слов'ян із угро-фінськими та тюркськими племенами. А приєднання України до Московщини призвело до втрати державності, колоніального пригнічення, обмежень уживання української мови та придушення культури.

Ініціативи президента змушували українське суспільство уважніше подивитися на власну історію, відповідаючи на питання на кшталт «Хто ми такі?» та «Ким ми хочемо бути?».

Історична політика у роки президентства В. Ющенка багато у чому слугувала формуванню переконання про відмінність історичного шляху України та Росії, намагалася донести інформацію до широкого загалу про факти боротьби українців з Московією та їх намагання протистояти радянській. Акцент був зроблений на висвітленні та популяризації боротьби за незалежність України у різні історичні періоди, аналізі відносин України та Росії в історичній ретроспективі, визначенні причин голодоморів та політичних репресій в Україні. Значна увага була приділена висвітленню протистояння на українських землях у контексті подій Другої світової війни із глорифікацією боротьби УПА. Водночас В. Ющенко неодноразово виступав за примирення між колишніми воїнами Червоної Армії та УПА, які жили в Україні. Свою позицію він мотивував необхідністю об'єднання зусиль громадян на шляху розбудови потужної держави.

Проте втягнутому політтехнологами у протиборство на ниві історичної політики, вищому керівництву України на чолі із В. Ющенком не вдалося налагодити виважений та цивілізований діалог у суспільстві, здатний подолати «гострі кути» історичної

пам'яті та штучно сформовані контрдискурси в оцінці певних історичних подій та політичних діячів. Проросійські медіа критичували В. Ющенка за «нав'язування ідеалів Західної України» та «фашистських стереотипів».

У цей час уже яскраво виявилася вразливість демократичного суспільства від здійснення ворогом таргетованих інформаційно-психологічних спецоперацій та розгортання на теренах держави потужної мережі медіа, які працювали переважно в інтересах іншої країни.

Упродовж 2010–2013 років під час перебування при владі в Україні В. Януковича за ініціативи РФ заполітизований та штучний поділ українського соціуму на русськомовних та українськомовних громадян був поєднаний із нав'язуванням думки про необхідність "захисту російськомовного населення" в умовах "фашизації України", коли начебто відбувалось штучне перетворення "українських націонал-фашистів на борців за незалежність" [*Болезни истории*, 2013; Иванов, 2010b]. Критичні зауваження у проросійських медіа лунали й на адресу українського інтегрального націоналізму, основні положення якого були оголошені як тотожні до ідей німецьких націонал-соціалістів [Иванов, 2010a].

Незважаючи на запевнення В. Януковича у необхідності формування єдиного культурного простору в Україні, у східних та південних її областях набирала обертів кампанія з дискредитації української державності зі звинуваченням В. Ющенка у «відродженні фашизму». Українсько-російське прикордоння цілеспрямовано перетворювали на один із напрямів експансії Російської Федерації, активно розігруючи карту «донецької ідентичності». «Мовне питання» та нав'язування уявлень про «споконвічно російський Донбас» стало одним із засобів дестабілізації обстановки на теренах України [Ніколаєць, 2012, с. 186].

А вже 3 листопада 2011 р. Верховна Рада знизилла квоту українського контенту в ефірі теле- і радіокомпаній з 50 % до 25 %, а у 2012 р. така квота була відмінена взагалі, що свідчило про згортання українізації медіа-простору, яке почалося за президентства В. Ющенка.

У контексті інформаційної війни проти України пам'ять про Другу світову війну РФ намагалася використати принаймні у двох аспектах: як засіб возвеличення Росії, яка начебто здобула перемогу переважно завдяки власним зусиллям і змогла б це зробити й без допомоги населення України, також як засіб розколоти Україну, зробивши наголос на різниці у ставленні східноукраїнського та західноукраїнського населення до боротьби проти Німеччини та її союзників.

Російська пропаганда робила наголос на співпраці українських націоналістів з німцями, всіляко уникаючи вести мову про проголошення 30 червня у Львові декларації про відновлення Української держави, про перебування С. Бандери у таборі Заксенхаузен, про причини спротиву радянзації західноукраїнських земель та її масштаби. В окремих випадках у співпраці із гітлерівцями під час Другої світової війни навіть звинувачували все західноукраїнське населення [Герман *считаєт ...*, 2013].

У інформаційній війні проти України РФ вдало маніпулювала використанням концепції плюралізму думок. Під прикриттям права на відстоювання власної думки або під маскою організації діалогу поширювалося твердження про «необхідність почути Донбас», суть якого зводилася або до нав'язування Україні федерального устрою, або до обґрунтування надання регіону «особливого статусу». Із тезою про те, що «Київ повинен почути Донбас», для забезпечення діалогу з Донецьком часто виступав колишній лідер громадського руху «Український вибір» В. Медведчук, який претендував на лідерство серед проросійських сил в Україні¹.

Як відзначив у 2013 році тодішній начальник Генерального штабу Збройних Сил РФ В. Герасимов, акцент методів протидії вже зміщений у бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, втілених у життя із задіянням протестного потенціалу населення. Усе це мало бути доповнене воєнними акціями прихованого характеру, у

¹ Медведчук В. Київ повинен “почути” Донбас.
<https://www.rbk.ua/ukr/news/medvedchuk-kiev-dolzen-uslyshat-donbass-1443173713.html>

тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборотства і діями сил спеціальних операцій [Герасимов, 2013].

І саме вже у 2013 році дедалі більш помітним ставала радикалізація риторики російських та проросійських медіа, які формували підґрунтя для спроби розколоти Україну, створивши на її теренах території, які перебували б поза контролем Києва.

Проте хоча Росія протягом тривалого часу не шкодувала зусиль для поглиблення "українських поділів", загострення суперечностей та дестабілізацію обстановки, фінансування проросійських політичних та громадських організацій, формування переконання у тому, що росіяни та українці "один народ", виявилось, що світоглядні уявлення українських громадян суттєво більше "проєвропейські", аніж "проросійські". І прагнення до збереження української державності у суспільстві домінує над сприйняттям "інакшості" населення різних регіонів держави. А така "інакшість" навіть сприймається як ознака демократичності суспільства та порівняно високого "рівня свободи" його членів, сприяє підтримці національної незалежності та територіальної цілісності країни.

Закиди щодо "фашизації України" переважно скептично були сприйняті в українському суспільстві. "Архівна революція" 1990-х років, представлення широкому загалу результатів наукових пошуків українських та зарубіжних науковців, суттєво посприяли усвідомленню зростаючою кількістю українських громадян жахливих наслідків радянських репресій, голодоморів та депортацій, невмілого керівництва військами у роки німецько-радянської війни.

В Україні, де більшість громадян мали родичів, які воювали з фашизмом у роки Другої світової війни, звинувачення навіть у самій можливості позитивного сприйняття фашистської ідеології бачилися неприйнятними. А спроби представити діяльність Української Повстанської Армії у роки Другої світової війни, насамперед як процес співробітництва із фашистською Німеччиною, не витримували критики у світлі розсекречених архівних документів і матеріалів. Крім того, наукові установи та освітні заклади України взяли активну участь у формуванні державницьких настроїв у суспільстві, особливо у середовищі молоді, шляхом звернення до

історії України із виокремленням (а в деяких випадках і переглядом висновків щодо політичної діяльності) найбільш впливових її політичних лідерів у рамках відродження національних традицій української історіографії [Ніколаєць, 2011].

Спроби синхронізувати український пам'яттєвий простір із російським, здійснені у період каденції В. Януковича, були активними, проте не надто успішними [Набок, 2017, с. 273]. Усвідомлення того, що джерелом масових репресій, депортацій, Голодомору була політика Кремля, сприяло поширенню переконання у перспективності розвитку української держави для забезпечення можливості самостійно визначати власну долю.

Заснований на возвеличенні Росії концепт "русского міра" не зміг пояснити того, чому у другій половині ХХ ст. світоглядної прірви між східними і західними українцями не існувало, а на початку ХХІ ст. така "прірва" начебто поглибилась настільки, що для її подолання потрібна якась допомога "третьої сторони" у особі Російської Федерації.

Не дивлячись на певні регіональні відмінності (у тому числі й у сприйнятті державної історичної політики), цінність незалежності в Україні переважно не ставилася під сумнів, а самі ці відмінності стали гарантувати політичний плюралізм, пошук компромісів та демократію, оскільки навіть різного роду гострі дискусії не супроводжувалися виявами насильства або закликами до нього [Ніколаєць, 2021b].

Тому навіть російські науковці визнавали поразку "російських політтехнологів та ЗМІ, які викликали в українських громадян природний протест проти грубих спроб нав'язати їм свою волю" [*История России ...*, 2009, с. 758].

При тому громадяни України продовжували на високому рівні цінувати міцність сім'ї та благополуччя дітей. За даними Інституту соціології НАНУ сім'я за рівнем довіри у населення України займає перше місце серед усіх соціальних інституцій суспільства. Соціокультурною особливістю українців завжди було поважне ставлення до родини та сімейних цінностей, а українську сім'ю за ціннісними орієнтирами можна назвати дітоцентричною в умовах, коли вся життєдіяльність подружжя спрямована на одну мету – народження і виховання дітей [Лавріненко, 2011, с. 511].

Можливо, що саме уявлення про можливі загрози для дітей у випадку поширення конфліктних ситуацій сприяло позитивному ставленню до владнання конфліктів у політиці без застосування сили після відновлення української державності. Попри існування різних поглядів на доцільність втілення у життя того чи іншого курсу у зовнішній політиці держави, на оцінку дій окремих політичних сил сучасності і минулого, українці загалом зберігали єдність у позитивному ставленні до економічної діяльності, як засобу забезпечення матеріальних благ, до праці, спрямованої на забезпечення прийнятного рівня життя для своєї сім'ї.

Загалом українці виявляли повагу до Української держави, прав людини, демократії, свободи, рівності. Громадян України поєднувала працелюбність, бажання підвищувати власний добробут та вільно розпоряджатися результатами своєї праці. Більшість опитаних пишалися тим, що вони є громадянами України. Водночас існувала й помітна частка тих, хто вважав себе насамперед жителем певного регіону. Розбіжності існували й у оцінках певних подій чи постатей минулого, а також у оцінках перспектив економічного розвитку за поглиблення співпраці з ЄС чи з Російською Федерацією.

Порівняно високий рівень толерантності в українському суспільстві виявився важливим соціокультурним надбанням і тривалий час був запорукою успішного пошуку компромісів та уникнення насильства при вирішенні політичних проблем.

Переважна більшість громадян України досить прохолодно поставилась до ідеї "руського міра". І можна припустити, що це було пов'язане не тільки з розмитістю багатьох його положень та відмінностями деяких трактовок, а й із вкрай слабким опрацюванням економічної складової. У концепті фактично відсутні глобальні економічні ідеї, підходи до втілення у життя масштабних інноваційних проєктів, які були б цікаві у світовому чи регіональному масштабі у контексті сталого розвитку. Це й не дивно з огляду на відсутність у РФ передової технологічної бази, орієнтацію на рентну економіку, надмірну мілітаризацію виробництва та регулярну участь у різного роду війнах та збройних конфліктах. Росія не спроможна виробити моделі економічної

діяльності чи поведінки, яка б могла зацікавити велику кількість громадян інших країн. У Росії принципово неможлива реалізація чогось на зразок "американської мрії", оскільки результати економічної діяльності повністю залежать від лояльності до керівництва країни і можуть бути передані за потреби у його розпорядження на основі політичних рішень. А розміщення на території РФ окремих виробничих потужностей деяких провідних іноземних компаній (наприклад, машинобудівних) орієнтоване переважно лише на локалізацію виробництва якомога ближче до ринку збуту. Тож сприйняття Росії у світі насамперед як джерела порівняно дешевих енергоресурсів та перспективного ринку збуту не влаштовує ні керівництво, ні громадян цієї країни, яка, не маючи відповідної технологічної бази, претендує на світову першість, загрожуючи іншим державам черговими війнами, збройними конфліктами та дестабілізацією внутрішньополітичної ситуації.

Помітною також залишається відсутність справжнього зацікавлення цим концептом з боку широких бізнесових кіл поза межами РФ. Причиною цього, ймовірно, є уявлення про спосіб інтеграції до "руського міра", який передбачає безумовну лояльність до вищого керівництва РФ без критичного осмислення його дій. Така лояльність не може беззаперечно імпонувати підприємцям, орієнтованим на власні сили, а не на безумовну інтеграцію до великих бізнес-об'єднань на їхніх умовах.

В Україні ж процес приватизації породив не лише кілька великих фінансово-промислових груп, які конкурували між собою (у тому числі й у питаннях політичного впливу), а й порівняно велику кількість підприємців, які були зацікавлені у відстоюванні власних бізнес-інтересів і не сприймали перспективи втручання у свою економічну діяльність представників інших країн. Якщо для бізнес-середовища РФ реалізація ідей "руського міра" могла б означати певні економічні вигоди, то для підприємців поза межами Росії така реалізація неминуче пов'язана з економічними втратами або неможливістю керувати власними активами чи обмеженням у праві розпорядження ними.

Таким чином, засобом успішної протидії поширенню на більшості території України ідей "руського міра" виявилась

державна історична політика 1990-х – початку 2000-х років, яка дозволила громадянам переосмислити радянське минуле, роль Кремля у насильницьких діях проти населення України, прорахунки у економічній та соціальній політиці.

Іншим засобом протидії деструктивним ідеям "руського міра" було здійснення приватизації в Україні, коли з'явилась величезна кількість власників, які не були зацікавлені у втручанні РФ у підприємницьку діяльність, перерозподіл ресурсів та готової продукції. Росію дедалі більше сприймали як конкурента чи партнера, але не як власника українських економічних ресурсів. Українські підприємці різного рівня відчували переваги ринкової економіки, налагодження взаємовигідного співробітництва із виробниками чи споживачами з інших країн, що віддаляло їх від ідей патерналізму, характерних для СРСР.

Відсутність підтримки ідей "руського міра" у більшості українських регіонів змусила російське керівництво, зберігаючи тиск на інформаційне поле України, змінити певні акценти деструктивних інформаційних впливів, обмежуючи поле їх досяжності. Акцент був зміщений на "захист інтересів" кримчан, "народу Донбасу", а з часом – на розгортання в Україні "громадянської війни", обумовленої неприйняттям політики Києва жителями окремих регіонів.

Яскраво виражена "регіональність" інформаційних кампаній свідчила, що РФ вдалося у вигідний для себе спосіб сфокусувати таргетування контенту, його характеристики та способи поширення. Це свідчило про неефективність або навіть відсутність державної політики захисту інформаційного простору України, що в умовах розвитку сучасного інформаційно-комунікаційного середовища становило суттєву загрозу інформаційному полю держави.

Дії РФ сформували певну практику поширення деструктивних впливів у інформаційно-комунікаційному просторі, коли під прикриттям наведення "альтернативних" думок чи позицій пропагувалися сепаратистські настрої та підносилися антиукраїнська позиція, яка подавалася як патріотична по відношенню до певного регіону. Для поширення деструктивних інформаційних впливів широко були використані вітчизняні медіа ресурси. Комерціалізація

значної частини медіа в Україні не лише забезпечувала можливість інформаційного супроводу бізнес-проектів, реалізація яких була вигідною їх власникам, а й, як виявилось, могла бути використана для створення загроз національній безпеці держави.

Напередодні російсько-української війни були сформовані практики використання вітчизняних медіа для поширення інформації, яка могла становити загрозу національній безпеці держави, а також практики передачі текстового та аудіовізуального контенту між громадянами із використанням соцмереж, месенджерів та відеохостингів, які сприймалися як зона "вільного" обміну повідомленнями і можливість висловлювати власну позицію. Такі практики розширювали можливості для формування деструктивних впливів у інформаційно-комунікаційному просторі в умовах війни завдяки обмеженості контролю за розповсюдженням інформаційних повідомлень та уявленням громадян про доцільність вільного обміну інформацією.

На момент початку сучасної російсько-української війни у 2014 році Україна не мала виваженої концепції захисту власного інформаційного простору та досить поверхневі уявлення про важливість та можливості захисту власного інформаційного поля. У таких умовах концепт "русского міра" був досить успішно використаний для формалізованого конструювання ідентичності "русскомовне населення" та стимулювання російського націоналізму в Україні.

В Україні можна виділити три умовні категорії громадян, які виявили зацікавленість певними ідеями "русского міра". До першої належать ті, для кого привабливою була сама ідея жити на території, яка належала до РФ. Найбільше таких було у поселеннях, де більшість населення становили етнічні росіяни. До другої категорії належали ті, хто був "обтяжений радянською ідентичністю" і вважали, що Росія могла б відкрити дорогу до відновлення СРСР з його патерналізмом, прогнозованістю економічного розвитку та стабільністю добробуту. Не маючи хисту до підприємницької діяльності, приватної ініціативи та конкурентної боротьби, вони задовольнялися роллю найманих працівників і робили наголос на тому, що підприємці отримали кошти "у

незаконний спосіб". Такі громадяни були практично у всіх областях України, однак більшість з них – це консервативно налаштовані люди старшого віку, неохильні до змін. До третьої категорії можна зарахувати переважно жителів Півдня та Сходу України, які були зацікавлені у збереженні та розширенні економічного співробітництва з РФ задля зростання рівня власного добробуту. У їх уяві економічне співробітництво з РФ дозволяло забезпечити зростання обсягів реалізації продукції українських підприємств чи постачання сировини до Росії.

Серед тих, хто виступав "за поглиблення співробітництва з РФ", були й ті, хто робив це виключно з меркантильних інтересів через небажання сплачувати взяті в українських банках кредити чи позики або ж через прагнення не платити визначені українським законодавством податки та збори. Були й такі, хто не приховував бажання за всяку ціну отримати можливість експлуатувати природні багатства краю чи отримати контроль над певними підприємствами чи торговельними мережами. Не варто скидати з рахунку і тих, хто вбачав у відокремленні регіону від України можливість перерозподілити певні фінансові потоки на свою користь чи шляхом грабунку "відновити справедливість", відібравши награване у олігархів. При цьому уявлення про можливість окремих регіонів здійснювати економічну діяльність певною мірою відображали рівень економічної культури їх жителів та специфіку уявлень про культуру інвестиційної діяльності.

Загалом попри обмежений вплив ідей «руського міра» РФ у контексті інформаційної війни змогла віднайти кілька вразливих «точок» українського суспільства, серед яких "необхідність боротьби з українськими олігархами", які «нехтують інтересами трудящих», та "окремленість інтересів" певних регіонів України, які потерпають від "несправедливого розподілу ресурсів Києвом". Засобами інформаційної війни в Україні вдалося згуртувати значну частину прихильників розширення економічного співробітництва з Російською Федерацією (зосереджених переважно на Донбасі), а у Криму – прихильників приєднання півострова до РФ.

РОЗДІЛ II.

СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ ПІД ЧАС ЛОКАЛЬНОГО ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (2014–2021)

Порівняно велика кількість жителів Криму, де значну частину населення становили етнічні росіяни, підтримувала ідею приєднання півострова до РФ. Тому спланована спецоперація з окупації Кримського півострова була представлена як "повернення споконвічно російської території у рідне лоно" [*Возвращение Крыма*, 2020], але водночас передбачала організацію антиукраїнських мітингів під сепаратистськими гаслами, у яких провідну роль "обурених кримчан" грали спеціально завезені громадяни РФ з числа спортсменів, працівників охоронних фірм, колишніх військовослужбовців, які провокували конфлікти і всіляко намагалися дестабілізувати ситуацію.

Силову підтримку "акцій протесту" у Криму забезпечували близько 6 тис. бойовиків Кубанського козацького війська, захоплення адмінбудівель – військовослужбовці 45-го окремого полку спецпризначення повітряно-десантних військ РФ зі складу Західного військового округу, а загальна кількість російських військових сягнула 20 тис. осіб [*Історія повзучої анексії ...*, 2023].

Деструктивна інформаційна складова була спрямована на формування переконання у тому, що Росія діє у вигідний для себе спосіб на "споконвічно російських територіях" жителі яких розмовляють переважно російською мовою і "лояльні до РФ", але їм потрібен "захист" від "української хунти", "неонацистів" чи "націоналістів". Стверджувалося, що населення Криму радо вітало "звільнення від української окупації, яка тривала з 1954 до 2014 року" [Романенко, 2014].

Засобами інформаційної війни вдалося забезпечити відсутність спротиву більшості населення Криму тимчасовій окупації півострова РФ, участь певної частини кримчан у проросійських

мітингах і блокуванні українських військових частин, а також сприянні у розгортанні підрозділів російської армії у Криму.

Успішна тимчасова окупація Криму, за відсутності адекватної реакції вищого керівництва України, розв'язала РФ руки для втілення у життя у 2014 році проекту "русская весна", який передбачав організацію проросійських виступів на території Півдня та Сходу України за надання російській мові статусу другої державної, федералізацію України, захист інтересів регіонів. Хоча частина проросійських виступів відбулася під сепаратистськими гаслами, але Росія певний час утримувалась від того, щоб на територію материкової України відкрито увійшли підрозділи збройних сил РФ, намагаючись представити події виключно як внутрішньо українські.

Інформаційне забезпечення "русской весни" спиралося на "соціально-економічну", "політичну" та "військову" деструктивні складові.

Південно-східну частину України намагалися представити як окрему частину держави, населення якої об'єднане спільністю економічних інтересів, використанням російської мови у спілкуванні, негативним ставленням до діяльності "українських націоналістів". Спільність економічних інтересів громадян Півдня та Сходу України намагалися обґрунтувати наявністю розвиненої промислової бази, яка відігравала вирішальну роль у економічному розвитку держави і була зорієнтована на зміцнення і розвиток економічних зв'язків з Російською Федерацією, яка ще з часів існування СРСР була основним споживачем продукції українських підприємств. Проголошення незалежності України намагалися подавати як основну причину руйнування сформованих виробничих зв'язків між Україною та Росією.

Російські пропагандисти намагалися охарактеризувати економічний розвиток України як послідовне формування олігархії, яка нехтує інтересами та потребами пересічних громадян і не зацікавлена у прискоренні економічного розвитку держави. Владу у Києві представляли як уособлення українського олігархату, а владу у регіонах – як захисника інтересів трудящих на місцях. З цієї позиції підкреслювалося, що "зацикленість офіційного Києва

на єдності і соборності не є продуктивною" [Артемьев, 2015]. Крім того, вагомим аргументом збереження промислового потенціалу України подавалося постачання енергоносіїв з Росії [*Реверсний удар* ..., 2014]. У цьому контексті Росія була представлена як країна, де олігархи не мають вирішального впливу на політику держави, добробут населення якої має високий рівень соціального забезпечення, оскільки великий капітал начебто не має змоги розкрадати національне багатство.

Серед регіонів Півдня та Сходу України у російській пропаганді особливо був виділений Донбас, який позиціонували як територію, яку "окупувала" Україна. Економічна самостійність регіону була зображена засобом вирішення проблем його населення, яке начебто потерпає від засилля "київської хунти". При тому економічна складова деструктивного інформаційного впливу мала постати фундаментом для формування його політичної складової, яка спочатку передбачала вимогу федералізації України, пізніше – "право" на проголошення окремого державного утворення, і врешті решт – можливість входження до складу РФ.

Політична деструктивна складова базувалася на твердженні, що української нації не існує і ніколи не існувало. Натомість існує малоросійський народ, який є частиною великого російського народу, а Україна як держава постала виключно завдяки зусиллям радянського керівництва. А завдяки зусиллям керівництва СРСР сучасна Україна розташована на частині "споконовічно російських територій" [*В РФ грозятся* ..., 2018].

У квітні 2014 року В. Путін назвав південний схід України "Новоросією" і заявив про прагнення забезпечити "законні права росіян і російськомовних громадян" цього регіону. Він підкреслив, що Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса не входили до складу України у царські часи, а були передані їй у 1920-ті рр. радянським урядом [*Путін заявив* ..., 2014].

Після такої заяви В. Путіна південно-східна Україна у повідомленнях російських медіа стала фігурувати переважно як "Новоросія". Найбільше "Новоросія" була присутня у медійному дискурсі протягом 2014 року, коли РФ мала надію на відторгнення від України значної частини Півдня та Сходу держави. Так, на

сайті "Известия" "Новоросію" почали згадувати набагато інтенсивніше з лютого 2014 року, а з квітня автори повідомлень вели мову про неї вже не як про регіон, а як про "державу" (переважно федеративну) чи "республіку", регулярно ставлячи на один щабель "Україну та Новоросію" [Набок, 2020, с. 302]. Появу "Новоросії" намагалися позиціонувати як факт відновлення історичної справедливості, що в російському інформаційному просторі забезпечувалося створенням неіснуючих геоконструкцій – Південний Схід України як самостійний геополітичний регіон "Новоросія", апеляцією до російських імперських моделей ідентичності, що начебто є характерними для Донбасу, а також позиціонуванням Донбасу як невід'ємної частини "русского міра" [Донбас у системі ..., 2015, с. 91].

Утворення терористичних організацій "ДНР" та "ЛНР" супроводжувалося формуванням та розвитком відповідних медіаресурсів, які постали як один із засобів реалізації проєкту "Новоросія". Так побачили світ Інтернет-ресурси "Русская весна", "Донецкие Новости" (dnews.donetsk.ua), www.novorosia.su, www.dnr-news.com, www.dnr.today, www.icorpus.ru, www.lugansk-online.info, www.rusvesna.su, а також друковані ЗМІ "XXI век", "Новороссия", "Молния ДНР" тощо.

Політична складова деструктивного впливу також включала спроби формування позитивного уявлення про Донецько-Криворізьку Радянську Республіку (ДКРР), як народне державне утворення, яке захищало інтереси населення регіону всупереч прагненням "київської влади" позбавити його права на вільний розвиток і використання природних багатств. Всіляко підносилася ідея керівництва Донецько-Криворізького обласного комітету РСДРП(б), яке у 1917 році відстоювало тезу про принципову відмінність Донкривбасу від решти території України, а також ухвалу 4-го обласного з'їзду рад Донкривбасу 1918 року про створення ДКРР на принципах економічного суверенітету.

Деструктивні інформаційні впливи також були спрямовані на інтерпретацію подій і фактів з історії України, окремих історичних постатей, діяльність українських владних структур, українське громадянське суспільство, канали комунікації між владою і громадянами. Метою таких впливів була дискредитація Української

державності, нав'язування думки про штучність процесу державотворення в Україні та його тісний зв'язок з Росією, яка начебто у той чи інший час передала до складу України частину "споконвічно російських земель".

Військова деструктивна складова інформаційного впливу на той час полягала в оприлюдненні звернення В. Януковича до президента РФ В. Путіна від 1 березня 2014 року, де стверджувалося, що "Україна опинилася на порозі громадянської війни", "життя та безпека людей, особливо на південному сході та у Криму під загрозою", а "під тиском західних країн здійснюється відкритий терор та насильство". Звернення також містило прохання до В. Путіна "використати збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності, захисту населення України" [*До другої річниці ...*, 2016, с. 29].

Водночас на мітингах у деяких містах українського Донбасу пропонували відкрити Східний фронт, покликаний охороняти рубежі регіону "від бандерівської нечисті і фашистської чуми". З цією метою лунали заклики до місцевої влади видати зброю [*Донецкие казаки ...*, 2014]. Стверджувалося, що "Схід і Південь України прагнуть відстояти свою ідентичність і право будувати своє життя за власними законами", маючи надію на підтримку Росії [Сычев, 2014с]. Віталися дії російської армії у Криму і засуджувалося оголошення Україною мобілізації військовозобов'язаних [Сычев, 2014b]. Крим називався "блоkpостом, виставленим проти українського радикалізму" [Сычев, 2014a]. Наголошувалося на встановленні в Україні "націонал-фашистської диктатури", повалити яку можливо лише об'єднавши зусилля регіонів [Гончаров, 2014; Сычев, 2014d].

У контексті дій уряду Російської Федерації з дестабілізації обстановки на українських землях Патріарх Московський і всієї Русі Кирило 14 березня 2014 року в кафедральному соборному Храмі Христа Спасителя в Москві, згадав про "руській мір" як про "велику російську цивілізацію", яку "недоброзичливці 400 з гаком років робили спроби розколоти і розділити". Патріарх Московський ворогами назвав тих, хто хотів відірвати південь і західні російські землі від єдиного "русского міра" [*Патріарх Кирил ...*, 2014].

Проте ідея створення міфічної Новоросії не знайшла потрібного агресорам відгуку у громадян України. Більшість з них сподівалася, що все-таки вдасться уникнути війни, а існуючі проблеми можна буде розв'язати уникнувши кровопролиття. Спробу проголосити Одеську народну республіку навіть місцеві антимайданівці зустріли без розуміння. Так, А. Давидченко, один із організаторів одеського "антимайдану", висловився категорично проти утворення "Одеської народної республіки" підкресливши у інтерв'ю одеському виданню "ОТКАТ": "Ми не припиняємо своєї боротьби, але „Одеську республіку” оголошувати не планували" [*Антимайдан в Одесі ...*, 2014].

Акції у рамках "русской весни" відбувалися за участі проросійськи налаштованих громадян України, російських агентів та спеціально завезених до України російських "козаків", спецназівців, колишніх військовослужбовців, спортсменів тощо – загалом, за кримським сценарієм. Однак через деякий час виявилось, що проросійські сили не мають масової підтримки на Півдні та Сході України, учасники мітингів, критикуючи керівництво України, у багатьох випадках не підтримують ідею ліквідації Української державності, а Збройні Сили України мають усі шанси за порівняно короткий проміжок часу придушити виступи сепаратистів та російських найманців. Стало зрозумілим, що без участі військових підрозділів РФ відторгнути, на користь Росії, частину українського Донбасу чи певні території на півдні країни не вдасться.

Можна припустити, що найбільш вагомою протидією деструктивним інформаційним впливам під час спроб реалізації "русской весни" була відсутність "розколу" між східноукраїнським за західноукраїнським населенням. Попри відмінності у сприйнятті певних аспектів історичної політики, перспектив зовнішньополітичної орієнтації країни, оцінок дій президентів, урядів, партій та окремих політиків, більшість українських громадян позитивно сприймала розбудову держави, можливість проведення вільних виборів, підприємницьку діяльність.

Впродовж 2012–2014 років для громадян України зросла важливість цінностей, пов'язаних із державною незалежністю,

демократичним контролем рішень влади, демократичним розвитком країни, свободою слова, підприємницькою ініціативою, індивідуальною самостійністю, рівними можливостями для всіх, морально-психологічним станом суспільства, національно-культурним відродженням, участю у політичному житті, інтелектуальним розвитком, суспільним визнанням [Ручка, 2014, с. 21].

При тому громадяни України продовжували на високому рівні цінувати міцність сім'ї та благополуччя дітей. Можна припустити, що спілкування в сімейному колі або колі родичів, які жили у різних регіонах держави, пріоритет сімейних цінностей серед українців виявилися суттєво перешкодою для російських політехнологів, які намагалися накидати думку про існування "розколів" в Україні. Твердження про те, що Україна була розколота "з більшості найважливіших питань" [Шульга, 2014, с. 126], переважно не витримали перевірки часом. У 2014 році 60,7% українців пишалися статусом громадянина України. З піднесенням до інституції громадянства ставилось найчастіше населення Заходу, Центру та Півночі країни (79,9%, 73,0% та 74,7%, відповідно). Позитивні почуття у зв'язку з причетністю до громадянського корпусу України висловлювали жителі Сходу і Півдня (55,4% та 49,1%) [Прибиткова, 2014, с. 201]. Разом з тим соціологи відзначали, що під час надзвичайних подій ментальність громадян України підлягає певній ціннісній метаморфозі, яку пов'язують насамперед із помітним зростанням важливості патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму, культурної компетентності [Ручка, 2014, с. 122].

Водночас результати деструктивного інформаційного впливу з боку РФ виявилися досить помітними на Донбасі, де 25,2% громадян не пишалися або скоріше не пишалися власним статусом громадянина України [Прибиткова, 2014, с. 202]. Цьому могла сприяти порівняно велика кількість російських та проросійських медіа, які вільно працювали на території регіону і переважно користувалися підтримкою місцевої української влади [Ніколаєць, 2014]. Проте навіть там більшість громадян підтримували думку про необхідність збереження єдності держави і засуджували сепаратистів, виступаючи проти ведення бойових дій як проти

Російської Федерації, так і між населенням різних регіонів України [Більшість українців ..., 2014; Опрос ..., 2014; Українці визначили ..., 2014].

Згідно із результатами дослідження "Децентралізація в Україні: можливості і ризики", яке було проведене Центром Разумкова, більшість жителів усіх макрорегіонів (від 72% на Сході до 99% на Заході, по Україні загалом – 95%) сприймали Україну як свою Батьківщину. 84,5% респондентів вважали себе патріотами України (у Західному регіоні – 94%, у Центральному – 88,5%, у Східному – 81%, у Південному – 72%). Згідно з опитуванням, більшість громадян України негативно ставилися до ідей федеративного устрою (негативне ставлення висловили 61%, позитивне – лише 16%). Ще нижчу підтримку мали ідеї відокремлення області (регіону) від України та приєднання до іншої держави (не підтримували – 81%, підтримували – 6,5%), створення незалежної держави на основі південно-східних областей України (відповідно, 80% і 6%), відокремлення південно-східних областей від України та приєднання до Росії (відповідно, 80% і 7,5%), утворення на території України двох незалежних держав – на основі південно-східних областей і на основі західних та центральних областей (не підтримували – 77% підтримували – 7%). Негативне ставлення до цих ідей висловила більшість жителів усіх макрорегіонів України. Також зазначалося, що лише 5,5% респондентів хотіли б, щоб їхня область вийшла зі складу України і приєдналася до іншої держави (таке бажання висловлювали 2,5% опитаних у Західному регіоні, 0,5% – у Центральному, 9% – у Східному, 13% – у Південному регіоні). При цьому 4,5% респондентів хотіли б, щоб їхня область вийшла зі складу України і створила свою незалежну державу (таке бажання висловлюють 3% опитаних у Західному регіоні, 1% – у Центральному, 5% – у Східному, 13% – у Південному регіоні). 61% учасників опитування не вважали, що між Західними та Східними регіонами України існують настільки глибокі політичні розбіжності, мовні та культурні відмінності, економічні диспропорції, що в перспективі вони можуть роз'єднатися та (або) створити свої власні держави або ж увійти до складу інших держав. А згідно з опитуванням, проведеним Фондом

"Демократичні ініціативи ім. Ілька Кучеріва" та Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) із 8 по 18 лютого, лише 12,5% українців вважали, що Україна та Росія мають об'єднатися в одну державу. На Сході ідею об'єднання підтримували 25,8%, на Півдні – 19,4%, в Центрі – 5,4%, на Заході – 0,7% [*Українці виступають ...*, 2014].

Спроби "розхитати" ситуацію на Донбасі з боку сепаратистів не забезпечували бажаного, для РФ, результату. Виявилося, що дій російського спецназу, місцевих проросійських організацій та різного роду "козацьких об'єднань" явно недостатньо для відторгнення регіону від України, оскільки попри всі зусилля російської пропаганди значна частина населення українського Донбасу не підтримала сепаратистів, очікуючи, коли влада "наведе порядок у регіоні". Водночас те, що значна частина громадян зайняла таку очікувальну позицію у кінцевому рахунку зіграло на руку агресору. І саме порівнянню слабкості протидії сепаратистам можна розглядати як один із результатів деструктивного впливу російської пропаганди у регіоні. Причиною цього була не тільки підтримка проросійської позиції багатьма місцевими керівниками, а й бездіяльність центральної влади, яка тривалий час не робила практично жодних реальних спроб протидіяти Росії у інформаційному протистоянні.

Протидія деструктивним інформаційним впливам може бути здійснена не лише виключно формуванням і поширенням контр-дискурсу. Позитивний результат може бути забезпечений втіленням у життя й інших заходів, зокрема політичних та/або економічних реформ, дотриманням законодавства про державну мову, яке є важливим засобом формування та збереження інформаційного простору держави, а також успішними та своєчасними діями спецслужб. Водночас такі дії мають ґрунтуватися на дійовому правовому полі, яке відповідає вимогам часу і містить розраховані на захист інформаційно-комунікаційного середовища норми, визначені у рамках відповідної доктрини.

Спроба РФ втілити у життя проєкт "русская весна" засвідчила, що ставка на руйнування української громадянської ідентичності переважно засобами інформаційної війни, діями спецпідрозділів

армії та місцевих сепаратистів не спрацювала. Розрахунок на протестний потенціал російськомовного населення не виправдав себе, і стало зрозуміло, що уряд України має достатньо великі шанси для відновлення контролю над усіма територіями українського Донбасу. Намагаючись перешкодити цьому, Росія використала проти України підрозділи регулярної армії, які 24 серпня 2014 року зайшли у тил українському угрупованню, змінивши хід боїв і змусивши ЗСУ перейти до оборони. Застосування проти України підрозділів регулярної армії РФ відбулося поблизу міста Іловайськ, коли ЗСУ вже майже завершили операцію по оточенню проросійських бойовиків і були близькі до їх повного розгрому.

Розв'язування війни вкрай потрібне було Російській Федерації для того, щоб втягнути громадян України у протистояння по різні боки барикад. Російські війська часто вдавалися до обстрілів української армії з позицій, що були розміщені поблизу місцевої житлової забудови. Російські обстріли все частіше викликали вогонь у відповідь. Відповідаючи на ворожі обстріли, ЗСУ намагалися захистити свою землю від ворожого вторгнення. Проте такі обстріли були сприйняті частиною населення українського Донбасу як ворожі дії, оскільки скеровані проти російських військ та загонів сепаратистів обстріли неминуче наражали на небезпеку місцевих жителів.

Діями РФ була сформована ситуація, коли громадяни України опинилися по різні боки барикад на основі спільного для учасників збройного протистояння уявлення про безпеку рідних домівок. Добровольці-учасники АТО йшли до війська заради того, щоб війна не прийшла до їхніх рідних домівок, щоб їхні сім'ї могли вільно жити у власній країні, а ворог був змушений відступити з української землі. Помітна кількість добровольців з українського Донбасу, які йшли воювати проти ЗСУ, робили це після того, як їхні рідні міста і села потрапили під обстріли у ході бойових дій між ЗСУ на російською армією.

Кровополиття, ініційоване Російською Федерацією, перевело мотивацію до участі у бойових діях у особисту площину: загибель побратимів, рідних та близьких людей, руйнування осель ставали факторами, які втягували у збройне протистояння зростаючу

кількість українських громадян. Росія була зацікавлена саме у війні, оскільки бойові дії провокували усе більше жорстокості і непримиренності, а також суттєво ускладнювали процес після-воєнного примирення.

Таким чином, ні "мовне питання", ні історична пам'ять чи історична політика, ні пріоритети у економічній діяльності чи зовнішньополітичній орієнтації країни не змогли розділити українських громадян, підштовхнувши їх до збройного протистояння. Це вдалося зробити втягнувши їх у війну один проти одного після використання у збройному протистоянні проти України підрозділів регулярної армії РФ. Способи, які РФ використала для цього, свідчили, що українські громадяни Донбасу були використані російським керівництвом виключно заради втілення у життя зовнішньополітичних планів РФ. Подібні дії були апробовані СРСР та РФ у низці розв'язаних ними локальних воєн, метою яких було створення джерел напруженості у світі та розширення сфер свого впливу.

Вторгнення російських регулярних військ в Україну не лише перешкодило розгрому проросійських бойовиків, а й забезпечило збільшення тимчасово непідконтрольної українському уряду території, посилюючи тиск на Україну задля зміни її керівництва на відверто проросійське. Використовуючи терористичні угруповання "Донецька Народна Республіка" ("ДНР") та "Луганська Народна Республіка" ("ЛНР"), Російська Федерація отримала плацдарм для розгортання воєнної кампанії, і у 2014 році бойові дії розгорнулися на території українських Донецької та Луганської областей.

Не зважаючи на поширену підміну соціально-політичної складової класифікації війн суто технократичним підходом, можна стверджувати, що бойові дії впродовж першого етапу (2014–2021 роки) сучасної російсько-української війни відбувались у межах, характерних для локальних воєн. Локальна війна – це збройний конфлікт між державами, що зачіпає їх національні, політичні, територіальні, економічні та інші інтереси, але обмежений за політичними цілями і масштабами ведення воєнних дій. Локальній війні притаманний характер прикордонного воєнного

зіткнення або зіткнення в суперечці за опанування конкретною територією.

Локальний характер війни РФ проти України впродовж 2014–2021 років визначив способи ведення бойових дій та розгортання інформаційної кампанії, покликаної максимально спростити воєнне вторгнення та легітимізувати його результати.

Не маючи на той час у своєму розпорядженні розгорнутих сил та засобів для повномасштабного воєнного вторгнення в Україну, Росія намагалася максимально використати проросійськи налаштованих українських громадян у своїх інтересах. Задля цього була втілена у життя низка спеціальних інформаційно-психологічних операцій, об'єднаних спільною метою: укомплектувати підрозділи, які протистояли Збройним Силам України, максимально можливо кількістю місцевих жителів, а також сформувати у жителів регіону стійке переконання, що ініціатором розгортання бойових дій була не Росія, а Україна. Такий підхід, за задумом Кремля, дозволив би не лише перекласти відповідальність за розв'язання війни на Україну, а й налаштувати проти України максимально можливу кількість її громадян. "Пов'язані кров'ю" з агресором, такі громадяни становили б загрозу для України як у випадку реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій, так і у випадку затягування війни.

Можна припустити, що у 2014 році Росія, маючи стратегічною ціллю ліквідацію Української державності, зберігала впевненість, що цього можна досягти шляхом локального воєнного вторгнення, яке намагалися представити як громадянську війну. Такий підхід дозволяв протягом певного часу мінімізувати репутаційні та іміджеві ризики для РФ на зовнішньополітичній арені у тому числі й через нав'язування думки, що РФ не є однією із сторін протистояння.

Прагненню зменшити іміджеві ризики слугували й маніпуляції із визначенням причин "громадянської війни" в Україні та "необхідності" для РФ надати допомогу тим, хто був "вимушений" боротися проти влади у Києві. Такі маніпуляції мали б забезпечити максимальне переключення уваги споживачів медіа на внутрішньоукраїнські проблеми, залишаючи поза увагою тимчасову

окупацію Криму та невдалі спроби Росії реалізувати проєкт "русская весна".

У російськоцентричному дискурсі фігурували принаймні три різні варіанти визначення "причин" початку "громадянської війни" в Україні. У частині медіа був зроблений наголос на тому, що населення Донбасу не прийняло результатів так званого "державного перевороту", який став "наслідком" протестів на Майдані Незалежності у Києві і свідчив про "перехід України під зовнішнє управління" [*Україна перешла ...*, 2015]. І таке неприйняття начебто змусило "шахтарів взяти зброю", створити "Донецьку Народну Республіку" та "Луганську Народну Республіку", які постали засобом протидії "фашизації" Донбасу.

Інший варіант пояснення причин війни був пов'язаний із наголосом на тому, що протистояння почалось після поразки виступів "прихильників федералізації" України у Одесі 2 травня 2014 року. Трагедія в Одесі, безпосередньо спричинена провокацією проросійських озброєних бойовиків на Грецькій площі Одеси, а пізніше – поблизу Будинку профспілок, призвела до загибелі протягом години 42 осіб переважно унаслідок обопільного використання пляшок із запалювальною сумішшю ("коктейлів для Молотова"). Російська пропаганда того ж дня назвала одеський Будинок профспілок "Одеською Хатинню" [Штекель, 2015], усіляко підкреслюючи, що активістів одеського Анти-майдану "спалили живцем".

Російське конструювання міту про "Одеську Хатинь" передбачало максимальну "прив'язку" подій у Одесі до спалення білоруського села у 1943 році із формуванням "зв'язку" між "діями фашистів" минулого і сучасності. Проте поза увагою залишалось те, чому за існування домовленості про взаємне уникнення нападів та провокацій [Лебедь, 2015] проросійські активісти, перебуваючи у меншості, вчинили провокацію проти проукраїнських активістів, які суттєво переважали їх чисельно? Чи не тому, що у Одесі, місті, де надзвичайно сильними є горизонтальні зв'язки між жителями, напруження ситуації вдалося б уникнути, що явно виявилось не на руку РФ? Найбільш вірогідно, що ці чи подібні трагічні події мали бути представлені свідченням незадоволення "київським режимом"

не лише на території Донбасу, а й на землях "південного-сходу" країни (Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Харківської, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей України).

Найбільш масштабним за кількістю контенту поясненням причин "громадянської війни" в Україні у російськоцентричному дискурсі стало начебто "бажання" частини населення України "возз'єднатися" з Росією. Просування ідеї про необхідність "усунення обмежень у використанні російської мови", захист "інтересів російськомовного населення" України із зростанням впливу російських медіа в українському медіапросторі слугувало одним із засобів потужного тиску на інформаційне поле України.

Наголос був зроблений на тому, що української нації не існує і ніколи не існувало, а існує лише малоросійський народ, який є частиною великого російського народу. Україна як держава начебто постала виключно завдяки зусиллям радянського керівництва, яке "дозволило" Україні бути розміщеною на частині "споконвічно російських територій". При тому претензії на частину українських земель з боку РФ були "обґрунтовані" входженням цих територій у минулому до складу Російської імперії та участю Росії і СРСР у нарощуванні промислового потенціалу відповідних регіонів.

На підтвердження думки про обґрунтованість російських претензій на частину українських територій наводили думку про "повернення Криму без кровопролиття", що начебто стало можливим виключно унаслідок підтримки ідеї звільнення півострова від "української окупації" [Романенко, 2014] і свідчило про "відновлення історичної справедливості" [*Возвращение Крыма*, 2020].

Фокусування громадської думки не на діях російського спецназу у Криму, а на "думках та переконаннях" жителів півострова дозволяло певний час привертати увагу до внутрішньоукраїнських проблем, ігноруючи факт зовнішнього втручання. Акцент на внутрішньоукраїнських проблемах слугував просуванню ідеї про нездатність українського керівництва вирішувати складні проблеми, пов'язані із розбудовою держави. Особливу увагу намагалися привернути до проблеми "несправедливого" розподілу коштів між центром та регіонами. Це дозволяло не лише робити вигідні, для РФ, акценти на регіональній ідентичності, а й

сприяти поширенню думки про ігнорування центральною владою інтересів і потреб регіонів.

У 2014 році у російськоцентричному дискурсі стала помітною тенденція представляти жителів Донецької, Луганської, Дніпропетровської, Харківської, Херсонської, Миколаївської, Одеської областей України як жителів "південного-сходу", які мають спільні політичні цінності, відмінні від цінностей населення західноукраїнських областей.

Можна припустити, що подібна тактика поширення деструктивних впливів у інформаційному просторі спиралася на результати соціологічних опитувань громадян України. Навіть деякі українські дослідники вбачали причиною "трагічних подій на Донбасі" не російське втручання, а "питання про рівень самостійності регіону". І таке твердження було підкріплене тим, що хоча переважна більшість громадян (84%) була зорієнтована на зміцнення єдності регіонів і вважала, що Україна повинна бути унітарною державою, але майже половина громадян вважали, що регіон, у якому вони проживають, повинен мати ширші повноваження (таких респондентів 49%, і лише 6% дорослого населення хотіло б, щоб його регіон був автономним у складі федеративної країни, а 3% воліє вийти зі складу держави) [Шульга, 2015, с. 517].

За перманентного тертя між центром та регіонами у питанні розподілу коштів, Україна не мала прецедентів, коли громадяни держави бралися за зброю для вирішення цього питання. Навпаки, українці виявляли порівняно високий рівень толерантності між регіонами, що яскраво довела відсутність соціальних конфліктів чи потрясінь в умовах різкого зростання кількості внутрішньо переміщених осіб вже у 2014 році.

Водночас під впливом російських деструктивних інформаційних впливів значна кількість громадян продовжувала оцінювати перспективи поглиблення економічного співробітництва з РФ вважаючи, що "конфлікт на Донбасі" вдасться розв'язати мирним шляхом, а тимчасова окупація Росією Автономної Республіки Крим не пов'язана з розв'язуванням війни. Зміну власного соціального статусу жителі "народних республік" оцінювали, як правило, у контексті подальшого поглиблення співробітництва з

РФ, не сприймаючи того, що ці утворення не визнані світовим співтовариством.

У 2014 році повністю чи скоріше засуджували приєднання Криму до РФ лише 22,2% респондентів з Донбасу, а загалом по Україні – 75,3%. Водночас відносини України з Росією як із сусідньою державою з кордонами, митницями та візами бачили на перспективу 9,6% жителів Донбасу (загалом по Україні 37%), дружніми державами без віз і митниць – 36,3% (загалом по Україні – 36,2%), об'єднаними в економічний союз – 37,1% (загалом по Україні – 12,1%), об'єднаними в одну державу – 2,2% (загалом по Україні – 2,7%) [Ворона, 2014, с. 21]. Таким чином, у 2014 році абсолютна більшість населення Донбасу не підтримувала його включення до складу Російської Федерації, вважаючи, що відносини між Україною та Росією мають бути дружніми, але без територіального поділу.

При тому соціологічні опитування у 2014 році (порівняно із 2013 роком) зафіксували зростання оптимізму у оцінках громадянами України як свого майбутнього, так і майбутнього держави за одночасного зростання тривожних очікувань. Так, своє майбутнє у 2013 році із оптимізмом оцінювали 19,2% респондентів, майбутнє України – 14,1%, а у 2014 році – відповідно 24,7% і 23,5%. Із надією дивилися у своє майбутнє у 2013 році 35,4% опитаних, із надією оцінювали майбутнє держави – 48,6%, а у 2014 році – відповідно 32,1% і 48,8%. Тривожні очікування від власного майбутнього висловили у 2013 році 33,1% опитаних, від майбутнього держави – 40%, а у 2014 році – відповідно 30,9% і 44,5% [Злобіна, 2014, с. 380]. Такі результати свідчили, що громадяни України висловлювали одночасно оптимізм та тривогу у оцінках майбутнього держави, а власні сподівання у їх розумінні були порівняно більш оптимістичними. Таким чином, у 2014 році тривога за майбутнє України ставала все більш помітною. Проте переживання надії блокували переживання безвиході, оскільки були пов'язані зі сприйняттям невдач як тимчасових, таких, що продюзовані специфічними умовами окремої ситуації, а не загального стану речей.

В Україні тривалий час значна кількість громадян не могла усвідомити, що почалася російсько-українська війна. В уяві багатьох жителів Донецької та Луганської областей образ Росії асоціювався із потужною країною, темпи економічного розвитку якої суттєво перевищують українські, а також з перспективним відчутним підвищенням достатку, розширенням можливостей для заробітку та економічної співпраці за поглиблення економічного співробітництва з РФ. Витоки конфлікту вбачалися у розбіжностях щодо перспектив економічного розвитку країн та їх позицій у міжнародній політиці. Абсолютна більшість громадян України не сприймала початок війни як екзистенційне для України протистояння. В уяві багатьох з них конфліктну ситуацію можна було б розв'язати шляхом переговорів.

Існування реальної загрози суверенітету та територіальній цілісності держави не набуло належного усвідомлення в українському суспільстві. При тому такі переконання, у тому числі й за рахунок успішності російської пропаганди, набули поширення навіть у наукових колах України. Так, наприклад, навіть восени 2014 року існувала думка, що "якби наші владники – Президент, Прем'єр, міністри... після заяви сепаратистів про бажання бути самостійними поїхали до Донбасу не зі зброєю, а з наміром сісти за стіл переговорів, то ці люди були б тим каталізатором, який повернув би процес співвідношення влади і Донбасу в мирне русло і держава уникнула б цієї кривавої бійні" [Буров, 2014, с. 395]. При тому про роль РФ у початку бойових дій воліли не згадувати. Прихильники "перемовин", які відстоювали думку про необхідність "почути Донбас", за різних причин не намагалися усвідомити, що РФ застосувала зброю проти України, а розв'язування Росією війни має причини набагато більш масштабні, аніж міфічний захист росіян та російськомовних громадян в Україні чи захист вигаданого російською пропагандою "народу Донбасу".

Формування уявлень про бойові дії на Донбасі як війну Росії проти України стало серйозною проблемою. Навіть усвідомлення початку бойових дій Російської Федерації проти України було досить болісним, оскільки значна кількість громадян України не могла собі уявити саму можливість такого розвитку подій.

Восени 2014 року в етері провідних українських телеканалів дії РФ спочатку були охарактеризовані як "прояви імперських амбіцій Кремля" чи "спроби анексії українських територій". Особи, які фігурували у публікаціях як "проросійські активісти" [На учасників митинга ..., 2014; Пророссийские активисты ..., 2014], поступово були переназвані "сепаратистами" [В Донецке арестован ..., 2014] або "підготовленими у Російській Федерації провокаторами", а з часом – російськими найманцями. Водночас в українських медіа підкреслювалося, що більшість громадян країни виступали проти війни та вторгнення російських військ, засуджуючи рішення російської влади про введення військ в Україну. Зазначалося, що й абсолютна більшість жителів Півдня та Сходу країни засуджували агресивні дії Росії, не розуміючи ситуації, в якій "два братні народи" були поставлені один проти одного [Росія готує ..., 2014]. Містився також наголос, що абсолютна більшість росіян та російськомовних громадян України вважали "допомогу Путіна" агресією.

Поступово дії РФ стали характеризувати як "гібридну війну". Гібридною війною називали різновид ескалації конфліктів, що поєднує застосування державних та недержавних, традиційних та нетрадиційних стратегій, ресурсів, засобів, методів підривної діяльності, механізмів кібервійни з метою досягнення певних політичних цілей. "Гібридну війну" називали ключовим елементом російської геостратегії реваншу [Горбулін, 2014].

Серед ознак гібридної війни виділяли: пріоритет інформаційно-психологічних спецоперацій та пропаганди для формування громадської думки; підпорядкування дій на полі бою медійним цілям; локальне приховане застосування сил спеціальних операцій; залучення нерегулярних збройних формувань (терористичних організацій, сепаратистів); асиметричне застосування політичного та економічного тиску. Серед способів її ведення називали: здійснення інформаційно-психологічних спецоперацій для впливу як на населення ворожої країни, так і на власних громадян; формування груп впливу у середовищі політиків, підприємців та громадських діячів країни-противника; підтримку сепаратизму та терористичну діяльність; створення на території іншої країни квазідержавних

утворень, підпорядкованих країні-агресору; залякування населення ворожої країни перспективою широкомасштабної війни; деструктивний вплив на економіку противника, руйнування логістики для обмеження зовнішньої економічної діяльності.

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що наголос був зроблений на обмеженості або й відсутності активних бойових дій, у яких беруть участь підрозділи регулярної армії. Деструктивний вплив такого наголосу на громадян України полягав у "розмиванні" уявлення про війну як засіб вирішення конфліктів за допомогою сили зброї. Це сприяло формуванню переконання про відсутність прямого воєнного зіткнення між РФ і Україною, про участь у бойових зіткненнях підрозділів найманців з обох боків. Відповідаючи на питання "З ким сьогодні воюють українські силові структури на Донбасі?", респонденти протягом 2015–2018 років віддавали перевагу варіантові відповіді: "з найманцями (місцевими та іноземними, які воюють за гроші), яких підтримує Росія" (2015 рік – 36,5%, 2016 – 28,6%, 2017 – 33,1%, 2018 – 36,6%). І лише на другому місці протягом цих років (окрім 2016 року) була відповідь "з регулярною російською армією" (12,9%, 20,4%, 16,8%, 17,4%, відповідно). Кількість прихильників такої позиції у 2018 році майже не змінилась порівняно із 201 роком. Третє місце займала відповідь "з місцевим ополченням, яке фінансується, озброюється та керується з Росії" (18,4%, 18,4%, 14,4%, 15,9%, відповідно). При тому багато українських громадян не могли відповісти на це запитання (20,9%, 21,5%, 27,5%, 19,3%, відповідно). А кількість тих, хто не визначився, зросла у 2018 році порівняно з 2015 роком на 8,7%. У 2018 році у Західному регіоні майже третина населення (30,1%) вважала, що українські структури воюють із регулярною російською армією, тоді як на сході таких – 11,1%, а на підконтрольній Україні території Донбасу – лише 3% [Ворона, 2018, с. 17].

"Розмивання" уявлень про російсько-українську війну протягом 2014–2021 років відбувалося в умовах, коли у медіа набула поширення організація політичних дискусій, покликаних представити різні точки зору на характер і причини протистояння. У тіні багатьох дискусій залишалося питання про те, чи можливим було

розгортання бойових дій за участі сепаратистів без участі РФ, а також аналіз характеру участі у бойових діях російських найманців. При тому схожі дії російських приватних військових кампаній, наприклад, у Сирії, називали участю у війні, а дії в Україні – участю у "конфлікті на Сході" країни. І подібні твердження набули поширення не лише у публіцистичному, а й у науковому дискурсах.

Неодноразово наголос у дискусіях на телебаченні був зроблений на тому, що відсутність опору з боку України унеможливила б розгортання бойових дій або ж що бойові дії стали результатом невміння України домовлятися з РФ. Останнє найчастіше пов'язували із слабкістю українського керівництва, його невмінням ухвалювати виважені політичні рішення.

Невмінню ухвалювати виважені рішення протиставляли авторитарний стиль вищого керівництва РФ, яке начебто вільне від впливу олігархів, може швидко реагувати на різного роду загрози та "турбується" про долю пересічних громадян. Авторитарний стиль управління подавали як засіб порівняно швидкого вирішення "проблем народу". Демократію представляли несумісною із стабільним розвитком, оскільки вона начебто породжує переважно політичні суперечки і сприяє затягуванню часу в ухваленні важливих політичних рішень. Розрахунок був зроблений не лише на ностальгію за радянським минулим, а й на приклад "дієвого" вирішення проблемних питань очільником РФ В. Путіним, якого позиціонували як рятівника для російськомовних, незламного борця за інтереси своєї країни, захисника православних та того, хто дбає про інтереси пересічних громадян, а не олігархів.

Привабливість авторитарного стилю керування досить успішно намагалися сформувані й шляхом маніпуляцій патерналістськими настроями у суспільстві, асоціюючи авторитаризм із "сильною країною", керівництвом якої ухвалює "правильні рішення". Однак поза увагою свідомо залишали наслідки багатьох таких рішень, що призводили до занепаду приватної ініціативи, мілітаризації економіки РФ, регулярного ведення нею воєнних дій, нехтування розвитком віддалених від центру територій, нераціонального використання природних ресурсів країни, яка зберігала

технологічну залежність зарубіжних держав і не була орієнтована на впровадження інноваційних проєктів. Поза увагою залишалося й те, що до ухвалення рішень у російській авторитарній державі було долучене досить обмежене коло осіб, наближених до президента країни, які лобіювали ухвалення рішень, насамперед вигідних особисто для них та їх найближчого оточення.

Водночас російській пропаганді вдалося "намацати" вразливе для здійснення деструктивних впливів місце у ставленні громадян України до певних соціальних груп. Таким вразливим місцем виявилось ставлення більшості громадян до визначення місця і ролі українських олігархів у розвитку державного будівництва, забезпеченні розвитку економіки та впливу на формування внутрішнього ринку праці.

Слабкість економіки і непривабливість держави як менеджера, а також корупцію громадяни України переважно пов'язували саме із засиллям олігархів і називали їх "подразнювачами" суспільства під час соціологічних опитувань. Це дозволило РФ маніпулювати на темі війни "народу Донбасу" проти українських олігархів, коли владу у Києві висвітлювали як уособлення українського олігархату, а владу у регіонах – як захисника інтересів трудящих на місцях. З цієї позиції підкреслювалося, що "зацикленість офіційного Києва на єдності і соборності не є продуктивною" [Артемьев, 2015].

Водночас офіційна позиція Російської Федерації ґрунтувалася на тому, що вона готова підтримати "ДНР" та "ЛНР" у боротьбі за свої права, оскільки повинна стати на захист інтересів росіян. В інформаційний простір вкидалися різні прогнози розвитку подій: від повернення "республік" під контроль України [Имеется ли ..., 2015] до включення "Новоросії" до складу Російської Федерації за кримським сценарієм, оскільки саме це начебто відповідало прагненням "народу Донбасу" [Беседин, 2015]. Таким чином опрацьовували певні можливі сценарії розвитку подій, фактично розглядаючи "ДНР" та "ЛНР" як маріонеткові квазідержавні утворення.

Населення "ДНР" та "ЛНР" активно готували до максимального використання доступних ресурсів регіону для воєнних потреб. Визнаючи, що "русская весна" не завершилася утворенням

так званої "Новоросії" через позицію населення Півдня та Сходу України, проросійські ватажки на ТОТ наголошували, що "ДНР" та "ЛНР" повинні сконцентрувати зусилля для розширення меж "республік" принаймні на всю територію Донецької та Луганської областей, які "тимчасово окуповані Україною" [*Главарь террористов Пушилин ...*, 2021].

На початку 2021 р. була презентована доктрина "Русскій Донбасс". Це сталося наприкінці січня, коли у Донецьку відбувся однойменний "інтеграційний форум", метою якого було назване визначення шляхів подальшого розвитку "ДНР" та "ЛНР". І не даремно такий форум відбувся після масового отримання місцевими жителями паспортів РФ та заяв керівництва цієї країни про готовність захищати російських громадян і поза межами Росії. Фактично поява доктрини "Русскій Донбасс" свідчила про наміри російського керівництва інтегрувати тимчасово окуповані райони Донецької та Луганської областей. Д. Пушилін висловився про доктрину як про маніфест "республік", що підтвердив їх єдність із "російським міром" та бажання стати частиною "Великої Росії" [Пушилин, 2021].

Метою доктрини "Русскій Донбасс" було назване сприяння відновленню історичної справедливості – зміцненню державності "ДНР" та "ЛНР", а серед завдань виділене зміцнення "російської самосвідомості" та "повернення Донбасу у сферу російського історичного простору". Народ Донбасу був проголошений невід'ємною частиною російського народу, а "ДНР" та "ЛНР" разом із Запорізькою, Харківською, Дніпропетровською, Херсонською, Миколаївською та Одеською областями, які "перебувають під контролем України", начебто входять до складу історичної Новоросії, яка "являє собою повністю російську національну територію" [*Доктрина "Русский Донбасс"*, 2021]. Таким чином, зміст доктрини свідчив про те, що Росія не відмовилася від територіальних претензій до України і готова втілити такі претензії у реальні кроки за сприятливих умов.

Пропаганда війни "за інтереси Донбасу" спиралась на уявлення про те, що Київ першим розпочав бойові дії, оголосивши про початок Антитерористичної операції (АТО), яка призвела до

кровопролиття. А Російська Федерація начебто лише прийшла на допомогу "шахтарям Донбасу". Проте навіть російським пропагандистам іноді було важко пояснити: звідки у розпорядженні пересічних громадян виявилася велика кількість зброї російського виробництва? Пояснень вимагало й те, що значна кількість тих, хто проживав на тимчасово непідконтрольних територіях, виїхала не до РФ, а на території, які контролювалися урядом України.

Однак реальне обговорення болючих для російських пропагандистів тем явно не перебувало серед їхніх завдань. Підтвердженням цього стала відповідна політика щодо засобів масової комунікації. Протягом 2014 року на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей припинили свою діяльність усі незалежні від нової влади медіа. Розуміючи важливість монополізації інформаційного простору, російська окупаційна влада 31 березня 2015 року припинила мовлення кримськотатарського каналу "АТР". Працівники каналу були змушені переїхати до Києва, де й відновили мовлення у червні 2015 року. Натомість задля посилення інформаційного впливу на територіях терористичних організацій "ДНР" і "ЛНР" було розгорнуто мережу місцевих сепаратистських ЗМІ. Антиукраїнський контент був широко представлений на ресурсах: www.novorossia.su, www.dnr-news.com, www.dnr.today, www.icorpus.ru, www.lugansk-online.info, www.rusvesna.su; у друкованих ЗМІ "XXI век", "Новороссия", "Молния ДНР".

На відміну від РФ, яка намагалася за якомога короткий проміжок часу максимально опанувати інформаційний простір тимчасово окупованих територій України, наша держава докладала для протидії ворожим деструктивним впливам у інформаційному просторі занадто мало зусиль. Навіть в умовах війни внутрішньополітична боротьба та маніпуляції навколо зовнішньополітичної орієнтації держави виявилися більш пріоритетними.

У таких умовах в Україні був сформований тренд про те, що певні проблеми можна вирішити за допомогою втручання чи допомоги інших держав. Таке переконання не слугувало об'єднанню громадян, але роз'єднувало їх на основі вектору зовнішньополітичної орієнтації через формування різного ставлення до

оцінки економічних можливостей власної країни, рівня життя її населення, досягнень економічного розвитку та якості політичного менеджменту.

Протиборство за сфери економічного впливу між олігархічними кланами супроводжувалось не лише поширенням корупційних дій у середовищі чиновників топрівня, а й заграваннями з РФ, які мали б забезпечити її підтримку у внутрішньоукраїнському протиборстві за владу. Це свідчило про нерозуміння головної цілі війни Росії проти України, яка полягала у знищенні Української державності.

Правлячі кола України нерідко задля забезпечення своїх інтересів ігнорували потреби державного будівництва, чим активно користувався ворог. Помітна відчуженість між народом і національними елітами виявилась головною причиною повільного формування національної ідеї [Горбулин, 2019, с. 217]. В умовах війни це тривалий час дозволяло просувати відверто проросійські наративи в українському інформаційному просторі зі зростанням поля досяжності відповідних медіа ресурсів. На жаль, Україна навіть за допомоги іноземних партнерів не змогла організувати дієве мовлення телеканалів, доступне для громадян, які жили на тимчасово окупованих територіях.

РФ неодноразово використовувала свободу слова задля реалізації операцій у інформаційному просторі. Хоча у 2015 році Окружний адміністративний суд Києва за позовом Національної ради з питань телебачення і радіомовлення заборонив ретрансляцію в Україні 15 російських телеканалів, вже у серпні 2015 року почав працювати в оновленому форматі телеканал "NewsOne", який на той час належав Є. Мураєву і транслював переважно російські наративи. У лютому 2016 року колишній головний редактор газет "Сегодня" і "Вести" І. Гужва започаткував Інтернет-проект "Страна.ua", який став одним із найбільш популярних Інтернет-медіа країни, транслюючи проросійські меседжі.

У жовтні 2018 року не дивлячись на те, що Верховна Рада проголосувала за введення проти каналів В. Медведчука санкцій, їх запровадити не вдалося. Наприкінці 2018 року нардеп від "Опозиційного блоку" Т. Козак, якого вважають одним із близьких

соротників В. Медведчука, став власником телеканалів "NewsOne" та "112 Україна", а у 2019 році – телеканалу "ZIK". У 2019 році Т. Козак оголосив про об'єднання телеканалів "112 Україна", "NewsOne" та "ZIK" у холдинг "Новини". Таке об'єднання мало наслідком уніфікацію редакційної політики телеканалів, ключову роль у якій відіграли інтереси В. Медведчука.

У листопаді 2018 року почав мовлення проросійський пропагандистський новинно-політичний телеканал "НАШ", який був створений на базі жіночого телеканалу "Маххі TV" і належав тому таки Є. Мураєву. При тому керівником каналу "НАШ" став Т. Мартиросян, колишній продюсер антиукраїнського політичного каналу "NewsOne".

Впродовж 2014–2021 років прослідковувалась тенденція достатньо вільної роботи проросійських медійників не лише в українському інформаційному просторі, а й з використанням зареєстрованих в Україні медіа ресурсів. І це відбувалося на фоні ігнорування цієї проблеми не лише з боку владних органів, а й спецслужб. Тому не дивно, що навіть у 2021 році 43% респондентів, опитаних Центром Разумкова (під час опитування було можливо обрати не більше п'яти відповідей), регулярно дивилися канал "1+1" та "СТБ" – по 32,3%, "ICTV" – 39,9%, "Україна" – 33,9%, "Інтер" – 27,3%, "Новий канал" – 12,3%, "Україна 24" – 16,3%, "Прямий канал" – 9,3%, "5-й канал" – 8,2%, "Еспreso" – 7,4%, "24 канал" – 4,0%, "Громадське" – 2,3%, "ATR" – 0,4%. При тому, що "UA: Перший" дивилися 8,6% опитаних, а телеканал "НАШ" – 8,1% [*Медіаспоживання в Україні ...*, 2022]. Тобто, загальноукраїнський суспільний канал, який має давню традицію мовлення (телеканал прийшов на зміну державному телеканалу, що мовив з 1939 року під логотипами "УТ", "УТ-1" та "Перший національний"), регулярно дивилися майже стільки громадян, як і недавно створений канал "НАШ", який неодноразово не лише критикували за проросійську позицію, а й притягали до суду за поширення неправдивої інформації.

Водночас у руслі наративів російської пропаганди досить часто діяли й провідні українські медіа, які віддавали перевагу неконструктивній критиці політичних опонентів, що часто сприяло

формуванню викривленого уявлення про розвиток України. Акцент на поширенні інформації про діяльність українських олігархів, проблеми економічного розвитку держави, корупційні дії, кримінальні злочини, скандали у середовищі політичних діячів сприяв формуванню переконання громадян у тому, що розвиток подій у державі відбувається у неправильному напрямі. Водночас формування саме такого переконання в українських громадян ставила собі за мету російська пропаганда, ототожнюючи Україну із *failed state*. Дискредитація образу України із використанням концепції *failed state* постала основою відвернення уваги від справжньої проблеми, яка полягала у тимчасовій окупації частини території України Російською Федерацією.

Саме порівняно велику питому вагу негативної інформації про Україну, як причину зростання недовіри до загальнонаціональних телеканалів, респонденти називали у 2020 році [Закусило, 2020].

Недовіри до загальноукраїнських медіа, за результатами дослідження 2021 року, організованого *Thomson Reuters*, додавало переконання, що вони транслюють інформацію, яка вигідна тим чи іншим олігархічним структурам. Особливо це стосувалося телебачення, скептицизм у оцінках роботи якого був найбільшим [Скляревська, 2021]. У таких умовах близько третини респондентів Півдня та Сходу України регулярно використовували російські телеканали як джерело новин. Мотивацією цього виступало прагнення отримати альтернативне джерело інформації за переконання у заангажованості провідних телеканалів України [Щорічне опитування ..., 2020].

Ситуація ще більш ускладненою була на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської областей, де громадяни України були суттєво обмежені у можливості отримувати українськоцентричний контент.

Як свідчать результати опитування на території окремих районів Донецької і Луганської областей, організованого газетою "Дзеркало тижня" за участі компанії "Нью Імідж Маркетинг Груп" восени 2019 року [Тест на совместимость, 2019], популярними джерелами політичних новин у "ДНР" та "ЛНР" було телебачення (84,3%), соціальні мережі (60,6%), Інтернет-сайти (45,9%), радіо

(10%), а також газети і журнали (7,4%). Серед соціальних платформ найактивніше респонденти використовували *YouTube* (70,7%), *ВКонтакте* (61%), *Однокласники* (52,3%), а також *Viber* (49,8%). Учасники опитування дивилися переважно російське телебачення – "Россия-1" (43,4%), "НТВ/НТВ Мир" (25,9%), "Россия 24" (19%), "Первый" (11,8% , "ТНТ" (10,2%), "Звезда" (8,6%), "СТС" (8,1%), "ТВ-3" (7%) та місцеві телеканали "Оплот ТВ" (13,6%), "Луганск-24" (12,5%) та "Новороссия ТВ" (6%). І лише 4,7% респондентів вмикали український "5 канал", 4,6% – "Інтер", 4% – "1+1" та 2,3% – "СТБ", 1,6% – "Україна". Водночас для 58,6% опитаних жителів тимчасово окупованих районів Донецької та Луганської областей українські загальнонаціональні канали виявилися недоступними в силу технічних причин.

Звертає на себе увагу і те, що значна кількість жителів Півдня і Сходу України на підконтрольній українському уряду території потребували співставлення інформації про політичні події в українських та російських медіа, а ті, хто мешкав на території так званих "ДНР" та "ЛНР" переважно задовольнялися російсько-центричним контентом або ж не мали технічної можливості дивитися українські телеканали. Це свідчило про відповідні зміни полів досяжності медійних ресурсів і сприяло формуванню певних ціннісних установок у громадян. З огляду на це не дивно, що значна кількість населення держави не вважала Росію агресором або ж була схильна думати, що початок війни був зумовлений певними діями керівництва України.

Проте українська влада вдалась до ще більш помітного звуження поля досяжності вітчизняних медіа. Так, у січні 2020 року найбільші медіагрупи України закодували свої канали для супутникового мовлення. Серед закодованих каналів опинилися телеканали "ICTV", "СТБ", "М1", "М2", "Новий канал", "1+1", "2+2", "ТЕТ", "Бігуді", "ПлюсПлюс", "Інтер", "НТН", "Мега", "ZOOM", "Піксель", "К1", "К2", "Enter-фільм", "Україна", "НЛО-TV", "Індіго-TV". Кодування переважно негативно сприймалося з огляду на те, що російські канали супутникового мовлення залишалися некодованими. В Україні некодованими залишилися канали Суспільного мовника, серед них: "UA: Перший", "UA:

Крим", "UA: Культура", а також телеканал "Рада". А після втручання Президента України В. Зеленського були створені незакодовані міжнародні версії частини каналів. 1 березня 2020 року почав роботу російськомовний канал "Дом", орієнтований на жителів тимчасово окупованих територій. Його трансляція на підконтрольні території не здійснювалася, але можливість переглядати через Інтернет була збережена.

У таких умовах громадяни все частіше віддавали перевагу перегляду політичних новин у мережі Інтернет, використовуючи відеохостинги, соціальні мережі та месенджери. Проте стрічка новин у найбільш популярному відеохостингу YouTube формувалась із залученням потужностей обладнання, розміщеного у російському Санкт-Петербурзі, а найбільш популярний в Україні месенджер Telegram був створений у Росії.

Не можна з повною впевненістю стверджувати, що розробники Telegram передали у розпорядження російських спецслужб усі коди, які дозволяли отримувати необхідну інформацію про клієнтів та їх обмін контентом, однак залишається фактом те, що такі спроби однозначно були, як були і спроби розробників відбілити свою репутацію. Проблема із формуванням стрічки повідомлень, наприклад, для YouTube була настільки масштабною, що у 2021 році Міністерство цифрової трансформації України навіть запропонувало компанії Google залучити незалежних українських редакторів, які б мали підбирати контент для сторінок українського YouTube Music та YouTube.

Протидіяти ворожим деструктивним впливам у Інтернет-просторі ставало дедалі важче, особливо з огляду на уявлення про Інтернет як майданчик для висловлення будь-яких думок та суджень.

В умовах війни фактичне заохочення влади до того, щоб громадяни переважно користувалися мережею Інтернет, де присутня величезна кількість неперевіреної інформації, у той чи інший спосіб сприяло поширенню фейків, джинси із ускладненням фактчекінгу. Це також суттєво підвищувало роль медіаграмотності як засобу протистояння поширенню ворожих деструктивних інформаційних впливів.

Водночас не можна твердити, що українська влада не усвідомлювала потенційної загрози деструктивних впливів у інформаційному просторі. У 2014 році були зроблені перші кроки для послаблення впливу в Україні російських медіа. 19 серпня 2014 року на основі ухвалених у судовому порядку рішень та рішень Нацради з питань телебачення і радіомовлення України була заборонена діяльність низки російських телеканалів. Під заборону потрапили "Первый канал. Всемирная сеть", "РТР Планета", "НТВ", "НТВ Мир", "Россия-1", "Россия-24", "НТН", "Петербург-5", "Звезда", "РЕН ТВ", "TVCI", "RT", "Life News" та російська версія "Euronews". Того ж дня тодішній керівник МВС А. Аваков підписав наказ № 840 про спільні дії МВС і Національної ради з питань телебачення і радіомовлення, де йшлося про забезпечення контролю за дотриманням законодавства у сфері тимчасової заборони мовлення російських телеканалів, які вели пропаганду війни і насильства в Україні. Цей наказ передбачав, що територіальні підрозділи МВС мають сприяти Нацраді у виявленні операторів кабельного телебачення, які не виконують рішення Нацради про припинення трансляції на території України заборонених в установленому законом порядку російських телеканалів [Україна заборонила мовлення ..., 2014]. Водночас рішення про припинення роботи в Україні російських телеканалів було половинчастим: їх прибрали з кабельних мереж, але усі вони залишилися і залишаються доступними для користувачів супутникового телебачення.

Рішення про заборону роботи в Україні частини російських телеканалів було ухвалене у тому числі й з огляду на вимогу адаптації змісту трансляцій до законодавства України. Така вимога стосувалася телеканалів з країн, які не входять до Євросоюзу та не ратифікували європейську конвенцію про транскордонне телебачення. Російські ж медіа цю вимогу законодавства України ігнорували, намагаючись поширювати вигідний для РФ контент, у тому числі й пов'язаний з пропагандою війни.

Проте це не завадило правозахисним організаціям ЄС та ОБСЄ висловити стурбованість діями української влади, яка вдалась до заборони деяких засобів масової інформації. Не

скидаючи з рахунку відповідного впливу проросійського лобі, можна стверджувати, що такі дії були зумовлені й нерозумінням природи сучасної війни та ролі у ній засобів масової комунікації. Водночас Україна явно недостатньо робила для того, щоб у західних суспільствах усвідомили цілі і завдання РФ щодо України, а також для того, щоб сформулювати розуміння того, яку загрозу агресивні дії Росії несуть усьому світу.

Демократична Україна у 2014 році, як і багато інших держав, виявилася вразливою для деструктивних інформаційних впливів країни-агресорки унаслідок відкритості інформаційного простору та свободи підприємницької діяльності у сфері поширення інформації. Україна опинилася у ситуації, коли законодавство про діяльність медіа не відповідало вимогам часу. Окрім російських медіаресурсів, загрозу становили й проросійські сили, які тривалий час майже безперешкодно діяли в Україні забезпечуючи зростаючий тиск на українське інформаційне поле, прагнучи переформатувати його та поширювати вигідні для РФ ціннісні установки.

Ситуація вимагала рішучих дій, спрямованих на захист інформаційного простору. Термінових змін потребувало й законодавство, оскільки існуючі норми дозволяли проросійським медіа продовжувати деструктивну діяльність в Україні. Тому одним із засобів протидії деструктивним ворожим впливам у інформаційному просторі влада України обрала накладення санкцій.

14 серпня 2014 року був ухвалений Закон України "Про санкції" [Про санкції, 2014], який передбачав санкційні заходи за завдання істотної шкоди національній безпеці, суверенітету чи територіальній цілісності держави. Інформаційне сприяння вчиненню дій або ухваленню рішень, яке сприяло завданню такої шкоди, полягало у спонуканні до збройної агресії проти України, геноциду Українського народу, дискримінації за ознакою громадянства України, вчиненні діянь, які відповідно до норм міжнародного права та/або законодавства України мають ознаки воєнних злочинів або злочинів проти людяності; виправдовуванні, визнанні правомірною, запереченні збройної агресії проти України, окупації територій України, вчиненні діянь, які відповідно до

норм міжнародного права та / або законодавства України мають ознаки воєнних злочинів, геноциду або злочинів проти людяності; глорифікації осіб, які здійснювали збройну агресію проти України, представників збройних формувань держави-агресорки, іррегулярних незаконних збройних формувань, озброєних банд та груп найманців, створених, підпорядкованих, керованих та фінансованих державою-агресоркою, а також представників окупаційної адміністрації держави-агресорки та представників підконтрольних державі-агресорці самопроголошених органів, які узурпували виконання владних функцій на тимчасово окупованих територіях України; підтриманні політики держави-агресорки щодо невизнання права Українського народу на самоідентифікацію та самовизначення, викривленні уявлення про самотність Українського народу та його прагнення до незалежності, що реалізується через поширення фальшивих ідеологем, в основі яких лежить завідомо хибне та маніпулятивне ототожнення українського патріотизму з "нацизмом" чи іншими людиноненависницькими ідеологіями; розпалюванні ненависті до Українського народу, його культури, державної мови, національної ідентичності. Під публічними діями розумілися дії, адресовані невизначеному колу осіб, зокрема у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації (пізніше у законі ЗМІ були замінені на "медіа").

Накладення санкцій виглядало досить простим способом обмежити вплив російських медіа в Україні. Обмеження такого впливу видавалося й засобом підвищення інтересу до вітчизняних медіаресурсів та відповідного контенту. Проте певний час влада утримувалась від радикальних дій. Лише у травні 2017 року на основі введеного в дію президентом рішення РНБО "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)" в Україні заблокували роботу російських соцмереж ВКонтакте та Однокласники, а також пошукової системи yandex.ru та поштового сервісу mail.ru. Під санкції також потрапили "Лаборатория Касперского", "Dr.Web" та "1С".

Таке досить запізніле рішення не лише дозволило РФ тривалий час збирати потрібну інформацію про вподобання користувачів російських соцмереж та пошуковиків в Україні, а й

сприяло поширенню переконання, що їх використання для щоденного спілкування чи пошуку потрібної інформації не несе у собі якоїсь потенційної загрози. Це, у свою чергу, дозволяло не лише формувати вигідні РФ відповіді на запити українських користувачів, а й поширювати думку про те, що не вся інформація з країни-агресора несе у собі потенційну загрозу для громадян України.

Наступні кроки, пов'язані із обмеженням впливу в Україні проросійських медіа, були пов'язані із запровадженням низки персональних санкцій. 2 лютого 2021 року Президент України В. Зеленський запровадив санкції проти народного депутата з фракції "Опозиційна платформа" Т. Козака, а також восьми юридичних осіб, зокрема: телеканалів "112 Україна", "NewsOne", "ZIK", а також регіональних мовників каналу "112 Україна" [Про рішення Ради ..., 2021a]. Обмежувальні заходи передбачали блокування активів; обмеження торговельних операцій; обмеження, часткове чи повне припинення транзиту ресурсів, польотів та перевезень територією України; запобігання виведенню капіталів за межі України; зупинення виконання економічних та фінансових зобов'язань; анулювання або зупинення ліцензій та інших дозволів, одержання (наявність) яких є умовою для здійснення певного виду діяльності; заборону користуватися радіочастотним ресурсом України.

20 серпня 2021 року Президент України В. Зеленський увів у дію рішення РНБО про введення санкцій за системне ведення антиукраїнської пропаганди проти низки осіб, серед яких були І. Гужва та А. Шарій [Про рішення Ради..., 2021b]. Під санкції потрапили фізичні та юридичні особи, які у той чи інший спосіб здійснювали підтримку сайту "Страна.ua". 7 березня 2022 року на території України були заблоковані *YouTube*-канали А. Шарія та його дружини О. Шарій.

У вересні 2021 року Нацрада з питань телебачення і радіомовлення звинуватила телеканал "НАШ" у порушенні Закону "Про телебачення і радіомовлення". Телеканал звинувачували у розпалюванні національної, расової та релігійної ворожнечі; ненависті у висловлюваннях, які були поширені в ефірі. А 11 лютого

2022 року РНБО погодила рішення про запровадження санкцій проти телеканалу "НАШ", яке того ж дня було введено в дію відповідним указом президента [Про рішення Ради..., 2022a].

Запровадження персональних санкцій проти певних осіб, які виступали власниками проросійських медіа, як і заборона роботи низки російських телеканалів в Україні у 2014 році, також було половинчастим рішенням, оскільки не тягнуло за собою покарання великої кількості медійників, які безпосередньо займалися формуванням і поширенням контенту.

Проросійські медійники без особливих перешкод переходили працювати до іншого мовника, який поширював відповідний контент. І що найважливіше, абсолютна більшість тих, хто поширював антиукраїнський контент упродовж 2014–2021 років, не була притягнута до відповідальності, створюючи тим самим ілюзію безкарності. Частина з них виїхала за межі України і продовжувала там створювати і поширювати антиукраїнський контент. У таких випадках вони ще й робили наголос на обмеженні свободи слова в Україні, існуванні "політичних переслідувань" журналістів тощо. Акцент проросійських медійників / блогерів на існуванні політичної мотивації у діях української влади проти них дозволяв їм певний час представляти свою позицію як альтернативну до офіційної, маскуючи участь у здійсненні спеціальних інформаційно-психологічних спецоперацій проти України.

Водночас не варто скидати з рахунку й сформованість потреби на відповідний контент та поблажливість до тих, хто намагався його поширювати: партія А. Шарія була зареєстрована, і на виборах у 2019 року за неї проголосували близько 330 тис. виборців. При тому найвищий для неї результат був зафіксований на Півдні та Сході України, а на місцевих виборах 2020 року представники партії вибороли місця у низці місцевих рад, не дивлячись на те, що поширювали агітаційні матеріали з картою України без Криму. Такі "успіхи" блогера, який розповсюджував антиукраїнські матеріали перебуваючи переважно поза межами держави, насторожувала і свідчила про потенційні загрози таргетованих інформаційно-психологічних операцій.

В умовах російсько-української війни реалії розгортання протистояння у інформаційному просторі вимагали створення

органів, які б визначали та корегували інформаційну політику. Про необхідність створення таких органів науково-експертне середовище заявляло ще на початку ХХІ ст.

Ще у 2001 році за Указом Президента "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України" від 31 жовтня 2001 року "Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України" передбачалося розробити проект Стратегії впровадження національної інформаційної політики, в якому основна увага мала приділятися створенню і впровадженню дійових механізмів реалізації інформаційних прав і свобод громадянина, суспільства і держави, закріплених у Конституції та законах України; розвитку на основі сучасних інформаційних технологій національної інформаційної інфраструктури, вдосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення Президента України та органів державної влади, підвищення конкурентоспроможності національних виробників інформаційного продукту, видів інформаційного виробництва; визначенню порядку функціонування та механізмів державного контролю за супутниковими, кабельними і комп'ютерними системами передачі інформації; формуванню єдиної державної системи зв'язків з громадськістю; подальшій лібералізації українського ринку телекомунікацій за умов гарантування реалізації національних інтересів та недопущення монополізації інформаційних ринків. Таким чином, вже тоді замислювалися над збереженням державного контролю над розвитком інформаційних систем та турбувалися про уникнення монополізації відповідного ринку.

У 2003 році у розпорядженні Кабінету Міністрів України "Про затвердження концепції формування системи національних електронних інформаційних ресурсів" містилась вимога про недопустимість розміщення на електронних ресурсах закликів до захоплення державної влади, насильницької зміни конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканності України; інформації, що містить пропаганду тероризму, війни, геноциду або культу насильства і жорстокості; інформації, що дискримінує особу за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного чи соціального

походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Документ передбачав створення Національного реєстру інформаційних ресурсів та покладав забезпечення інформаційної безпеки на їх власників із забезпеченням створення комплексної системи захисту інформації щодо запобігання несанкціонованому доступу. А реалізація державної політики щодо забезпечення безпеки національних ресурсів мала здійснюватися спеціально уповноваженим органом державного управління у сфері захисту державних інформаційних ресурсів у мережах передачі даних, криптографічного та технічного захисту інформації [Про затвердження концепції..., 2003]. Таким чином, головна увага була зосереджена на вирішенні проблеми захисту електронної інформації та її доступності для споживачів. Однак повноваження і завдання спеціального державного органу у сфері захисту державних інформаційних ресурсів тільки планувалося детально окреслити.

У проєкті Закону України "Про концепцію державної інформаційної політики" від 13 жовтня 2010 року вже були визначені проблеми "вітчизняної інформаційної сфери", а саме: відсутність довгострокової державної стратегії щодо подальшого її розвитку; недосконалість законодавства про інформацію; намагання суб'єктів інформаційних відносин маніпулювати громадською думкою шляхом поширення недостовірної, неповної та упередженої інформації у засобах масової інформації; непрозорість відносин власності щодо засобів масової інформації; наявність випадків порушення професійних прав журналістів, втручання в редакційну політику з боку власників засобів масової інформації, адміністративний тиск органів державної влади та органів місцевого самоврядування на журналістів, переслідування за критичні матеріали тощо [Про концепцію ..., 2010]. Проте 5 липня 2011 року проєкт Закону України "Про концепцію державної інформаційної політики" був відхилений і знятий з розгляду Верховною Радою України.

До початку російсько-української війни у 2014 році в Україні існувало чотири органи, що мали втілювати у життя державну інформаційну політику: Державний комітет телебачення і

радіомовлення, Українське національне інформаційне агентство "Укрінформ", Національна телекомпанія України, Національна радіокомпанія України. Міністерство інформації в Україні проіснувало лише з 1996 до 1999 року. А після того настав час діяльності кількох державних комітетів: Державного комітету інформаційної політики України (1999–2000), Державного комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України (2000–2003), Державного комітету телебачення і радіомовлення України (2003–сьогодення).

На відміну від міністерств як органів, які, насамперед, формують політику, державні комітети були органами, які здійснювали реалізацію політики, не будучи залученими до її формування. Міністерства за своєю суттю виконують політичну роль, а державні комітети – виконавчу. Ліквідація Міністерства інформації України негативно позначилася на формуванні інформаційної безпеки України. Діяльність комітетів, які втілювали у життя державну інформаційну політику, фактично не могла замінити повноцінної діяльності відповідного міністерства, що продемонструвала розробка документів про захист інформаційного простору.

2 грудня 2014 року було створене Міністерство інформаційної політики України, завданнями якого було забезпечення інформаційного суверенітету України з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами, забезпечення функціонування державних інформаційних ресурсів, забезпечення здійснення реформ засобів масової інформації щодо поширення суспільно важливої інформації [Питання діяльності Міністерства ..., 2015].

Міністерство очолив народний депутат від "Блоку Петра Порошенка" Ю. Стець, який перед тим був керівником управління інформаційної безпеки Головного управління Національної гвардії України, а з 2007 року входив до складу наглядової ради "5-го каналу". Інформація про його близькі стосунки із П. Порошенком відразу кинула певну тінь на роботу нового міністерства. Багато експертів і політиків відкрито заявляли, що Міністерство інформаційної політики було створене для введення в Україні цензури

та забезпечення контролю над медіа. На жаль, певний час діяльність міністерства сприймали переважно через призму родинних стосунків між його керівником та очільником держави, а також як засіб Президента України П. Порошенка забезпечити власну підтримку за рахунок посилення контролю над інформаційним простором.

Звичайно, протиборство між гравцями на українській політичній арені не варто скидати з рахунку, як і прагнення українських олігархів формувати за допомогою медіа власний імідж. Впливові фінансово-промислові групи неодноразово намагалися використати ЗМІ для зміцнення своїх позицій, розширення сфер впливу та послаблення опонентів. Інша тактика в умовах розвитку інформаційного суспільства була б просто невваженою. Однак в умовах війни плідна діяльність Міністерства інформаційної політики могла б стати вкрай важливим засобом захисту суверенітету і територіальної цілісності держави. Проте далеко не всі можливості були використані. Лише у жовтні 2015 року мав місце запуск Мультимедійної платформи іномовлення України. Міністерство інформаційної політики забезпечило встановлення 55 телепередавачів у зоні проведення Антитерористичної операції (АТО). Крім того, був започаткований проєкт "Інформаційні війська України", реалізація якого здійснювалася через мережу Інтернет. Однак ефективність втілення його у життя викликає сумніви з огляду на те, що у 2016 року він мав лише 40 тисяч підписників. Для порівняння, кількість підписників проросійського блогера А. Шарія сягнула 511 тисяч.

Водночас усвідомлення владою зростання загрози деструктивних інформаційних впливів обумовило у лютому 2017 року введення в дію Доктрини інформаційної безпеки України [Про рішення Ради..., 2017], метою якої було оголошене уточнення засад формування та реалізації державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язання нею гібридної війни. У Доктрині була виділена низка загроз національній безпеці в інформаційній сфері, серед яких: здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підри्व обороноздатності,

деморалізацію особового складу Збройних Сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні; інформаційна експансія держави-агресорки та контрольованих нею структур, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах; інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях; недостатня розвиненість національної інформаційної інфраструктури, що обмежує можливості України ефективно протидіяти інформаційній агресії та проактивно діяти в інформаційній сфері для реалізації національних інтересів України; неефективність державної інформаційної політики, недосконалість законодавства стосовно регулювання суспільних відносин в інформаційній сфері, невизначеність стратегічного наративу, недостатній рівень медіакультури суспільства.

Виділення саме таких загроз національній безпеці фактично було вкрай низькою оцінкою ефективності інформаційної політики держави попереднього часу. А констатація невизначеності стратегічного наративу – щонайменше наслідком неналежної оцінки владою перспектив розвитку та потенційних загроз з боку інформаційно-комунікаційних систем.

Тривалий час, на жаль, не приділяли достатньої уваги й формуванню позитивного іміджу України за кордоном. Лише у 2016 році була ухвалена Концепція популяризації України у світі та просування інтересів держави у світовому інформаційному просторі, де містився наголос на тому, що в умовах військового, політичного, економічного, культурного та інформаційного протистояння з Російською Федерацією надзвичайно актуальним є доведення до світової спільноти об'єктивної інформації про події, що відбуваються в Україні. У цьому документі підкреслювалась необхідність проведення органами виконавчої влади інформаційних кампаній, забезпечення постійної присутності комплексної, багатоканальної та об'єктивної інформації про Україну у світовому інформаційному просторі, визначення та забезпечення

функціонування механізму системного відстеження і протидії інформаційним кампаніям та дезінформації, спрямованим проти України тощо [Про схвалення Концепції популяризації ..., 2016].

У лютому 2019 року Міністерство інформаційної політики презентувало видання "Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018", де були зібрані деякі фейки російської пропаганди, спрямовані проти суверенітету та територіальної цілісності України. За час діяльності Міністерство провело кілька соціальних кампаній, збирало матеріали, що мали свідчити про наявність російських військ в Україні, а також зробило досить неоднозначну спробу закріпити журналістів за військовими частинами України у зоні АТО. Міністерство інформаційної політики забезпечувало збір та оприлюднення матеріалів про присутність російських військ в Україні, висвітлювало окремі аспекти організації опору ворогові. Однак, незважаючи на це, поле його досяжності не відповідало вимогам часу. Міністерство не змогло забезпечити формування державної інформаційної політики, яка б постала суттєвою перешкодою поширенню деструктивних впливів РФ у інформаційному просторі.

Міністерство інформаційної політики України було реорганізоване у 2019 році після зміни політичної влади в країні. За ним переважно закріпився імідж засобу посилення впливу певних політичних сил у інформаційному просторі держави. Проте й інші політичні сили не полишали спроб максимально можливо опанувати інформаційний простір, у тому числі й за допомогою здійснення контролю за роботою журналістів.

У листопаді 2019 року Президент України утворив Раду з питань свободи слова та захисту журналістів як консультативно-дорадчий орган, який мав забезпечувати формування пропозицій щодо захисту інформаційного простору в інтересах інформаційної безпеки України, а також гарантії законної професійної діяльності журналістів [Про раду з питань..., 2019].

17 січня 2020 року Мінкульту було презентований законопроект про протидію дезінформації, метою якого було оголошено "захист інформаційного простору України від дезінформації та існуючих гібридних загроз". Автори законопроекту пропонували

розглядати дезінформацію як недостовірну інформацію з питань, що становлять суспільний інтерес, а масову інформацію – як будь-яку інформацію, що є доступною для необмеженого чи невизначеного кола осіб або до якої можна отримати доступ будь-якій особі з будь-якого місця та у будь-який час за власним вибором, у тому числі за згодою чи дозволом поширювача інформації. Законопроектом передбачалося запровадження на час російської агресії відповідальності у вигляді позбавлення волі на строк від 5 до 7 років за поширення дезінформації, і такі дії відразу почали ототожнювати зі спробою отримати фактичний контроль над медіа [Пристай, 2020]. Комісія з журналістської етики закликала уряд та Мінкульт зняти з розгляду цей законопроект, а у Національній спілці журналістів заявили, що запропонований Мінкульту документ спрямований на встановлення контролю над українськими медіа.

Спроби влади під прикриттям організації протидії поширенню деструктивних впливів у інформаційному просторі України забезпечити потрібний вплив на медіа не лише були категорично відкинуті багатьма медійниками, а й не сприяли формуванню дієвої інформаційної політики, яка б могла стати перешкодою інформаційно-психологічним операціям ворога. Організація ефектної протидії поширенню дезінформації все ще залишалася на часі. І їй, як і у попередні роки, не сприяло загострення внутрішньополітичної боротьби із спробами опанувати український медійний простір.

У таких умовах у квітні 2021 року почав роботу новий робочий орган РНБО – Центр протидії дезінформації (ЦПД). Його робота охоплювала воєнний напрям, протидію поширенню злочинності та корупції, зовнішню та внутрішню політику, економіку тощо. Головна увага центру мала бути зосереджена на протидії поширенню фейків у медіа. Центр повинен був забезпечити проведення аналізу та моніторингу подій і явищ в інформаційному просторі України, стану інформаційної безпеки та присутності України у світовому інформаційному просторі.

Президент України В. Зеленський заявив, що Центр протидії дезінформації у майбутньому має стати міжнародним хабом

протидії пропаганді у всьому світі [Войтюк, 2021]. Проте не дивлячись на такі амбітні плати штат ЦПД затвердили у кількості всього близько 50 осіб. При тому тактика діяльності Центру була спрямована переважно на спростування дезінформаційних повідомлень та сюжетів російської пропаганди. Такий підхід змушував працівників Центру перебувати у позиції тих, хто захищається. Можливо, що саме це, а також характер поширення контенту негативно вплинули на його поле досяжності. Так, наприклад, наприкінці лютого 2025 року кількість підписників ЦПД у Telegram становила лише 57,9 тис. осіб (наприкінці листопада 2025 року – 55,5 тис.), а каналу на YouTube – 22,9 тис. (наприкінці листопада 2025 року – 26,8 тис.). Для порівняння: кількість підписників YouTube каналу "Vox veritatis" ("Голос правди") українського блогера В. Дрібниці у той же час налічувала 451 тис. осіб, а наприкінці листопада 2025 року – уже 554 тис.

Створення контенту для відеохостингів стало для частини блогерів основним видом заробітку, а найбільш успішні з них уже постали як інфлюенсери – лідери думок для певної аудиторії. При тому, масштаби такої аудиторії все частіше не лише перевершували накладі раніше впливових друкованих видань, а й могли бути зіставними із межами досяжності частини телеканалів.

Соцмережі зацікавлювали користувачів можливістю швидко та якісно обмінюватися відеоматеріалами про особисте життя, подорожі, свята, зустрічі тощо. Відеоформат спілкування поступово витісняв великі текстові повідомлення, особливо після того, як у Telegram з'явилася можливість швидко передавати відео. Обмін короткими текстовими повідомленнями через соцмережі став навіть конкурувати із здійсненням дзвінків за допомогою мережі GSM.

Українські блогери за власною ініціативою доклали значних зусиль для організації протидії російським деструктивним впливам в інформаційному просторі. Абсолютна більшість з них не організовували виставки чи презентації, не виготовляли друковану продукцію, але їх аудіовізуальний контент, оприлюднений за допомогою відеохостингів, месенджерів чи стрімінгових сервісів,

часто був суттєво більш привабливим для широкої аудиторії, аніж проекти державних медіа.

Ще 22 листопада 2013 року в онлайн-етер вийшло "Громадське телебачення". Організований групою медійників, цей проєкт став важливим засобом висвітлення подій Революції гідності. Кореспонденти "Громадського телебачення" фактично запропонували громадськості стрімінгове телебачення. І після втечі В. Януковича почалася трансляція "Громадського телебачення" у ефірі "Першого національного" як альтернативи цензурованому державному телебаченню. Під час "Євромайдану" запрацювало й "Громадське радіо".

Під час війни використання стрімінгових сервісів зробило можливими трансляції з безпосереднього місця подій із передачею емоцій та переживань їх учасників. Перегляд відеоповідомлень забезпечував можливість сформувати уявлення про мотиви участі у бойових діях, цілі і цінності їх учасників. Завдяки українським блогерам, а пізніше – і західним журналістам, світ побачив жахливі наслідки руйнування російською армією українських міст, катування громадян та знищення цивільної інфраструктури.

Концентровані зусилля громадянського суспільства у формуванні патріотичних наративів за зміцнення мовної складової інформаційного поля країни виступили вагомою протидією тиску з боку ворожого інформаційного поля. Водночас частина інфлюенсерів з України навіть в умовах повномасштабної війни не припиняла виступати на захист російської мови та культури, стверджуючи про неможливість опанувати українську мову у обсязі, достатньому хоча б для побутового спілкування. З іншого боку, серед користувачів соцмереж та блогерів України набув поширення й інший тренд – створення відеороликів виключно українською мовою навіть у тому випадку, коли перед війною аудіоряд був російськомовним.

Величезною популярністю у широкої аудиторії користувалися канали новин у відеохостингах та окремі тематичні канали, розраховані на цільову аудиторію. Останні, як правило, були присвячені обговоренню певних подій російсько-української війни, діяльності політичних лідерів та військових командирів, а

також висвітленню перебігу реальних бойових зіткнень, зафільмованих найчастіше індивідуальними камерами бійців.

Українські користувачі у соцмережах, блогери та інфлюенсери у відеохостингах та месенджерах спростовували твердження російської пропаганди про те, що в Україні розгорнулась громадянська війна доводячи наявність військ РФ на українських землях. Наголос був також зроблений на тому, що без втручання Росії українські громадяни попри певні розбіжності у оцінці історичного минулого країни, перспектив зовнішньополітичної орієнтації країни та діяльності певних урядів держави, у цивілізований спосіб подолали б такі розбіжності. На доказ цього стверджувалось, що існуючі відмінності після відновлення Української держави жодного разу не призводили до збройних сутичок, а спільного у громадян України суттєво більше, ніж відмінного. Попри певні суперечки щодо діяльності тих чи інших політичних сил, абсолютна більшість громадян України виступала за суверенітет і територіальну цілісність країни, що яскраво довели події 2014 року [Ніколаєць, 2014, с. 503–504]. Можливо, що саме тому у 2015 році В. Путін як "великих патріотів своєї малої батьківщини" характеризував лише населення Донбасу, а не жителів "Новоросії" [*Прямая линия ...*, 2015].

Реформа місцевого самоврядування в Україні стала чи не найкращою відповіддю на закиди російської пропаганди у нехтуванні центральною владою України інтересами регіонів. Висвітлення блогерами оновлення комунальної та транспортної інфраструктури багатьох українських міст після 2016 року поступово трансформувалось у тематичні рубрики із виокремленням найбільш комфортних для проживання населених пунктів. У громадське обговорення на різноманітних платформах у соцмережах та месенджерах включалися пересічні громадяни, які переважно вдавалися до конструктивної критики того, що було зроблено. Вони висловлювали переконання у тому, що можливість впливати на роботу місцевої влади є цінністю, важливою для українського громадянського суспільства.

Висвітлюючи складний процес українського державотворення, блогери з України робили наголос, що державність на

українських землях виникла й існувала задовго до створення держави на теренах РФ. Підкреслювалось, що Україна має подолати постколоніальну меншовартість і заслуговує на рівноправне місце серед інших країн; війни та протистояння Росії та України були у минулому, однак агресія РФ є черговою спробою забезпечення контролю над Україною; Україна у черговий раз захищає Європу від наступу зі Сходу, як це було у часи навали монголо-татар; громадяни України більше цінують демократію, на відміну від схильних до одноосібного правління державою росіяни [Ніколаєць, 2023с, с. 535].

Не дивлячись на те, що стараннями російської пропаганди вдалося переконати частину українських громадян у перспективності авторитаризму, впродовж 2014–2021 років Російській Федерації не вдалося досягнути роз'єднаності українського суспільства, яка б дозволила дестабілізувати Україну, унеможливити проведення демократичних виборчих кампаній, скомпрометувати діяльність Верховної Ради України, Президента України і урядових структур та зробити неможливою організацію опору агресору.

Водночас у Стратегії національної безпеки України, ухваленій у 2020 році, містився наголос, що відсутність цілісної інформаційної політики держави, слабкість системи стратегічних комунікацій ускладнюють нейтралізацію деструктивної пропаганди як ззовні, так і всередині України. А деструктивна пропаганда, використовуючи суспільні протиріччя, розпалює ворожнечу, провокує конфлікти, підриває суспільну єдність. При тому Російська Федерація була визнана джерелом довгострокових системних загроз національній безпеці України [Про рішення Ради національної безпеки ..., 2020].

В Указі Президента України від 16 лютого 2022 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки" містилося визначення, що інформаційна безпека – стан захищеності національних інтересів людини, суспільства і держави в інформаційній сфері, за якого унеможливлено завдання шкоди через: неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується, негативний інформаційний вплив; витік державної таємниці та службової інформації; негативні наслідки застосування інформаційних

технологій; несанкціоноване розповсюдження, використання і порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації, у тому числі шляхом проведення іноземними спецслужбами, окремими організаціями, групами, особами спеціальних інформаційних операцій та деструктивних інформаційних впливів, а також забезпечується своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам та національній безпеці України [Про рішення Ради національної безпеки ..., 2022с].

Проте все це не завадило тому, що напередодні повномасштабного російського вторгнення громадяни України використовували створені у інших державах соціальні мережі та месенджери не лише для спілкування і розваг, а для отримання новин та потрібної інформації.

Діяльність державних органів по організації протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам упродовж 2014–2021 років виглядає доволі неоднозначно. З одного боку, прослідковувалося розуміння потенційних загроз, які несли у собі ворожі інформаційні спецоперації, але, з іншого, реалії внутрішньополітичної боротьби нерідко стояли на перешкоді модернізації державної інформаційної політики в умовах війни, коли провідні політики більше турбувалися про результати боротьби між собою, аніж про захист українського інформаційного простору.

У таких умовах упродовж 2014–2019 років українські медія приділяли значно більше уваги окресленню перспектив розгортання внутрішньополітичної боротьби, ніж визначенню можливих наслідків розгортання російсько-української війни. І значно помітнішим це було вже з 2016 року, коли інтенсивність бойових дій значно зменшилася. Саме тоді набули поширення переконання у можливості "домовитися з Росією", що заколисували багатьох українських громадян, які відмовлялося вірити у можливість розгортання повномасштабної війни.

Помилкою державної інформаційної політики 2014–2021 років було те, що не вдалося забезпечити єдності українських громадян щодо сприйняття ними протистояння із РФ як екзистенційного для України. У медія нерідко йшлося про "конфлікт",

"кризу" або "події на Донбасі із нав'язуванням думки про регіональний характер протистояння. На етери телеканалів запрошували представників проросійських політичних сил, тим самим нівелюючи сприйняття їх діяльності як відверто ворожої і транслюючи думку про те, що така діяльність залишається лише елементом політичної боротьби у рамках демократії.

РОЗДІЛ III.

СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО ВОЄННОГО ВТОРГНЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ (2022–СЬОГОДЕННЯ)

Неможливість підпорядкувати Україну шляхом розв'язування локальної війни визначила втілення у життя наступного кроку агресивної зовнішньої політики РФ – повномасштабного воєнного вторгнення. Повномасштабне воєнне вторгнення мало на меті забезпечити зміну політичного керівництва України на проросійське. Ворог планував за максимально короткий термін придушити можливий опір ЗСУ та виступи цивільного населення.

Тактика агресора у підготовці та розв'язуванні повномасштабної війни проти України фактично не відрізнялась від тих, що неодноразово використовували СРСР та Росія для формування *casus belli*: роздмухування сепаратистських рухів на території іншої країни, проголошення "незалежності" її окремого регіону чи регіонів зі створенням проросійського уряду та наступним його офіційним визнанням, максимальна мілітаризація квазідержавних утворень сепаратистів із формуванням військових підрозділів на основі місцевого населення, а потім – воєнне вторгнення начебто на "прохання" проросійських квазідержавних утворень про "захист". Відповідно деструктивні інформаційні впливи РФ мали дещо інше спрямування, аніж упродовж локального періоду російсько-української війни. Акцент був зроблений на "визначенні" причин нападу на Україну та готовності РФ за короткий час зламати опір ЗСУ.

Президент Російської Федерації В. Путін уранці 24 лютого 2022 року заявив про початок "спеціальної воєнної операції", метою якої була проголошена денацифікація та демілітаризація України. Водночас відповідальність "за можливе кровопролиття" він покладав "на совість українського режиму" [Путін офіційно оголосив ..., 2022].

"Обґрунтовуючи" нічим неспровокований напад на сусідню країну, Росія намагалася представити його як "захист" у відповідь на "можливу агресію з боку України". Україна у цьому контексті була названа сформованим за допомогою США "антиросійським проектом" із "нацистським урядом", який стоїть на перешкоді "прагненням російського населення України поновити зв'язки із РФ. Росіян, які живуть в Україні, назвали жертвами української пропаганди або особами, які втратили рідне коріння.

Тема "захисту" РФ від зовнішньої "загрози" заповнила російські інформаційно-комунікаційні ресурси наприкінці лютого 2024 року. При тому тема "захисту" мала принаймні два забарвлення. "Ядром" (термін В. Кулика) першого був захист території РФ, на яку начебто зазіхала Україна, прагнучи відновити контроль за тимчасово окупованими територіями. "Ядром" другого – захист зовнішньополітичних інтересів РФ, які подавали як прагнення обмежити просування НАТО на схід, необхідність протистояння із "Заходом", який зазіхає на природні ресурси Росії, та ліквідацію "антиросії" – тобто України, яка невідпорядкована РФ і орієнтується на західноєвропейські держави і США у зовнішній політиці. Останнє було тісно пов'язане із закликом захисту "істинно російських цінностей", які намагалися подавати через призму колективізму, патерналізму та православ'я.

У березні 2022 року Патріарх РПЦ Кирило під час недільної служби в московському храмі Христа Спасителя передав Серпнєву ікону Божої Матері керівникові Національної гвардії Росії В. Золотову підкресливши, що вона має надихати молодих воїнів, які "вступають на шлях захисту Вітчизни" [*Патріарх РПЦ ...*, 2022].

Тема "захисту" від зовнішніх ворогів слугувала прикриттям справжньої мети РФ, яка на той час полягала у знищенні Української державності із забезпеченням умов, за яких вона ніколи б не змогла відродитися у майбутньому. 3 квітня 2022 року російське державне інформаційне агентство "РИА Новости" опублікувало статтю Т. Сергєйцева "Что Россия должна сделать с Украиной". Зміст цієї публікації відображав дійсні уявлення російської верхівки про плани щодо України. Її автор відверто

наголошував, що "нацистська, бандерівська Україна, ворог Росії і інструмент Заходу по знищенню Росії нам не потрібна". Т. Сергейцев підкреслював, що "нацисти, які взяли до рук зброю, мають бути по максимуму знищені на полі бою" і "не варто розмежовувати ЗСУ та так звані нацбати", а також формування територіальної оборони, оскільки "всі вони причетні до безмежної жорстокості щодо мирного населення, винні у геноциді руського народу". Автор статті закликав до показового покарання усіх "активних нацистів", проведення "тотальної люстрації", ліквідації і заборони будь-яких організацій, пов'язаних із "практикою нацизму". Винними він оголошував і "значну частину народної маси, яка є пасивними нацистами", а "справедливе покарання цієї частини населення" вбачав у тому, що вона буде "нести тягар справедливої війни проти нацистської системи". Т. Сергейцев стверджував, що "українізм несе у собі не меншу, а більшу загрозу світу і Росії, аніж німецький нацизм". Він зробив наголос, що "назва „Україна” не може бути збережена як титул ніякого повністю денацифікованого утворення на звільненій від нацистського режиму території", а створені на цих землях державні утворення повинні "спокуювати провину перед Росією за ставлення до неї як до ворога", що "може бути реалізоване лише спираючись на Росію у процесах відновлення, відродження і розвитку". Ототожнюючи "денацифікацію" із "деукраїнізацією", Т. Сергейцев підкреслював, що "українізм – штучна антиросійська конструкція", а тому "денацифікація України – це і її обов'язкова деєвропеїзація". При тому важливими кроками "денацифікації" були названі ліквідація "військової, інформаційної, освітньої інфраструктури" та "інсталяція російського інформаційного простору" [Сергейцев, 2022]. Із жахом можна собі уявити що б відбувалося на теренах України, якби такий чи подібний план "денацифікації" був втілений у життя: спроби етнічних чисток минулого були б не лише затьмарені, а й піднесені у абсолют. РФ багатократно перевершила усі злочини нацистів часів Другої світової війни та окреслила шлях не лише ліквідації державних утворень, а й цілої нації, чого у світовій історії не було.

Рішення про "денацифікацію" України по суті було відкиданням не лише права нації на самовизначення, а й демократичних та загальнолюдських цінностей із кроками до домінування виключно права сили, яке панувало за первісного ладу. Уявлення про "свободу" РФ намагалася звести до обов'язку підтримувати Росію у будь-яких діях її вищого керівництва на кшталт уявлень про беззастережне підкорення вождю.

При тому висловлювання Т.Сергейцева не були лише словами одного із політтехнологів, а спиралися на позицію вищого керівництва РФ, яке неодноразово висловлювало подібні думки. Не було у статті Т.Сергейцева лише одного з того, про що, наприклад, вів мову Президент РФ В. Путін у контексті можливих засобів забезпечення успіху так званої "спеціальної воєнної операції". Мова йде про можливість розв'язування ядерної війни задля досягнення цілей Росії.

А, як показали події у Бучі, Ірпені, Маріуполі та низці інших українських міст і сіл, російська армія цілком була і залишається готовою до масового терору щодо населення України. При тому російські військовослужбовці підкреслювали, що не зупиняться й перед використанням "ядерного тероризму". Так, після тимчасового захоплення Запорізької АЕС начальник військ радіаційного, хімічного і біологічного захисту збройних сил РФ В.Васильєв наголосив, що росіяни замінували усі важливі об'єкти станції і натякнув на готовність зірвати її при спробі штурму з боку ЗСУ. Заявивши, що "тут буде або російська земля, або випалена пустеля", він підкреслив, що "воїни-визволителі" не мають іншої альтернативи [Квасневская, 2022].

Дії так званих "російських визволителів" за дуже короткий час продемонстрували, що повномасштабне воєнне вторгнення РФ має принципово іншу мету, ніж локальне. Масові ракетно-артилерійські обстріли українських міст і сіл із повним руйнуванням частини з них та варварським винищенням місцевих жителів, жорстокість російської армії з катуванням мирних громадян та українських військовослужбовців, неодноразовим застосуванням зброї масового знищення та ударами по цивільній інфраструктурі свідчили про зміну пріоритетів країни-агресорки у війні проти

України. При тому РФ прагнула нав'язати як громадянам України, так і світовому співтовариству думку, що в Україні немає іншої альтернативи, окрім капітуляції за повної переваги Росії у людських і матеріальних ресурсах. Країна-агресорка намагалася маніпулювати цінністю людського життя роблячи наголос, що саме капітуляція допоможе уникнути подальшого кровопролиття і буде запорукою відновлення миру.

Повномасштабне воєнне вторгнення стало відображенням поглиблення між громадянами РФ і України конфлікту цінностей, пов'язаного із сприйняттям цінності держави в Росії та в Україні. Для громадян РФ держава як цінність сприймалась через призму імперської величі і уявлень про можливість застосування сили, а для громадян України цінністю виступила суверенна Українська держава із правом вільного вибору напряму державного будівництва.

У таких умовах надзвичайно важливим аспектом організації протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам стало формування переконання абсолютної більшості громадян України у тому, що сучасна російсько-українська війна є екзистенційним конфліктом для Української державності та нації. У цьому питанні держава і громадянське суспільство виступили спільно, концентруючи зусилля на поширенні інформації про те, що альтернативою опору загарбникам будуть репресії та фізичне знищення.

Водночас для протидії поширенню ворожих деструктивних впливів у інформаційному просторі важливим було чітке окреслення меж забороненої для поширення інформації.

3 березня 2022 року з'явився наказ головнокомандувача ЗСУ В. Залужного "Про організацію взаємодії між Збройними силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану" [Про організацію взаємодії ..., 2022]. Цей наказ визначив основні напрями взаємодії з медіа та окреслив перелік забороненої для поширення інформації. У роз'ясненні Генерального штабу містилася заборона на розголошення інформації про постачання зброї для ЗСУ, місця розташування військових об'єктів та влучання ворожих ракет. Заборонявся також фактчекінг заяв і публікацій силових відомств та спецслужб. У роз'ясненні були

також визначені умови акредитації представників засобів масової інформації під час дії правового режиму воєнного стану та правила їх роботи у районах ведення бойових дій. В Україні був заборонений допуск представників засобів масової інформації (у тому числі й акредитованих) на військові та інші об'єкти, поширення інформації про які загрожувало виконанню завдань за призначенням. При тому у смузі бойових дій працювати могли тільки працівники засобів масової інформації та прес-служб центральних органів виконавчої влади, які отримали прес-карту Збройних Сил України.

У додатку до наказу Головнокомандувача ЗСУ [Перелік інформації ..., 2022] містилося зобов'язання визначати навіть маршрут пересування акредитованих представників засобів масової інформації по території певних військових об'єктів, а також місця для фотографування озброєння та військової техніки. Супровід представників засобів масової інформації у районах бойових дій мав здійснюватися прес-офіцерами, які могли здійснювати перегляд фото- та відеоматеріалів для перевірки. А ті, хто виконували бойові (спеціальні) завдання могли давати інтерв'ю представникам ЗМІ тільки з дозволу відповідних керівників виключно після належного інструктажу щодо недопущення поширення інформації з обмеженим доступом. До переліку забороненої для розповсюдження інформації були віднесені координати місць розташування військових частин (підрозділів) ЗСУ, їх назви, відомості про чисельність особового складу та озброєння, будь-які відомості (описи, зображення та умовні позначки), які б могли дозволити противнику ідентифікувати воєнні частини, об'єкти, їх системи охорони та засоби захисту особового складу.

3 березня 2022 року був ухвалений Закон України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність" [Про внесення змін до деяких ..., 2022]. Покарання було передбачене для тих громадян України, які здійснювали пропаганду у закладах освіти задля сприяння здійсненню збройної агресії проти України встановленню та утвердженню тимчасової окупації частини території України. За організацію та проведення заходів

політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресоркою та /або його окупаційною адміністрацією, спрямованих на підтримку держави-агресора, її окупаційної адміністрації чи збройних формувань було передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на строк від 10 до 15 років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та з конфіскацією майна або без такої. Покаранню підлягало й публічне заперечення громадянином здійснення збройної агресії проти України. При тому публічним вважалося поширення закликів або висловлення заперечення у мережі Інтернет або за допомогою засобів масової інформації.

1 квітня 2022 року був ухвалений Закон України "Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії збройній агресії Російської Федерації" [Про внесення змін до статті ..., 2022]. Цим законом була запроваджена кримінальна відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань. При тому посилювали відповідальність за вчинення таких дій з корисливих мотивів або з метою надання інформації державі, яка здійснює збройну агресію проти України, а також у випадку, якщо поширення інформації призвело до тяжких наслідків.

Звичайно, посилення відповідальності за поширення певної інформації в умовах повномасштабної російсько-української війни виглядало цілком логічним кроком. Проте такий крок був би набагато більш дієвим, якби відповідні заходи були вжиті ще на початку російсько-української війни, а держава ще на початку 1990-х років сформувала б виважену систему захисту власного інформаційного простору та протидію ворожим ІПСО.

В умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ Україна, окрім посилення відповідальності за поширення певної інформації, як засіб захисту інформаційного простору від ворожих деструктивних впливів, обрала також єдину інформаційну політику.

25 лютого Міністерство культури та інформаційної політики оголосило про початок безперервного мовлення всеукраїнського телемарафону. До участі у створенні його контенту були запрошені телеканали "1+1", "СТБ"/"ICTV", "Інтер" і "Рада". А наступного дня до участі у телемарафоні долучилися телеканали "Україна", "Україна 24" і "Суспільне". З часом телемарафон почали транслювати майже усі українські телеканали, які робили це на добровільній і безоплатній основі.

19 березня 2022 року Президент України ввів у дію рішення РНБО "Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану" [Про рішення Ради ..., 2022b]. Таке рішення визначало пріоритетом національної безпеки реалізацію єдиної інформаційної політики через об'єднання усіх загальнонаціональних телеканалів у організації цілодобового телемарафону "Єдині новини #UАразом". 21 березня 2022 року Президент України підписав Указ про єдине мовлення на всіх каналах, вводячи в дію рішення РНБО "Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану".

Цілодобове мовлення виступало засобом протидії ворожим пропагандистам, які стверджували про можливість за кілька днів зламати опір України. Інформація телемарафону та більшості YouTube- та Telegram-каналів блогерів України про героїчні зусилля воїнів ЗСУ, територіальної оборони, роботу поліції, пожежників, працівників Державної служби України з надзвичайних ситуацій слугувала для формування переконання у можливості відбити напад ворога, спростовуючи міт про непереможність "другої армії світу". Для етеру телемарафону на початку його роботи були характерними прямі включення із місць подій, що дозволяло не лише сформувати певне власне враження про їх перебіг, а й відчутти напругу боротьби та складність її організації. Телемарафон демонстрував і низку відеороликів, які були записані пересічними громадянами і викладені у відеохостингу YouTube. Для багатьох блогерів це ставало додатковим стимулом для роботи, а для споживачів інформації дозволяло почути позицію жителів із різних регіонів держави.

Телемарафон намагалися зробити майданчиком, де кожен громадянин у будь-який час доби мав би можливість отримати

інформацію про найважливіші події у державі та у світі, порівняти її із контентом пропагандистів країни-агресора, який поширювали через мережу Інтернет та російські канали супутникового мовлення.

Усвідомлення абсолютною більшістю українських громадян того, що повномасштабне воєнне вторгнення РФ радикалізувало війну до рівня екзистенційної для України, привело до формування суспільного консенсусу щодо війни з Російською Федерацією, який відкидав капітуляцію перед агресором і передбачав забезпечення твердих гарантій безпеки у майбутньому. Таке усвідомлення забезпечило прискорення розвитку громадянських інституцій. Російсько-українська війна виявила, що громадянські інституції в Україні виявилися сильнішими за державні [Горбулін, 2019, с. 228].

У медіапросторі це проявилось у взаємній підтримці у соц-мережах: у обміні інформацією, необхідною для ЗСУ (наприклад, коригування цивільними вогню артилерії під час захисту Києва, Харкова та інших міст), з військовими, формуванні і посиленні інформаційного середовища, комфортного для патріотів держави.

Обмін інформацією між громадянами (тими, хто брав безпосередню участь у бойових діях, і тими, хто працював у тилу) сформував консолідовану думку щодо цінностей, які відстоює Україна у сучасній російсько-українській війні. Насамперед, йшлося про свободу (як негативну, так і позитивну), яка асоціювалася із "свободою вибору" шляху розвитку держави, а також про зорієнтованість на конструктивний діалог, соціальний мир і громадянський консенсус. При тому боротьба за політичну незалежність сприймалася не лише у контексті виключно України: у 2022 році переважаючим було переконання, що Україна захищає й "європейські" або "західні" демократичні цінності від зазіхань з боку російського авторитаризму. І такий захист у сучасній російсько-українській війні – це прояв волелюбності українського народу, який не зважаючи на тривале поневолення не полишає прагнення вільно обирати своє майбутнє.

Стійкість українських громадян у війні з РФ змусила російське керівництво неодноразово змінювати цілі так званої "спеціальної воєнної операції" за рахунок їх обмеження. У

2022 році в українському інформаційному просторі навіть набули поширення висловлювання про можливість розпаду Російської Федерації та перспективність переможного завершення війни восени, або наприкінці 2022 року унаслідок серії успішних контрнаступів, які змусять російську армію відступити. Такі повідомлення сприяли формуванню дещо завищених надій громадян щодо можливого прискороного завершення війни. Проте поширення інформації у етері телемарафону, за допомогою соцмереж, месенджерів та відеохостингів про успішні дії ЗСУ, які дозволили відігнати ворога від Києва, Харкова, звільнити Херсон тощо, зміцнювали довіру громадян до ЗСУ та їх вищого керівництва. У 2022 році українське суспільство демонструвало неабияку готовність протистояти ворогу, але одночасно, як це характерно для плюралістичного суспільства, вимагало відповідей на низку болючих питань, пов'язаних із визначенням ступеня готовності країни до відбиття ворожого нападу, перспективами завершення бойових дій, окресленням масштабів допомоги іноземних партнерів і термінів її надання, можливостями розробки та виробництва новітньої бойової техніки та військового спорядження. Для багатьох громадян виявилось незрозумілим, чому ворогові вдалося досить швидко просунутися на низці стратегічних напрямів, зокрема на Півдні нашої держави. Багато критики лунало й на адресу тих високопосадовців, які до останнього переконували громадян, що повномасштабного вторгнення РФ в Україну не буде, і підстав для хвилювання немає.

На фоні цього у етері всеукраїнського телемарафону дедалі більш помітним ставало зростання кількості виступів речників тих чи інших владних структур, ЗСУ та правоохоронних органів. Судження і оцінки частини таких речників певний час слугували своєрідним тестування настроїв громадян. Якщо слова того чи іншого речника викликали неприязнь чи спротив, то такі слова намагалися подати як його особисту думку. У іншому випадку позицію речника представляли тотожно позиції офіційних осіб. Однак, широко використовуючи послуги речників, владні структури певною мірою дистанціювалися від громадян, ставало помітним небажання високопосадовців напряму бути пов'язаними

із обіцянками чи висловлюваннями, які оприлюднювали деякі з речників. Особливо помітним це стало після провалу широко розрекламованого в українських медіа контрнаступу, який начебто мав би забезпечити перелом у війні уже у 2023 році.

Ставка на поширення інформації через речників ставала одним із засобів "відвернення негативу" від вищого керівництва держави. Повідомлення речниками новин не лише сприяло поширенню "вторинної" інформації, а й забезпечувало зміщення уваги громадян від народних депутатів та посадових осіб на речників. І проста зміна речників дозволяла певний час уникати пов'язування інформації із зацікавленістю певних політичних сил.

Стало помітним і те, що паралельно із використанням послуг речників владні структури вдалися до поширення інформації через наближені до них Telegram-канали. Ці канали відрізнялися можливістю отримувати інсайдерську інформацію, прискорено реагували на певні події, трактуючи їх у вигідному для влади ключі. І досить часто траплялося так, що оприлюднення інформації у першу чергу відбувалося через Telegram-канали, а не у етері телемарафону.

Повномасштабна війна актуалізувала горизонтальні зв'язки між громадянами. Причиною цього стала нагальна необхідність прискореного обміну актуальною інформацією, яку не могло надати ні центральне телебачення, ні місцеві медіа. Спілкування відбувалося переважно у соцмережах та месенджерах, основним з яких став Telegram. Перевага, як правило, надавалася повідомленням, що були отримані від рідних чи близьких людей. У соцмережах досить швидко були утворені тематичні групи, де обговорювалися проблеми тих, хто вимушений подорожувати разом, а також тих, хто знайшов спільний прихисток.

У травні 2022 року Київський міжнародний інститут соціології відзначав, що 76,6% українців використовували соціальні мережі як джерело інформації, телебачення – 66,7%, мережу Інтернет (не включаючи соціальні мережі) – 61,2%, радіо – 28,4%, а друковані ЗМІ – лише 15,7% опитаних. При тому повідомленням з телефіру довіряли 60,5% респондентів, а соціальним мережам – майже 54% [*Медіаспоживання українців ...*, 2022]. Ці дані свідчать про розуміння того, що соцмережі виступили не найбільш

надійним джерелом інформації, однак вони дозволяли отримувати її порівняно швидко.

Водночас зі зростання уваги громадян до інформації з соціальних мереж та месенджерів з'явилися й додаткові можливості для поширення російських наративів та фейків. Для частини блогерів (у тому числі й українських) пріоритетом у їх діяльності залишалася фінансова складова, яка мотивувала розповсюджувати неперевірені повідомлення, які претендували на сенсацію, необ'єктивні коментарі чи упереджені висновки. Критерієм для оприлюднення інформації ставала перспектива привабити якомога більшу кількість користувачів.

Навіть в умовах повномасштабної війни частина блогерів виступала "за поглиблення дружніх відносин з Росією", не розуміючи як "політики могли розсварити два братні народи". Такі блогери засуджували рішення вищого керівництва, пов'язані із організацією опору ворогові, оскільки унаслідок бойових дій неминуче гинуть люди. Проте закликаючи до мирного "врегулювання конфлікту" вони, як правило, уникали вести мову про територіальні претензії РФ до України, про жахливі наслідки ворожих обстрілів та про перспективи існування незалежної соборної української держави.

У таких умовах набули гостроти суперечки навколо доцільності державного регулювання діяльності блогерів в Україні. Фактично блокування одних YouTube- чи Telegram-каналів не перешкоджало створенню інших. Ставало зрозумілим, що якщо б використовувалося тільки блокування каналів спілкування блогерів з підписниками, то це призводило б лише до розпорошення сил та засобів держави.

Тому вже у березні 2022 року Верховна Рада доповнила Кримінальний кодекс статтями 435-1 і 436-2. Вони передбачали криміналізацію виправдання, визнання правомірною або заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, а також глорифікацію її учасників. У Кримінальному кодексі України була передбачена й відповідальність за образи честі та гідності військовослужбовця, а також за виготовлення і розповсюдження відповідних матеріалів. Поширення інформації, яка заперечувала

збройну агресію Російської Федерації проти України, також передбачало кримінальне покарання. Звичайно, посилення відповідальності за поширення недостовірної інформації в умовах війни виглядає цілком логічним кроком. Проте такий крок був би дієвішим, якби відповідні заходи були вжиті ще на початку російсько-української війни, а держава ще на початку 1990-х років сформувала б виважену систему захисту власного інформаційного простору та протидію ворожим ПІСО.

У таких умовах сформувалася нагальна необхідність впорядкувати законодавство про засоби масової інформації, яке переважно було сформоване ще упродовж 1991–1993 років, коли не існувало онлайн-медіа та відеоплатформ. Нагальною потребою постала модернізація підходу держави до регулювання ринку інформаційної продукції, оскільки його можливості та специфіка суттєво виходили за межі "засобів масової інформації".

У грудні 2022 року був ухвалений Закон України "Про медіа" [Про медіа, 2022]. У законі містилася заборона поширювати інформацію, що заперечує або виправдовує злочинний характер комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років в Україні, злочинний характер націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режиму, створює позитивний образ осіб, які обіймали керівні посади у комуністичній партії, органах державної безпеки. Заборонялося виправдовувати встановлення радянської влади на території України або переслідування учасників боротьби за незалежність України у XX ст. Цілком справедливо під заборону потрапила пропаганда збройної агресії Російської Федерації проти України, приниження чи зневажання державної мови, а також заперечення факту існування українського народу (нації) та / або української державності та/або української мови. Визначені у Законі України "Про медіа" заборони перебували у руслі відомих "законів про декомунізацію", що були ухвалені у 2015 році. Такий крок не лише підтверджував непохитність курсу держави на декомунізацію, а й свідчив, що Україна буде протидіяти різного роду колаборантам, які вітали вторгнення РФ.

Водночас одним із недоліків Закону України "Про медіа" можна вважати недостатню увагу до заходів, спрямованих на

формування медіаграмотності населення держави. Медіаграмотність населення трактується у законі як навички та знання, які надають користувачам можливість ефективно і безпечно користуватися медіасервісами. Проте у законі не визначено, які саме навички та знання забезпечують безпечне користування медіасервісами, де і у який спосіб такі знання можуть бути отримані громадянами та хто і як зобов'язаний такі знання надавати.

У законі йдеться про те, що питаннями медіаграмотності населення має опікуватися Національна рада з питань телебачення і радіомовлення, яка має включати відповідні заходи до своєї Стратегії діяльності. А сама ця Стратегія має бути оновлена кожні три роки. Підвищення медіаграмотності, як визначено у законі, за рахунок реалізації певних проєктів, створення друкованих та електронних публікацій, формування вимог до провайдерів платформ спільного доступу до відео не можна вважати вичерпним переліком потрібних заходів. Ймовірно, що критерії визначення медіаграмотності населення та засоби її підвищення ще чекають свого визначення.

Проте вже зараз можна виокремити кілька важливих напрямів підвищення медіаграмотності населення. До таких напрямів може належати формування негативного ставлення до будь-якої анонімної інформації; відсутності у інформаційних повідомленнях, які містять оціночні судження, обґрунтування висновків; коментування чуток та неперевірених відомостей із створенням певних висновків на їх основі; поширення повідомлень з неназваних джерел або джерел, походження яких автор повідомлення відмовляється відкрити; ознайомлення зі змістом повідомлень, джерела походження яких не можна підтвердити за відповідними посиланнями. Ставлення із пересторогою має бути сформоване до раптової появи нових джерел контенту, які поширюють інсайдерську інформацію; до джерел, які подають інформацію не збалансовано, а також до інформації експертів, походження знань, умінь і навичок яких неможливо встановити або прогнози яких переважно не справджуються. Важливо переконати громадян у тому, що джерелом аналітики мають бути передусім визнані експерти-науковці.

Протягом 2023–2024 років стало зрозуміло, що централізувати поширення інформації за допомогою загальнонаціонального телемарафону фактично не вдалося. Поле його досяжності залишалося обмеженим і охоплювало переважно громадян літнього віку, які постійно живуть у сільській місцевості і дещо менше – у містах. Посилення цифрових платформ спричинило масовий перехід споживачів медіа з ефірних форм телебачення на споживання контенту соціальних мереж, відеохостингів та месенджерів. Яскравим свідченням такої тенденції стало лідерство Telegram-каналів як джерела інформації для українських громадян, чому сприяла владна підтримка деяких таких каналів.

Водночас ставка влади на поширення інформації через інфлюенсерів, які отримували доступ до інсайдерської інформації, спрацювала лише частково, оскільки їх коментарі та підбір контенту, у багатьох випадках, був яскравим свідченням провладної позиції. І, якщо на початку повномасштабного вторгнення таку позицію сприймали як зрозумілу і прийнятну, то з часом ставлення до неї дещо змінилося через зростання недовіри до тих джерел інформації, які ототожнювали із офіційними. Це відбувалося через поширення популістських гасел та повідомлень, нездатність значної частини "експертів" реально оцінити події на фронті, масштаби і характер іноземної допомоги, а також небажання пов'язувати її надання із певними заздалегідь визначеними діями української влади, спрямованими на боротьбу із проявами корупції.

Під час повномасштабного російського воєнного вторгнення яскраво виявилось, що модератори / адміни Telegram-каналів переважно не несуть відповідальності за достовірність інформації, а орієнтовані на сенсаційність повідомлень та отримання економічної вигоди. У випадку, коли певна інформація виявилася хибною, її спростування подається лише як чергова сенсація.

Водночас співпраця низки блогерів з окремими державними органами дещо спростила процес обміну військовополоненими, сприяла спростуванню переконання, що "Росія своїх не залишає", а також твердження, що російські солдати передусім воюють за інтереси власної країни. Успішним виявився проєкт українських журналістів В. Золкіна та Д. Карпенка, які за сприяння певних

державних органів отримали можливість показати справжнє обличчя та настрої російських військовополонених, переважна більшість яких віддала перевагу участі у війні як засобу покращення власного матеріального становища або зняття/погашення судимості.

Важливим стало те, що українські громадяни отримали можливість порівняти власне ставлення до пошуку додаткових заробітків із ставленням, що поширене у РФ. Так, якщо українські громадяни, які потребували додаткових коштів, виїжджали за кордон у пошуках роботи (у тому числі й на територію Росії), то значна кількість російських громадян вважала і вважає нормальним заробляти кошти шляхом участі у агресивній війні проти сусідньої країни. Важливим було й поширення інформації про мотиви та настрої українських колаборантів, які з тих чи інших причин не зупинялися й перед коригуванням ворожих ударів по українських містах. Аналіз їх мотивації дозволив стверджувати про те, що корисливі мотиви були поєднані із ідеологічними переконаннями, закоріненими у радянському минулому. Ототожнення Української державності із уявною на основі радянських мітів "бандерівщиною" нерідко виступало основним мотиватором поведінки колаборантів. Водночас багато з них не приховували, що прагнули покращити власні статки за рахунок участі у операціях російських спецслужб.

Російські спецслужби з часом стали дедалі більше залучали до проведення розвідувально-диверсійної діяльності підлітків та молодих людей приваблюючи їх можливістю порівняно швидко заробити гроші. Оприлюднення інформації про вербовку школярів швидко дозволило поінформувати суспільство про ще один вид загрози з боку ворога. Українські медіа намагалися привернути увагу батьків, які мали б додатково пояснити дітям потенційну небезпеку співпраці із загарбниками. І мова не лише про передбачену законом відповідальність. Така співпраця нерідко оберталася загрозою життю і здоров'ю підлітків, оскільки російські куратори нерідко вимагали виготовлення і встановлення вибухових пристроїв, які могли бути активовані дистанційно [*"Воно того не варте ...", 2024*]. Дистанційна активація загрожувала не лише

оточуючим, а й тим, хто встановлював такі пристрої, оскільки працівники російських спецслужб нерідко підривали виконавців.

Загрозою для України ставала й діяльність тих, хто встановлював нелегальні камери спостереження у місцях, які визначали російські куратори. Можливість дистанційного отримання інформації про переміщення зброї та військового спорядження, а також можливість віддаленого коригування ударів дронами та ракетами дозволяла ворогу завдавати дошкульних ударів по об'єктах на території України. І, на жаль, до останнього часу засобами інформаційного впливу не вдалося відвадити бажаючих у такий спосіб заробити легкі гроші.

Не вдалося також попередити й побиття підлітками військовослужбовців ЗСУ та підпали їх автотранспорту, як того вимагали російські куратори. Проблемаю залишаються і спроби пошкодження певного обладнання та устаткування певними громадянами, чого вимагають представники російських спецслужб обіцяючи бажаним роботи це за винагороду. Уявлення про можливість порівняно легко отримати винагороду приваблюють і тих, хто вдається до махінацій з банківськими картами та реквізитами, виконуючи у такий спосіб завдання росіян.

Упродовж повномасштабного воєнного вторгнення дедалі більше увагу суспільства привертало визначення часу її завершення. Наприкінці 2022 – на початку 2023 року в українських медіа набуло поширення твердження про можливість завершення бойових дій завдяки запланованому на 2023 рік контрнаступу ЗСУ. Широко "розрекламований" контрнаступ мав, за різними даними, забезпечити вихід до Азовського моря із розчленуванням угруповання ворога на півдні, дозволити обстрілювати позиції ворога у Криму та його зруйнувати логістику, а також створити загрозу оточення основних сил противника на Донбасі з півдня. Медіа намагалися поширити впевненість, що концентрований удар із використанням західної зброї дозволить остаточно переламати хід війни на користь України, а РФ буде змушена прийняти запропоновані їй положення мирної угоди. Проте формування завиСОКИХ очікувань потенційно могло вилитися у деструктивний

інформаційний вплив у випадку, якщо такі очікування не справдилися.

І дійсно, після провалу контрнаступу ЗСУ у 2023 році суспільство із зростаючою недовірою почало ставитися до повідомлень влади щодо можливості переламати хід війни на полі бою.

Пояснень вимагали причини невдалого контрнаступу ЗСУ у 2023 році. Виважена комунікація між владою та громадянами у цьому питанні дозволила б не лише уникнути нефахових суперечок щодо оцінок дій ЗСУ, постачання зброї та військового спорядження західними партнерами, а й попередити певні проблеми проведення мобілізаційних заходів, оскільки їх успіх певною мірою залежав і від упевненості мобілізованих громадян у тому, що їхніми діями у лавах ЗСУ будуть керувати досвідчені командири, які прагнуть уникати невиправданих втрат особового складу.

Проте однією з оприлюднених в українських медіа причин провалу контрнаступу було назване погане розуміння командуванням реального рівня готовності російської армії до оборони [Кобзар, 2024]. Про те, чому трапилося саме так, вести мову переважно уникали. Замість цього почали широко обговорювати можливості проведення майбутніх українських контрнаступів (деякі з них були анонсовані на 2025 рік). Водночас у тіні залишилося визначення кола тих, хто мав відповідати за невдалий контрнаступ та втрати особового складу і техніки ЗСУ. А на початку 2024 року глава держави на пресконференції під час Форуму "Україна. Рік 2024" заявив, що контрнаступ не зміг досягти значного успіху через нестачу озброєнь, які мали постачати західні партнери України. Крім того, президент наголосив, що плани українського контрнаступу "були на столі Кремля до того, як почались контрнаступальні дії" [Саєнко, 2024]. Однак Президент України не пояснив, чому за нестачі озброєнь було ухвалене рішення наступати, чому не вдалося завадити передачі секретних планів контрнаступу ворогові, хто винен у цьому і як він чи вони були покарані? Не отримали громадяни пояснень причин появи у середовищі військово-політичного керівництва країни тих, хто передавав важливу інформацію до РФ.

Загальну оцінку подій російсько-української війни, масштабів постачання зброї іноземними партнерами України та перспектив ведення бойових дій запропонував В. Залужний. Він підкреслив єдність українських громадян у боротьбі за свою державу, відзначивши, що "українці показали готовність покласти душу і тіло за свою свободу. Україна не лише зупинила вторгнення значно сильнішого ворога, а й звільнила значну частину своєї території" [*The commander-in-chief ...*, 2023]. Коментуючи події, пов'язані із українським контрнаступом 2023 року, він порівняв ситуацію із тією, що мала місце під час Першої світової війни, коли рівень технологій на певний час поставив воюючі сторони "у глухий кут". Для виходу із такого кута, на його думку, потрібен технологічний стрибок, а тому "глибокого і красивого прориву, швидше за все, не буде". Хід контрнаступу підірвав надії Заходу, що Україна зможе використати його, для демонстрації того, що війну неможливо виграти, змусивши президента Росії Володимира Путіна піти на переговори. Найбільший ризиком для України В. Залужний назвав окопну війну, оскільки вона може затягнутися на роки і зношувати українську державу [*Ukraine's commander-in-chief ...*, 2023].

Висловлювання В. Залужного свідчили про неможливість існуючими силами та засобами ЗСУ за порівняно короткий час вигнати ворога з тимчасово окупованих територій. Крім того, неможливим було назване й успішне ведення бойових дій без значно більш серйозної підтримки з боку іноземних партнерів.

Не виключено, що оцінка поточної ситуації та визначення перспектив подальшого ведення війни військовим та політичним керівництвом країни мало відмінності. Однак подібне мало місце й у інших країнах під час воєн минулого. Проте нечасто траплялося так, що свої посади втрачали військовослужбовці, авторитет яких у армії та серед цивільних громадян був надзвичайно високим. І важливо, щоб суспільство отримало чітке пояснення того, чому так сталося.

Можливо, що саме відсутність такого пояснення стала причиною того, що значна кількість громадян України із нерозумінням сприйняла звільнення з посади Головнокомандувача Збройних сил України В. Залужного, який обіймав цю посаду з

27 липня 2021 р. до 8 лютого 2024 р., здійснюючи керівництво військами у досить складний час на початку повномасштабного воєнного вторгнення ворога.

Згідно результатів опитування КМІС, у лютому 2024 року В. Залужному довіряли 94% українців, а його наступнику на посаді Головнокомандувача О. Сирському – лише 40% [Зануда, 2024]. І за деякими даними тільки відставка Головнокомандувача В. Залужного "коштувала" Президенту України 5% рейтингу довіри. У цій ситуації не забарилися й повідомлення російської пропаганди про наявність конфлікту між військовим і політичним керівництвом України. І інтерес до таких повідомлень підігрівали українські блогери, політики топ рівня та навіть окремі народні депутати України.

У жодному разі не применшуючи заслуг та військового таланту наступника В. Залужного – О. Сирського, який доклав, наприклад, значних зусиль для перенесення бойових дій на територію ворога у 2024 році, можна стверджувати про певні проблеми комунікації між владою та громадянами у висвітленні обставин, які спричинили відставку В. Залужного. Так, якщо він своїми діями чи бездіяльністю заслужив те, що його зняли з посади, то чому він отримав звання Героя України? А якщо присвоєння такого високого звання було цілком заслужене, то чому він втратив посаду? Відсутність чітких відповідей на ці питання свідчила про те, що влада віддавала перевагу асиметричному поширенню інформації, використанню інформаційних технологій, які мали б не фокусувати увагу громадськості на певних проблемах.

Подібний варіант комунікації був використаний і під час звільнення з посади командувача Повітряних Сил Збройних Сил України М. Олещука, який без будь-яких пояснень з боку влади втратив свою посаду 30 серпня 2024 р., а перед тим виконував свої обов'язки з 9 серпня 2021 року. За цей час Повітряні Сили не лише вистояли під ударами ворога у перші дні повномасштабного воєнного вторгнення РФ, а й показали значні результати бойової роботи, які неодноразово були висвітлені у засобах масової комунікації. Успішні дії українських пілотів стали для громадськості

одним із зразків не лише самовідданої боротьби за батьківщину, а й прикладом організації дій військових льотчиків. Тому відсутність об'єктивної інформації про дії чи бездіяльність, які призвели до зняття із займаної посади М. Олещука, породжують безпідставні плітки, стимулюють нефахове обговорення дій Повітряних Сил ЗСУ, тим самим вкотре сприяючи асиметричному поширенню інформації.

Дедалі більшою проблемою після провалу контрнаступу 2023 року ставало забезпечення поповнення армії шляхом мобілізації. Питання викликало й рішення РНБО 2023 року звільнити усіх обласних військових комісарів начебто через системні порушення та корупцію і замінити їх на військових, які пройшли випробування фронтом, з метою підвищення ефективності та довіри до системи комплектування. Однак оприлюднені звинувачення у корупції стосувалися лише окремих військомів, а звільнили усіх, що викликає певні сумніви у тому, наскільки адекватно влада пояснила ситуацію. Пізніше виявилось, що таке кадрове рішення не покращило ситуацію із забезпеченням призову, що породжувало нові проблеми і критичні зауваження на адресу влади.

Проблему недостатнього укомплектування армії загалом і військових частин, які ведуть бойові дії безпосередньо на лінії фронту, зокрема, неодноразово озвучували командування ЗСУ, військовослужбовці та експерти. У грудні 2023 року тодішній головнокомандувач ЗСМУ В. Залужний відзначав, що потрібно призвати 500 тис. осіб, щоб покрити некомплект, сформувати нові військові частини й резерви. У листопаді 2024 року директор фонду "Повернись живим" Т. Чмут заявив, що ЗСУ потребують не менше 500 тис. нових військовослужбовців лише для повноцінного доукомплектування. І найбільшою проблемою залишається укомплектованість піхотної компоненти підрозділів, яка може сягати 10–20% від штатної чисельності. У травні 2025 року Президент України В. Зеленський підкреслив, що Україна мобілізує близько 25–27 тис. осіб на місяць. Однак влада не забезпечує дієвої комунікаційної стратегії, потрібної для успішної мобілізації, а засобом успішного рекрутингу може стати людиноцентричність і чесна комунікація [Базар, 2025].

Водночас в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ у публічний простір потрапила інформація про кілька спроб влади тиснути на медіа. Так, до участі у формуванні контенту телемарафону без будь-яких пояснень не була допущена низка рейтингових всеукраїнських телеканалів. У жовтні 2023 року після виходу журналістського розслідування про завищені ціни на продукти для Міноборони Президент України В. Зеленський неопублічно закликав відомі медіа тимчасово не просувати тему корупції. Про це на конференції "National Media Talk 2023", що проходила в Києві, розповіла головна редакторка "Дзеркало Тижня" (ZN.UA) Ю. Мостова [Юлія Мостова ..., 2023]. Неодноразово з вуст представників влади лунали заклики до медійників відкласти критичні зауваження на адресу вищого військово-політичного керівництва країни на післявоєнний час.

Водночас під тиском ЄС Україна у червні 2024 року ухвалила Дорожню карту для підтримки відновлення плюралістичного, прозорого та незалежного післявоєнного медіа-простору після припинення чи скасування воєнного стану. У документі відзначалося, що "саме професійні медіа здатні якісно пояснити аудиторії, що відбувається у галузі відбудови, на що спрямовуються кошти, виділені партнерами, як працюють програми допомоги, та забезпечити публічний контроль над витратами. Стверджувалося, що недостатня кількість локальних медіа, яким довіряють, створює додаткову соціальну напруженість. Утворений інформаційний вакуум заповнює дезінформація, що, як наслідок, призводить до недовіри місцевих мешканців до процесів відбудови в Україні" [Дорожня карта ..., 2024].

Визнання Міністерством культури та інформаційної політики України виняткової ролі професійних медіа у формуванні плюралістичного інформаційного поля мало би стати однією із важливих складових відновлення демократичного медіа-простору. Проте вже у жовтні 2024 року Медіаруху довелося висловити протест після повідомлень про спроби тиску з боку Офісу президента на редакцію "Української правди". У зверненні йшлося про занепокоєння практикою, "коли окремі радники та чиновники дозволяють собі втручатися в діяльність журналістів, накладаючи

неофіційні обмеження на спілкування чиновників з медіа, блокуючи доступ окремих незалежних медіа з "чорного списку" до заходів та створюючи інші перешкоди для функціонування незалежних ресурсів".

У зверненні Медіаруху також була відзначена тенденція щодо "звуження простору для незалежних медіа і намагання влади контролювати всі публічні дискурси", а також спроби влади "створити єдиний контрольований наратив, який обмежує критичний аналіз і різноманітність думок в інформаційному просторі України та звужує право людей на отримання суспільно-важливої інформації". Медійники нагадали владі про працю журналістів в умовах безпрецедентного тиску та небезпеки і підкреслили, що не просто інформують суспільство, а виконують критично важливу місію – "документують злочини агресора, розповідають світові правду про війну та захищають право людей на достовірну інформацію. А незалежні медіа є запорукою стабільного демократичного суспільства, адже вони забезпечують громадський контроль над діями влади, сприяють прозорості та відповідальності".

Спроби тиску на незалежні медіа викликали великий суспільний резонанс і загострили проблему налагодження комунікації влади і громадян. Серед проблем, які відзначили навіть автори Дорожньої карти, виявився "низький рівень спроможності органів державної влади та місцевого самоврядування вести стабільну і якісну комунікацію", низька культура медіа споживання та недостатній рівень медіаграмотності населення, а також обмеження доступу до публічної інформації унаслідок дії правового режиму воєнного стану [Дорожня карта ..., 2024]. Однак автори Дорожньої карти розраховували на вирішення таких проблем виключно після припинення дії правового режиму воєнного стану, коли будуть створені умови для надання державної адресної підтримки суб'єктам у сфері медіа, розвитку регіональних та місцевих медіа, підвищення кваліфікації працівників регіональних та місцевих медіа з питань отримання грантової підтримки; надано сприяння забезпеченню стабільної роботи національних публічних аудіовізуальних медіа; забезпечено стабільне фінансування суспільних медіа України, розширено коло суб'єктів у сфері медіа, яким може

надаватися державна адресна підтримка; надано сприяння становленню "інституту саморегулювання у сфері медіа, створенню та поширенню інформаційних матеріалів, спрямованих на інформаційну реінтеграцію населення деокупованих територій щодо суспільно важливої інформації та дій державної влади". Після завершення війни / активних бойових дій було заплановане проведення за участі інститутів громадянського суспільства постійного моніторингу дотримання прав і свобод журналістів, а також інших осіб, які поширюють суспільно важливу інформацію, висвітлюють ситуацію та події. Автори Дорожньої карти передбачали надання підтримки у створенні медіахабів, у тому числі на базі обласних військових (державних) адміністрацій. Планувалося також забезпечити підвищення навичок журналістів та інших працівників у сфері медіа у питаннях цифрової та фінансової грамотності, їх можливості для здійснення журналістських розслідувань [Дорожня карта ..., 2024].

Акцент також зроблений на сприянні достовірному та широкому висвітленню інформації щодо діяльності органів державної влади в післявоєнний період, забезпеченні проведення моніторингу інформаційного наповнення офіційних вебсайтів органів виконавчої влади, сприянні укомплектуванню штатних одиниць структурних підрозділів відповідальних за доступ до публічної інформації, зв'язків із громадськістю, інформаційної політики та комунікацій, а також відновленню трансляції пленарних засідань Верховної Ради України.

Із інформації, яка була розміщена у Дорожній карті, випливає, що Міністерство культури та інформаційної політики порівняно низько оцінювало здатність місцевої влади до комунікації із громадянами, а вирішення більшості наявних проблем було заплановане на пізніший час, визначення якого тісно пов'язувалося із припиненням дії правового режиму воєнного стану. При тому не враховувалася можливість відміни воєнного стану у частині областей України, а також не передбачалося жодних заходів у випадку де-факто припинення бойових дій і "заморожування" війни.

У вересні 2024 року очільник новоствореного Міністерства культури та стратегічних комунікацій М. Точицький заявив, що

телемарафон "був, є і буде, просто потрібно шукати форму, щоб була зацікавленість у громадськості. Є велика кількість людей, які його дивляться, і це так само важливо: доносити єдиним голосом те, що відбувається навколо" [Семенюк, 2024].

Проте вже 30 жовтня 2024 року Європейська комісія, загалом позитивно оцінюючи Дорожню карту для підтримки відновлення прозорого та незалежного післявоєнного медіапростору, уперше виступила з чіткою публічною критикою українського телемарафону і висловила надію, що Україна "відновлюватиме прозорий, плюралістичний і незалежний медіаландшафт", поступово знімаючи обмеження, і це не буде пов'язане із завершенням дії правового режиму воєнного стану. Критичні зауваження стосувалися й фінансування телемарафону "Єдині новини" з держбюджету. Сумніви були висловлені й щодо об'єктивності телемарафону. Телеканалу "Рада", який з 2022 року не транслює засідання Верховної Ради України, дорікнули за це та за низький рівень представленості опозиції [Сидоренко, 2024].

31 жовтня 2024 року М. Точицький заявив про забезпечення доступу кожного громадянина "до публічної інформації" та активне залучення ресурсів міжнародних партнерів для підтримки відновлення українських медіа. Він додав, що рекомендації Єврокомісії щодо марафону "Єдині новини" "також взяті до уваги", а держава "планує припинити підтримку марафону після завершення воєнного стану, зосередившись на сталому розвитку медіа-інфраструктури", оскільки "наша мета – створити простір для правди й свободи слова", і ця "робота продовжується щодня" [Точицький прокоментував ..., 2024]. Тим самим вкотре було підтверджене прагнення влади до уніфікації медіа простору, хоча консультації та діалог між державою і громадянами можуть поліпшити суспільне розуміння і забезпечити підтримку державної політики та стимулювати громадянську відповідальність за реформи.

Таким чином, в умовах повномасштабного вторгнення РФ в Україну було зроблено низку кроків для обмеження вільного доступу громадян до інформації, і лише частина таких кроків була обмовлена воєнними потребами. Деякі рішення були спрямовані

на обмеження впливу опозиції та перешкоджання поширенню критичних зауважень на адресу військово-політичного керівництва країни, що свідчить про посилення авторитарних тенденцій у формуванні інформаційного поля країни шляхом здійснення відповідної державної інформаційної політики.

Влада не відмовилася й від маніпуляцій щодо визначення термінів завершення війни / бойових дій. І після провалу контрнаступу 2023 року заяви та твердження щодо цього вже не сприймалися як засіб відвернення паніки, а як визнання неспроможності вирішити складні проблеми за допомогою простих рішень.

Це сприяло поширенню ворожих наративів із критикою військово-політичного керівництва країни, а також песимістичних оцінок перспектив України у 2025 році. Так, за результатами опитування від Соціологічної групи "Рейтинг" спільно з *Gallup International* очікування українців щодо наступного року виявилися дещо гіршими, ніж були очікування минулого року. Менше половини опитаних (45%) вважали, що 2025 рік буде кращим за 2024, і ще 27% очікували на погіршення [*Очікування населення ...*, 2024].

2025 рік приніс чергові перемовини про завершення війни / бойових дій. Проте очікування громадян щодо успішності мирних перемовин вже далеко не такі оптимістичні, як раніше. Проте можна із впевненістю стверджувати, що РФ не полишить спроб знищити Україну, існування якої як незалежної держави постає перешкодою на шляху реалізації імперських амбіцій Кремля.

Ще у 2024 році тодішній Командувач Сил безпілотних систем Збройних сил України полковник В. Сухаревський звернув увагу, що у воєнній доктрині РФ виділені три стратегічні етапи: перший етап (4–6 років) – інформаційно-психологічна спеціальна операція для підготовки вторгнення; наступний етап (4–6 років) – активна воєнна фаза, яка триває з 2014 року і до сьогоднішнього дня; і етап у 8–12 років, який передбачає втілення у життя інформаційно-психологічної операції з "перевертання світогляду захоплених і захопленої сторони, яка програла". "Найстрашнішим" В. Сухаревський

назвав третій етап, до протидії реалізації завдань якого потрібно вже зараз готуватися вищому військово-політичному керівництву України [Бондаренко, 2024].

Наприкінці 2025 року можна стверджувати, що ефективність зусиль держави у справі протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам в умовах війни не може бути оцінена однозначно. Успішними можна назвати зусилля держави та громадянського суспільства у справі формування переконання, що сучасна російсько-українська війна має екзистенційний характер для України. Успіхом також можна вважати спростування міту про російську армію як "другу армію світу", яка начебто бореться проти "нацизму" і "захищає" російське населення України.

Незважаючи на усі зусилля російської пропаганди, їй не вдалося підірвати віру українських громадян у перспективність розвитку Української держави. Як свідчать результати опитування Соціологічної служби "Рейтинг" у грудні 2024 року, попри значні труднощі, більшість громадян зберігали оптимізм щодо майбутнього України (71%) і продовжували вірити у здатність України відбити напад Росії (69%). І загалом щодо України респонденти переважно відчували позитивні емоції: надію (68%) і гордість (44%), що свідчить про високий рівень патріотизму та стійкість громадян [Загальні настрої українців ..., 2024].

У 2025 році на фоні усвідомлення недостатності військово-технічної допомоги іноземних партнерів України для здійснення успішних контрнаступів, а також в умовах пріоритетності для сучасної адміністрації США, насамперед, результатів економічної діяльності в українських медіа, дедалі обережніше стали висловлюватися щодо захисту Україною "європейських" чи "західних" цінностей.

Упереджені висловлювання Президента США Д. Трампа щодо дотримання принципів міжнародного права (незастосування сили або загрози застосування сили, рівноправ'я і самовизначення народів, суверенної рівності держав) у контексті претензій до Мексики, Канади, Данії, його наголос на перспективності співробітництва з Російською Федерацією та припинення військової допомоги США Україні задля тиску на українське керівництво з

метою примусу до поступок агресору для якнайскорішого припинення бойових дій додали українським громадянам скепсису у ставленні до визначення "західних" цінностей.

На фоні цього українські медіа стали робити наголос на тому, що громадяни України борються за право на існування власної держави, цінність якої не підлягає сумніву, і відстоюють загальнолюдські та демократичні цінності.

У 2025 році ворожий деструктивний контент зазнав помітних змін: відбувся перехід від виправдання агресії до паразитування на внутрішніх проблемах України. Серед основних наративів можна виділити:

- «енергетичний колапс» зі спробами трансформації побутових труднощів (після ворожих обстрілів енергетичної інфраструктури) у політичні протести через начебто «таємний експорт електроенергії»;
- поділ суспільства на «капітулянтів» і «радикалів» із радикалізацією суспільних дискусій щодо умов завершення / припинення бойових дій;
- масштабування реальних або вигаданих внутрішніх скандалів, пов'язаних із викриттям корупціонерів задля делегітимації усієї системи влади;
- спекуляції на мобілізації із демонізацією працівників ТЦК та СП та штучним висвітленням поодиноких конфліктів як системного явища.

Telegram залишається основним інструментом швидкого вкиду дезінформації, коли анонімні канали мімікують під «інсайдерські джерела», публікуючи панічні чутки та координуючи штучні локальні акції. «Інсайдерські джерела» подаються джерелом неупередженої інформації із акцентом на її свіжість. ТікТок залишається інструментом швидкого емоційного зараження через короткі візуальні тренди. Алгоритми цієї платформи допомагають порівняно швидко просувати короткі відеоролики із суперечками чи емоційними закликами без фактологічного контексту. Соціальні мережі (X, Threads, FB) найчастіше використовуються для легалізації штучно створених «лідерів думок» та

ініціювання агресивних дискусій у коментарях під постами реальних медіа.

Порівняно новим напрямом поширення деструктивних інформаційних впливів стало вербування маргінальних груп через анонімні замовлення в соцмережах та обмін інформацією під час участі у комп'ютерних іграх для вчинення реальних диверсій задля формування «картинки протесту». Обіцянки «легкого заробітку», на жаль, виявилися досить привабливими для низки молодих людей, які за оплату вчиняють теракти. Видаючи себе за співробітників правоохоронних органів України, вороги змушують громадян України готувати підпали, теракти та диверсії. Вони телефонують чи пишуть людям і представляються співробітниками СБУ, ГУР, НАБУ, Нацполіції та інших правоохоронних органів; використовують сайти знайомств для отримання персональних даних; шантажують кримінальною відповідальністю (наприклад, за нібито «купівлю медичних препаратів на російських сайтах»); вимагають гроші нібито за закриття фейкових «кримінальних проваджень»; схиляють до підпалів адмінбудівель, автівок Сил оборони тощо.

Ворог зосередив зусилля на формуванні високого рівня тривожності населення України. Через інформаційний шум ускладнюють розрізнення громадянами конструктивної критики влади і цілеспрямованої ворожої інформаційної спецоперації. Інформаційний шум використовується також для формування невпевненості у можливості розібратися у тому, хто поширює правдиву інформацію, а хто залишається джерелом фейків. Таку невпевненість намагаються трансформувати у переконання щодо неможливості усвідомити взаємозв'язок між окремими подіями і фактами та у небажання це робити.

Наприкінці 2025 року зрозуміло, що мета РФ полягає у знищенні України, що обумовлює й подальше використання країною-агресором засобів деструктивного інформаційного впливу. Таке використання неминуче буде спрямоване на підриив довіри до військово-політичного керівництва України, формування та поглиблення розколів між громадянами держави, підриив довіри до іноземних партнерів, перешкоджання відбудові та поступальному

розвитку країни. Водночас важливо, щоб внутрішньополітична боротьба в Україні не породжувала інформаційних впливів деструктивного характеру, які здатні чинити негативний вплив на суспільство так само як і ті, що ініційовані державою-агресоркою.

Успішна протидія поширенню ворожих деструктивних впливів в Україні базується на концепції стратегічних комунікацій, де головну роль відіграють випередження ворога, використання гумору як зброї та прискорена верифікація даних. Важливим залишається створення джерела офіційної інформації, якому довіряє суспільство, із координацією зусиль у справі поширення контенту між Офісом Президента, Генштабом ЗСУ, спецслужбами та міністерствами. Відсутність суперечливих заяв від різних відомств не дозволяє ворогу маніпулювати фактами. Не варто скидати з рахунку у засобів санкційної та технічної політики. Системна співпраця з глобальними техногігантами (Meta, Google) може бути використана для швидкого блокування джерел поширення ворожих деструктивних впливів.

У умовах сучасної російсько-української війни виявилось, що величезне значення для протидії поширенню ворожих деструктивних впливів має швидкість спростування і пояснення певної інформації. Така швидкість може перешкодити ворожому контенту стати вірусним. При тому важливо, щоб спростування чи пояснення було доступним, що у багатьох випадках обумовлює використання мемів, інфографіків та порівняно нетривалого відеоконтенту. Візуалізація контенту, як правило, позитивно відображається на швидкості його сприйняття і розуміння.

В Україні Центром стратегічних комунікацій було запроваджено офіційний портал стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки SPRAVDI, що був створений для протидії дезінформації та ворожій пропаганді. Головними напрямками роботи цієї платформи визначене спростування фейків із оперативним викриттям ворожих вкидів та маніпуляцій; актуальна аналітика із роз'ясненням важливих подій та протидією інформаційним атакам; інформаційна безпека із розповсюдженням офіційних новин, правил поведінки в умовах війни та розвінчання міфів. Наприклад, коли ворог спробував запустити панічні чутки (наприклад, «про

евакуацію Харкова» чи «хімічну загрозу»), SPRAVDI протягом півгодини чи години випускав спростування із офіційними картами, коментарями ДСНС або військових. Така кампанія формувала звичку перевіряти «гарячі новини» (у тому числі й популярних Telegram-каналів, які часто ставала одним із засобів поширення панічних повідомлень).

Звичка перевіряти новини сприяє створенню власного «білого списку» медіа, що суттєво впливає на формування індивідуального інформаційного поля. Крім того, така звичка часто сприяє поділу інформаційних блоків медіа із числа тих, що не входять до «білого списку», на такі, що варті уваги, і на ті, які не варті витраченого часу на ознайомлення з ними. Наприклад, інформація із певного Telegram-каналу може бути розмежована на потенційно правдиву (про напрями ворожих ракетних обстрілів чи застосування дронів) і неправдиву (звинувачення певних політичних сил, політиків, економічних структур тощо).

До головних правил перевірки інформації можна включити пошук першоджерела із перевіркою посилань на офіційні сайти, заяви, документи чи пряму мову; порівняння джерел (із усвідомленням того, що якісні новини публікують щонайменше кілька незалежних медіа); оцінку емоцій (із формуванням уявлення про те, що якщо заголовок викликає паніку або люту, то це, найвірогідніше, є ознакою маніпуляції); перевірка дат (із розумінням, що пропагандисти часто видають старі події за свіжі новини); врахування контексту (вирвана із контексту цитата може повністю змінити зміст повідомлення).

Перевірка фото може включати зворотній пошук із його завантаженням в Google Images, Google Lens або TinEye, що дозволить визначити першоджерело, дату першої публікації та реальний контекст знімка; аналіз деталей із пошуком неприродних тіней, розмитих країв об'єктів, спотворених написів чи пропорцій тіла; перевірку метаданих із завантаженням на сервіс типу FotoForensics, який дозволяє визначити зони, що піддавалися редагуванню у Photoshop.

Вагомим засобом поширення деструктивних інформаційних повідомлень та їх виявлення став штучний інтелект. Штучний

інтелект дозволяє суттєво прискорити пошук інформації за визначеними параметрами, однак він може стати джерелом неперевіреної інформації чи хибних інформаційних повідомлень, які стали одним із наслідків сучасного програмування ШІ користувачами мережі.

Перевірка контенту може включати заходи, спрямовані на розпізнавання його частини, створеної за допомогою ШІ. ШІ-генератори часто помиляються у формі нігтів, анатомії долонь, можуть формувати симетричні відблиски в очах або нечіткий задній план фото. Розпізнати ШІ можуть допомогти розмиті елементи одягу, дивна форма окремих рис обличчя, прикраси, що зливаються з обличчям тощо. Виявити фейкове відео дозволяє неприродне або занадто рідкісне кліпання очима, рух губ та міміка спікера, що можуть бути розсинхронізовані. При поворотах голови на щоках чи підборідді можуть з'являтися цифрові розмиття, а про клонування голосу може свідчити відсутність природного дихання та металевий присмак у звуці.

Однією із найбільш успішних довгострокових кампаній із підвищення стійкості суспільства до інформаційних атак в Україні став проєкт Dovidka.info. Запуск першої ітерації проєкту у вигляді онлайн-довідника та чат-ботів для кризових ситуацій відбувся у 2022 році. Тоді проєкт був зосереджений на правилах поведінки під час артилерійських обстрілів, тактичної евакуації та правилах виживання в окупації. Протягом 2022–2023 років за участі міжнародних партнерів був запущений масштабний етап системної роботи, були створені друковані брошури, які роздавали у звільнених містах та хабах для ВПО.

Dovidka.info – це офіційна державна онлайн-платформа, створена Центром стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки при Міністерстві культури та інформаційної політики України. Головною метою реалізації проєкту було визначене надання громадянам перевірених, чітких та практичних інструкцій щодо дій у різних критичних ситуаціях під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ. Матеріали на платформі розробляються спільно з фахівцями Державної служби України з надзвичайних ситуацій, Міністерства оборони України, ЗСУ та інших відомств.

Вони включають алгоритми дій під час повітряної тривоги, обстрілів, евакуації, правила поведінки в укриттях та поводження з вибухонебезпечними предметами, поради з медіаграмотності (по розпізнаванню фейків, ворожих маніпуляцій, ПІСО), роз'яснення прав внутрішньо переміщених осіб, правила безпечного зв'язку із рідними на тимчасово окупованих територіях, особливості налаштування гаджетів, керування "цифровим спадком", інструкції щодо ступу до українських вишів тощо.

Проект Dovidka.info адаптований під різні формати комунікацій для того, щоб залишатися доступним навіть за умов нестабільного зв'язку. На порталі Dovidka.info працює спеціальний ШІ-помічник Dovidka AI, який допомагає у пошуку інформації чи інструкцій під конкретний запит. Щоденні короткі лайфхаки та візуальні картки публікуються на сторінці в Instagram @dovidka.info та у спільноті Facebook Dovidka.info. Корисні плани дій та розбори ситуацій доступні на YouTube-каналі Dovidka.info.

Платформа також розгортає інформаційні кампанії в окремих областях, що потерпають від специфічних атак ворога. Зокрема, у прифронтових регіонах вимірюється ефективність поширення інструкцій щодо протидії ворожим дронам та дистанційному мінуванню. Інформація там поширюється через радіомережі та місцеву пресу, що дозволяє закрити потребу в інформуванні усього наявного населення.

Згідно з офіційними звітами Центру стратегічних комунікацій та інформаційної безпеки у 2024 році сумарне охоплення анімаційних роликів (включаючи дистрибуцію відео у соціальних мережах, трансляції в загальнонаціональному телеетері та на екранах у потягах Укрзалізниці) становило 16,1 млн осіб, 6,9 млн переглядів було зафіксовано безпосередньо на інформаційному порталі Dovidka.info, 947000 осіб – кількість унікальних користувачів, які шукали інструкції на сайті, Telegram-канал зібрав 55.9 мільйонів переглядів, створений у 2023 році канал у WhatsApp перетнув позначку у 14 980 тисяч підписників (+12 000 за рік), X досяг відмітки у 66800 підписників та отримав 20.6 мільйонів показів, Threads досяг позначки у 10 816 підписників, за 2024 рік залучено 1.1 млн переглядів відео, зокрема на платформі

ТікТок, YouTube-канал перетнув позначку у 26400 тисяч підписників, а кількість переглядів відео досягла 9.8 млн переглядів за рік [Боротьба з російською брехнею..., 2024].

Попри певні успіхи роботи Центру стратегічних комунікацій, його поле охоплення має бути суттєво розширене. Для порівняння – створений у квітні 2021 року YouTube-канал Vox Veritatis вчителя з Білої Церкви В. Дрібниці, має 578000 підписників і 259200442 переглядів, Telegram-канал Insider UA має більше 2 млн. підписників на початку 2026 року.

Водночас проєкт Dovidka.info виявився досить перспективним, особливо з огляду на можливу перспективу затягування бойових дій і необхідність підготовки громадян України до цього. Не виключено, що саме тому на початку 2026 року відбувся офіційний запуск нового дворічного етапу роботи Dovidka.info за фінансової підтримки ЄС. Проєкт націлений саме на тривалу адаптацію українців до воєнних реалій, підтримку жителів прифронтових зон та захист вразливих груп населення.

В умовах затягування бойових дій зусилля ворога спрямовані на те, щоб викликати апатію та бажання за всяку ціну припинити опір, не замислюючись над наслідками такого рішення. Переведення громадян у стан постійного "очікування миру" загрозливе з огляду на обмеження можливостей ухвалювати виважені і дієві рішення, необхідні в умовах війни. Твердження на кшталт "навіщо це робити, якщо от-от будуть припинені бойові дії" саме і спрямовані на те, щоб відмовитися від необхідних для продовження опору дій.

В умовах тривалої війни деструктивні ворожі впливи спрямовані на стимулювання внутрішніх конфліктів із штучними поділами суспільства, нав'язуванням думки про невідворотність його розколу на тих, хто воював, і тих, хто перебував у тилу. Ворог за всяку ціну намагається сформувати уявлення про неминучість конфліктів між військовослужбовцями та цивільними, а також у середовищі військовослужбовців.

Інформаційна адаптація до тривалої війни передбачає перехід від постійного стресового відстеження новин до сталої інформаційної гігієни, яка дозволяє зберегти ментальне здоров'я

та працездатність протягом тривалого часу. Така адаптація передбачає виділення фіксованих часових слотів для перегляду новин, відмову від читання новинних каналів за годину до сну і під час нічних пробуджень та мінімізацію емоційного контенту із відпискою від каналів, що зловживають клікбейтними заголовками. Стійкість до ворожих ІПСО може бути вироблена через розпізнавання наративів втоми із штучним роздмухуванням тем про "зраду", "марність опору" або "повну руйнацію економіки", блокування спроб внутрішнього цькування в інфопросторі та перевірок на "роздмухування емоцій". При тому для довготривалого виживання індивідуальний інфопростір має бути лаконічним і чистим із акцентом на офіційні повідомлення, якісні аналітичні медіа та експертні платформи.

В умовах війни проблему становить думскролінг, тобто нав'язливе прогортання стрічки новин із пошуком негативної інформації. У часи війни це природна реакція мозку, який намагається "контролювати загрозу". Однак думскролінг лише виснажує нервову систему і викликає хронічний стрес та апатію. Серед способів протидії можна виділити встановлення ліміту на використання соцмереж, вимкнення сповіщень (окрім сигналів повітряної тривоги), визначення часу для перегляду новин із відмовою від ознайомлення з ними протягом першої години після пробудження та за годину до сну, а також аудит підписок.

Для протидії ворожим інформаційним деструктивним впливам важливою є адаптація формату повідомлень під платформу. Для ТікТок важливим є емоційне нівелювання у вигляді коротких відео. У таких відео харизматичний спікер руйнує міф використовуючи гумор, сатиру чи іронію, оскільки те, над чим посміялися більше не лякає. Для Telegram важливі швидкість та інфографіка, коли інформація подається через короткі тези, марковані списки та чіткі картки, і є зручною для швидкого репосту в інші канали і чати. Для телебачення важлива глибока аналітика, коли оприлюднюються результати розслідування із покроковим розбором того, як саме РФ створила певний фейк. При тому важливим залишається підбір спікера під конкретний контент із врахуванням того, кому громадяни найбільше довіряють з того чи іншого

питання: думки чиновника про мобілізацію навряд чи переважать судження військового з бойовим досвідом з цього питання, а переконання політика щодо перспектив відновлення електропостачання навряд чи будуть виглядати переконливіше, ніж думки інженера з "Укренерго".

Важливими залишаються зусилля українських цивільних волонтерів у поширенні контрконтенту. Волонтери розробляють автоматизовані скрипти для масового репортингу (скарп) на деструктивні канали, ботоферми та ТікТок акаунти. Вони здійснюють контрнаступи у коментарях під вірусними російськими постами, поширюючи одночасно лінки на правдивий контрконтент. Такі дії не лише перешкоджають формуванню уявлень про монолітність ворожої інформації, а й пропонують ознайомлення із альтернативним оцінками чи судженнями щодо певних подій чи фактів. Аналітики з успіхом самостійно шукають докази фальсифікацій (першоджерела відео, геолокацію, супутникові знімки). Вони подають складні технічні докази у вигляді спрощених візуальних розслідувань, які медіа з часом розбирають на цитати. У такому контексті продуктивною є діяльність інфлюенсерів, які перетворюють офіційні нудні спростування на меми, іронічні стікерпаки або короткі відео. Це дозволяє контрконтенту досягати аполітичної аудиторії, яка найчастіше найбільш вразлива для паніки.

Ефективність поширення контрконтенту може бути визначення за допомогою оцінок тональності дискусії, коли за допомогою ШІ аналітики перевіряють коментарі під темою до і після публікації контрконтенту. Якщо агресивні коментарі та заклики до протестів змінюються на іронію або раціональну дискусію, то кампанію з поширення контрконтенту можна вважати успішною. Водночас дієві соціологічні зрізи дозволяють виміряти реальний рівень довіри до конкретно інституції чи визначити масштаби довіри громадян певній деструктивній тезі. А найважливішим у поширенні контрконтенту є відсутність тих дій, на які розраховував ворог поширюючи деструктивні інформаційні впливи.

В умовах сучасної російсько-української війни важливим засобом протидії поширенню ворожих деструктивних інформаційних впливів є діяльність легальних каналів для критики, як дієвих і

безпечних інструментів зворотного зв'язку між владою і суспільством. Збереження таких каналів сприяє формуванню думки про те, що реальні скарги громадян можуть бути задоволені у законний спосіб, що усуває мотивацію виходити на штучно інспіровані радикальні протести. Водночас імітація діалогу між владою і громадянами загрожує можливою радикалізацією протестів за усвідомлення, що громадян намагаються ввести в оману щодо дійсних цілей влади і засобів їх досягнення.

Потрібна демонстрація чіткого розмежування ворожого ПСГО та здорової внутрішньої дискусії. При тому коли громадянське суспільство включене у діалог з владою, воно саме по собі стає щитом проти зовнішніх маніпуляцій.

Проблемою залишається й поширення протилежної за змістом або оцінками інформації від влади, коли один чиновник високого рангу стверджує те, що спростовує інший, або коли спростування інформації, що надходить з центру, відбувається на місцях. Подібні дії не лише знижують довіру до влади, а й спрощують ворожі маніпуляції. Цивільне населення має порівняно високий рівень втоми і може гостро реагувати на заяви чиновників, особливо, якщо це стосується найбільш болючих питань, таких як мобілізація, ротації, створення оборонних споруд. Висловлювання чиновників із оцінками дій військових, визначення перспектив завершення / припинення бойових дій можуть бути сприйняті громадянами із значно вищим рівнем недовіри, аніж твердження військовослужбовців. Водночас оцінка рядовими військовослужбовцями дій вищого командування на окремих ділянках фронту не завжди може бути адекватною в силу обмеженості доступу до інформації та рівня підготовки для аналітичної роботи. Рядові військовослужбовці, володіючи інформацією про стан справ на певній ділянці фронту, можуть також помилятися у загальних оцінках ситуації у стратегічному масштабі.

У сучасному інформаційному протистоянні особливо зростає роль інфлюенсерів, які мають вплив на порівняно великі цільові аудиторії. Такий вплив може бути використаний для формування і поширення певних наративів. Від громадянської позиції та аналітичного рівня інфлюенсера залежить його ставлення до

протидії ворожим деструктивним діям в інформаційному просторі. Інфлюенсери володіють високим рівнем довіри та емоційним зв'язком зі своєю аудиторією. А тому ворог змістив фокус із традиційних медіа на роботу із блогерами. Таке рішення обумовлене тим, що в умовах зростаючого обсягу інформації та емоційної напруги в умовах війни громадяни часто шукають простих рішень та правдивих відповідей, які, на їхнє переконання, не можуть дати офіційні джерела.

Російські спецслужби нерідко вдаються до вербування інфлюенсерів, які за плату починають транслювати ворожі наративи. Крім того, може бути використане маніпулювання наосліп через підкидання інформації "ексклюзивного інсайду" чи "компромату" через анонімні джерела. І часто трапляється, що для збільшення кількості переглядів той чи інший інфлюенсер поширює таку інформацію заради збільшення кількості переглядів. Нерідко блогери намагаються привернути увагу до себе через коментування скандальних новин не пропонуючи рішень, а лише сіючи страх, що спрямований на деморалізацію суспільства. Інфлюенсери можуть провокувати конфлікти через радикалізацію "мовного питання", проблеми залучення зовнішніх трудових мігрантів, виїзду частини громадян за межі країни тощо. А латентна пропаганда може бути поширена й розважальними каналами, автори яких час від часу транслюють емоційні повідомлення про "втому від війни", "неможливість пересічних громадян вплинути на ситуацію" тощо.

Маркерами того, що інфлюенсери можуть працювати на ворога, можуть бути синхронність повідомлень на певну тему із використанням однакових висловів, наголос на використанні анонімних джерел чи інсайдів та заклики до емоцій, а не до логічного осмислення проблеми. Емоційний тиск найчастіше використовується у повідомленнях, які зачіпають найбільш чутливі теми, і такий тиск найчастіше поєднаний із закликами до певних деструктивних дій.

Інформація в умовах війни перетворюється на ресурс виживання і психологічного тиску. Такий тиск ворог використовує для виснаження суспільства, а тому протидія ворожим деструктивним інформаційним впливам має бути спрямована на зміну хаотичного споживання інформації її чітким і виваженим сприйняттям.

ВИСНОВКИ

Сучасний розвиток технологій обробки, накопичення та передачі інформації вивів інформаційне протистояння у контексті підготовки та ведення бойових дій на якісно новий рівень. Тривалий час масштаб присутності друкованих засобів масової інформації, теле- та радіомовлення переважно був обмежений кордонами окремої країни. Інформаційна підготовка до війни була пов'язана насамперед із формуванням відповідних установок та переконань у громадян власної держави та створенням зрозумілого для них *casus belli*. З появою та розвитком засобів масової комунікації підготовка до розв'язування бойових дій уже могла включати в себе інформаційну війну, коли об'єктом деструктивних інформаційних впливів ставало населення інших країн. А поява та розвиток штучного інтелекту дозволили збирати та аналізувати інформацію про користувачів мережі Інтернет, а також таргетувати інформаційні повідомлення для кожної людини.

Сучасні можливості програмування штучного інтелекту шляхом розміщення певного контенту серед джерел інформації, які ШІ оцінює як достовірні, дозволяють забезпечити пріоритетне формування повідомлень певного профілю для користувачів, які будуть сприймати цю інформацію як таку, що не потребує верифікації. Використання ШІ для пошуку інформації дедалі більше може призводити до того, що громадяни будуть відмовлялися від її перевірки. Це створює потенційні можливості для формування та зміни ціннісних орієнтацій суспільства. Особливо вразливими у такому разі стають молоді люди і підлітки, які регулярно користуються соцмережами для пошуку та обміну інформацією, а також використовують відеоігри як засіб розваг. І маніпуляції інформацією за допомогою використання відеоігор та аудіовізуального контенту у подальшому будуть помітно більш пріоритетними, аніж маніпуляції зі змістом текстової інформації.

У сучасних умовах тиск на інформаційне поле певної держави, а також вплив на індивідуальні інформаційні поля її населення може забезпечити формування сепаратистських настроїв, відмову громадян від участі у організації відсічі ворожому

вторгненню, а також участь у бойових діях на боці агресора. Протистояння у інформаційному просторі уже не тільки «обслуговує» протистояння на полі бою, як це було раніше, а й визначає окремі його аспекти, а також впливає на ухвалення політичних рішень.

Успішність інформаційної війни стала засобом обмеження використання підрозділів збройних сил у ситуації, коли частина населення країни, яка стала об'єктом агресії, виступає на боці завойовника. Спеціальні інформаційно-психологічні операції поставали вагомим засобом руйнування або зміцнення партнерських чи союзницьких відносин між державами, що може впливати на надання міжнародної допомоги країні, яка стала жертвою агресії. Такі операції також можуть бути причиною зміни ставлення населення певних держав до біженців з країни, яка зазнала ворожого нападу.

Ефективність ворожих інформаційних деструктивних впливів у сучасній війні багато у чому визначає те, що завдяки ним громадяни не завжди можуть чітко ідентифікувати загрози і визначити ворога. Проблемою також залишається окреслення адекватної реакції на такі впливи, що дозволяє змінювати ціннісні орієнтири громадян. Результатом зміни таких орієнтирів може бути абсолютизація особистої безпеки, коли прагнення зберегти власне життя та здоров'я стає для людини єдиною і головною цінністю, що витісняє усі інші обов'язки, моральні норми та соціальні зв'язки. І заради гарантій особистої безпеки людина може ставати байдужою до страждань оточуючих, відмовлятися від громадянського обов'язку чи волонтерства.

Деструктивні інформаційні впливи спрямовані на руйнування соціального капіталу, оскільки суспільство під час війни виживає завдяки взаємодопомозі і солідарності. А якщо кожен буде думати виключно про власну безпеку, загальна система оборони та життєзабезпечення буде зруйнована, що зрештою знищить безпеку кожного окремого індивіда.

У контексті абсолютизації особистої безпеки деструктивні інформаційні впливи можуть бути націлені й на формування переконання у доцільності укладення миру за будь-яку ціну. Однак

політика умиротворення агресора не зупиняє війну, а лише відтерміновує її, потенційно сприяючи тому, що удар ворога буде ще більш потужним.

В Україні упродовж тривалого часу були сформовані певні умови, які полегшували ворогу реалізацію деструктивних впливів у інформаційно-комунікаційному середовищі. Специфіка політичної боротьби в українських реаліях сприяла концентрації медіа ресурсів в руках великих фінансово-промислових груп, що стали для багатьох громадян уособленням впливу олігархів.

Тісний зв'язок між створенням холдингів та діяльністю великих ФПГ призвів до формування стійкого переконання громадян у тому, що телебачення цілком перебуває під контролем олігархів. Це змушувало шукати нові джерела інформації, які претендували на незалежність у формуванні та подачі контенту. Пошуку нових джерел інформації також сприяла тривала концентрація уваги провідних медіа на контенті, який викликав передусім негативні почуття: повідомленнях про кримінальні злочини, корупційні дії чиновників топ рівня, неспроможність місцевої влади забезпечити нагальні потреби населення та розповсюдження недостовірної інформації про владу та опозицію, що в цілому не сприяло формуванню позитивного іміджу Української держави.

Реалізації планів ворога сприяли й практики вільного поширення неправдивих повідомлень про владу та опозицію і тривала пасивність владних органів у формуванні деяких важливих національно-демократичних трендів у сфері медіа. Значна роль у їх формуванні та поширенні належить українському громадянському суспільству, яке надзвичайно активно виявило себе на початку російсько-української війни та під час повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Позиція української держави тривалий час сприяла вільному поширенню російських пропагандистських наративів в українському медіа просторі. Упродовж локального періоду російсько-української війни влада не вжила заходів, потрібних для ефективного захисту українського інформаційного простору. Найбільш дієві заходи протидії поширенню ворожих деструктивних інформаційних впливів мали місце вже в умовах повномасштабного

воєнного вторгнення РФ в Україну у 2022 році. Проте навіть в умовах повномасштабного вторгнення держава не забезпечує захисту від поширення недостовірної інформації, а у деяких випадках особи, яких підозрюють у вчиненні таких дій, уникають передбаченої законом відповідальності. Особливо це стосується деяких політиків топ рівня, лідерів думок, речників та так званих "експертів".

Деструктивні інформаційні впливи можуть бути ініційовані не лише країною-ворогом, а й бути одним із результатів внутрішньополітичної боротьби, коли для досягнення певних цілей використовують маніпуляції оцінками подій і фактів, поширення фейків, а також засоби переформатування свідомості громадян.

Загроза деструктивних інформаційних впливів, які є наслідком внутрішньополітичної боротьби, може полягати у формуванні обставин, що призводять до різкого зниження довіри до влади, а це постає перешкодою реалізації політики, спрямованої на організацію протидії ворогові.

Централізація поширення інформаційних повідомлень на початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ у 2022 році відіграла переважно позитивну роль, дозволила уникнути паніки та сприяла організації опору ворогові на низці стратегічно важливих напрямів. Поширення українськоцентричних наративів стало вагомим засобом формування комфортного для патріотів інформаційного поля. Водночас спроби сформувати лояльне до влади інформаційне поле шляхом запуску цілодобового телемарафону та сприяння розвитку окремих Telegram-каналів не забезпечує бажаного результату. Такий формат не гарантує стійкого та виваженого зворотного зв'язку між владою і громадянами, що змушує останніх шукати альтернативні джерела інформації із поглибленням та розширенням горизонтальних зв'язків.

Розширення горизонтальних зв'язків у суспільстві суттєво вплинуло на організацію волонтерського руху, добровільних батальйонів, координації зусиль громадян, спрямованих на відбиття нападу ворога. Зміцнення таких зв'язків в умовах повномасштабного воєнного вторгнення засвідчило відсутність "розколу України", готовність більшості громадян боронити свою

країну. При тому горизонтальні зв'язки дозволили суттєво прискорити реакцію громадянського суспільства на низку викликів, що було особливо помітним, наприклад, у 2022 році.

Водночас у контексті розвитку інформаційно-комунікаційного середовища посилення горизонтальних зв'язків сприяло тому, що спілкування між родичами, близькими чи знайомими людьми набуло пріоритетного значення для отримання та оцінки зростаючої кількості інформаційних повідомлень. Довіра до інформації, яку повідомляли рідні чи близькі люди, поступово переважила довіру до інформації, яка надходила з офіційних джерел. Брак виваженої і правдивої інформації з офіційних джерел не лише сприяв загальному зменшенню довіри до влади, а й сформував сприятливі можливості для реалізації ворожих інформаційно-психологічних спецоперацій, у тому числі через спотворення, модифікацію та "розмивання" повідомлень.

В умовах війни має місце своєрідна "конкуренція" між офіційною та неофіційною інформацією. І у випадку, коли влада вдається до маніпуляцій офіційною інформацією, неофіційні повідомлення набувають набагато більшого впливу, чим неодмінно скористається ворог, намагаючись, принаймні, дискредитувати владу і посіяти недовіру між громадянами. Така недовіра може бути поглиблена у випадку, якщо стандартні моделі поведінки, соціальні ролі та структури у суспільстві, що формують патерни громадянської участі та взаємодії (демократичної участі, волонтерства, створення місцевих ініціатив, громадських рад, виборчих процесів, конфліктної поведінки чи ігнорування політичних процесів) залишаються до кінця не визначеними, а держава намагається гальмувати формування та розвиток громадянського суспільства.

Розрахунок влади на поширення інформації через інфлюенсерів, які отримували доступ до інсайдерської інформації, спрацював лише частково, оскільки їх коментарі та підбір контенту, у багатьох випадках, був яскравим свідченням провладної позиції. І, якщо на початку повномасштабного воєнного вторгнення РФ таку позицію сприймали як зрозумілу і прийнятну, то з часом ставлення до неї дещо змінилося через зростання

недовіри до тих джерел інформації, які ототожнювали із офіційними. Це відбувалося через поширення владою низки популістських гасел та повідомлень, нездатність значної частини "експертів" реально оцінити події на фронті, масштаби і характер іноземної допомоги, а також небажання пов'язувати її надання із певними заздалегідь визначеними діями української влади, спрямованими на боротьбу із проявами корупції.

В умовах війни яскраво виявилось, що українське суспільство, як правило, негативно реагує на спроби нав'язати йому певні уявлення чи переконання. Більш ефективною є "тактика непрямих дій" із акцентом на не пов'язаних із владою інформаційних джерелах, підштовхуванням до певних висновків та суджень на основі обмеженості матеріалу для аналізу, відсутності звички перевіряти джерела інформації та належності певних висловів тим, кого оголошують їх авторами.

Протидія деструктивним інформаційним впливам може бути здійснена не лише виключно формуванням і поширенням контрдискурсу. Позитивний результат може бути забезпечений втіленням у життя й інших заходів, зокрема політичних та / або економічних реформ, дотриманням законодавства про державну мову, яке є важливим засобом формування та збереження інформаційного простору держави, а також успішними та своєчасними діями спецслужб. Водночас такі дії мають ґрунтуватися на дійовому правовому полі, що відповідає вимогам часу і містить розраховані на захист інформаційно-комунікаційного середовища норми, визначені у рамках відповідної доктрини.

Співпраця низки блогерів з окремими державними органами сприяла поширенню скепсису щодо оцінки армії РФ як "другої армії світу", а також спростуванню твердження про те, що "Росія своїх не залишає". Успішними виявилися проекти українських блогерів, які за сприяння певних державних органів отримали можливість показати справжнє обличчя та настрої російських військовополонених, переважна більшість яких віддала перевагу участі у війні проти України як засобу покращення власного матеріального становища або зняття / погашення судимості. Важливим було й поширення інформації про мотиви та настрої

українських колаборантів, які не зупинялися й перед коригуванням ворожих ударів по українських містах. Аналіз їхньої мотивації дозволив стверджувати, що у них корисливі мотиви були поєднані із ідеологічними переконаннями, закоріненими у радянському минулому.

Підвищення суспільно-мобілізаційного потенціалу державної інформаційної політики може бути забезпечене завдяки поширенню контенту про перспективи та характер повоєнної відбудови, орієнтованої на реалізацію інноваційних проєктів, модернізацію економічної діяльності та відносин бізнесу і влади, а також на поглиблення всебічних зв'язків між регіонами держави. Важливим є акцент на тому, що ЗСУ мають досвід успішних дій у війні, масштаби якої є найбільшими з часів другої світової, а також на досягненнях у знищенні значної частини Чорноморського флоту РФ, а також організації ударів вглиб території Росії.

Влада має забезпечити рівний доступ до інформації, яку має намір оприлюднити. Нерівний доступ до джерел інформації із пріоритетом наближених блогерів та каналів має відійти у минуле, оскільки за збереження існуючого стану речей навіть журналісти, які формують контент для всеукраїнського телемарафону, нерідко отримують інформацію із запізненням і вимушені поширювати уже оприлюднений певними Telegram-каналами контент.

Ставку вищих владних структур на поширення важливої інформації переважно через Telegram не можна вважати виваженою, оскільки анонімність повідомлень за відсутності відповідальності за поширення контенту призвела до різкого зростання кількості різноманітних ботоферм і суттєвого зменшення довіри до інформаційних повідомлень. У контексті цього потрібно працювати зі споживачами медіа задля підвищення інформаційної відповідальності громадянина. Повинно бути сформоване уявлення про обмеженість довіри до анонімних джерел, а тим більше, якщо такі джерела формують контент не на постійній основі.

Протидія України деструктивним впливам у інформаційному просторі не має обмежуватися протидією таким впливам з боку РФ. Сучасне інформаційне середовище несе потенційну загрозу у зв'язку із використанням громадянами соцмереж, відеохостингів та месенджерів, розроблених у інших країнах (наприклад, TikTok

або Telegram), які не лише віддають перевагу збору і аналізу потрібних їм даних про користувачів, а й використовують таргетоване поширення певних наративів, орієнтованих на варіативний тиск на інформаційне поле.

В умовах, коли існує перспектива затягування бойових дій із продовженням протистояння у інформаційному просторі на невизначений термін (найбільш ймовірно, що таке протистояння буде мати місце допоки існуватиме Російська Федерація) протидія ворожим деструктивним інформаційним впливам вимагає переходу від «рожевих окулярів» до чесності, оскільки постійні обіцянки завершення війни та маніпуляції навколо умов припинення бойових дій викликають у громадян розчарування, а чесна розмова про труднощі, тривалий характер війни та реальні загрози мобілізує доросле суспільство набагато краще. Мобілізація суспільства передбачає також визначення зрозумілих алгоритмів дій замість абстрактних закликів. Інформаційна політика повинна забезпечувати поширення інформації щодо наявних вакансій у ЗСУ, долучення до збору коштів на потреби армії, проходження курсів домедичної допомоги та базової загальновійськової підготовки тощо.

Комунікація довкола мобілізації має бути побудована на повазі, професійному підході та можливості обирати спеціальність за фахом із формуванням уявлень про армію як про сучасну технологічну структуру, де цінять життя солдата. Громадянин має розуміти, що у армії його будуть ефективно вчити, використовують цивільні навички із максимальною користю ставлячись до нього з повагою, а не зверхньо.

Організація протидії деструктивним інформаційним впливам має враховувати потреби забезпечення цільової комунікації. Для молоді більш доцільним видаються формати ТікТок та оприлюднення позиції інфлюенсерів, для бізнесу – чіткі економічні аргументи та правила гри, що однакові для усіх і виключають недобросовісну конкуренцію, для старшого покоління – класичні медіа.

Необхідно також підвищити професійний рівень експертних обговорень, які мають зосереджуватися на предметних дискусіях щодо актуальних проблем державного будівництва, що дозволить зменшити заповненість інформаційного поля маніпулятивною

інформацією та протидіятиме створенню фейкових «точок напруги» в суспільстві.

Важливим засобом підвищення якості інформації є залучення громадянського суспільства до розширення її «часового горизонту», оскільки сьогодні відбувається протилежний процес – будь-які події перебувають у полі зору медіа дуже короткий проміжок часу, а аналіз із високим рівнем наукової абстракції поступається обмеженим оглядам нещодавніх подій. Прогнози, які передбачали розпад РФ після одного-двох років ведення активних бойових дій, не справдилися. Підтримка Росії з боку її міжнародних партнерів та недієвість частини санкційного пакету дозволили агресору продовжувати війну і нарощувати воєнні витрати.

Перспектива збереження загрози з боку РФ обумовлює формування переконання у доцільності забезпечення тотального спротиву агресії із усвідомленням місця кожного громадянина у такому спротиві. При тому важливо демонструвати, що правила і обов'язки під час війни однакові для усіх, незалежно від статків, статусу чи посад.

Росія активно використовує і буде використовувати внутрішні проблеми України (корупційні скандали, недоліки мобілізації, нестачу трудових ресурсів тощо) для перетворення ліній розмежування в українському суспільстві на лінії розколу. Протидія деструктивним інформаційним впливам у такому контексті повинна включати дії на випередження ворога із швидким визнанням власних помилок, покаранням винних, оприлюдненням чіткої офіційної позиції задля того, щоб не залишати вакууму для чуток, якими неминуче скористається ворог.

Важливо, щоб влада не намагалася надмірно підкреслювати власні зусилля, спрямовані на протидію ворогу. Важливими є кампанії живих історій, які реалізуються через розповіді про конкретних людей: історії добровольців, цивільних фахівців, які перевчилися на операторів безпілотних апаратів, або підприємців, які організували виготовлення продукції, важливої для фронту. Суспільство необхідно сконсолідувати навколо ідеї, що успіхом у війні проти РФ є насамперед збереження Української державності та подальший демократичний розвиток країни.

Будь-які маніпуляції з інформацією задля перемоги у перспективних виборчих перегонах створюватимуть додатковий простір для ворожих інформаційних спецоперацій. Для підвищення якості інформації необхідне чітке позиціонування політичних програм усіх партій, відкриття можливостей для опозиції повноцінно представляти власне бачення розвитку країни. Продовження тиску на опозиційні телеканали, створення перешкод для їх виходу в етер може стати поштовхом до поширення деструктивної критики влади і не сприятиме збереженню єдності громадян і їх спрямованості на розбудову демократичної держави.

Важливим засобом протидії ворожим деструктивним інформаційним впливам має стати посилення впливу місцевих медіа, особливо зважаючи на продовження політики децентралізації. У такому разі поле досяжності місцевих каналів поширення інформації визначатиметься інтересами й потребами жителів певних регіонів, усвідомленням ними спільних потреб та пошуком шляхів вирішення проблем. Місцеві медіа можуть також стати майданчиками для обговорення проблем, які випадають з поля зору центральної влади, але важливі для мешканців громад за необхідності вирішувати безліч актуальних питань, пов'язаних з екологічною доцільністю, зміненням поселенської структури, проведенням розмінування, релокацією виробництва тощо.

У інформаційній політиці необхідно уникати агресивного тиску та мови ворожнечі всередині суспільства, у тому числі й через пошук «винних» серед своїх, ігнорування важливих проблем (корупції чи помилок командування), оскільки це зменшує довіру до офіційних джерел, а також може сприяти створенню ілюзії, що війна стосується лише тих, хто перебуває на фронті.

Негативне враження на громадян справляє хизування великими власними статками в умовах війни, особливо, коли цим займаються відомі політики, впливові підприємці та інфлюенсери з великою аудиторією підписників. Хизування майном та прибутками особливо викликає роздратування чи навіть ворожнечу у тих, хто під час війни втратив рідних чи близьких людей, усе своє майно чи можливість повернутися у додому. Негативні почуття у такому разі переважають й у багатьох військовослужбовців, які

змушені пожертвувати власним комфортом і ризикують життям у той час, як у тилу демонструють розкішну нерухомість, автомобілі чи кадри з відпочинку на дорогих курортах.

Найважливішим кодом інформаційного поля України була і є українська мова. Тому держава має докласти значних зусиль для посилення українськомовного сегменту з акцентом на «м'яку силу» та заохочення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Антимайдан в Одесі відхрестився від "Одеської республіки".* (2014, Квітень 16). LB.ua. https://lb.ua/news/2014/04/16/263346_antimaydan_ot_krestilsya_odesskoy.html
- Артемьев, М. (2015, Февраль 16). Федерализация Украины: решение или проблема? *РБК*. <https://www.rbc.ru/opinions/politics/16/02/2015/54e1c25b9a79474dda16d282>
- Базар, О. (2025, Жовтень 15). Що не так з мобілізацією. *LB.ua*. https://lb.ua/society/2025/10/15/701522_shcho_z_mobilizatsiieyu.html
- Базилик, С. С. (2014, Март 21–27). С пулеметом на крыльце... *Донецкий краж*.
- Бекешкіна, І. (2015). Донбас – 2015: деякі проблеми реінтеграції регіону. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2(16) (с. 40–50). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Беседин, П. (2015, Январь 20). Бойня номер бесконечность. *Известия*.
- Більшість українців за єдину державну мову, європейський вибір та унітарність.* (2014, Квітень 22). Радіо Свобода. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25358019.html>
- Болезни истории.* (2013). ДКР *Новости*. <http://dkr.com.ua/index.php?new=12275>
- Бондаренко, К. (2024, Жовтень 28). Коли закінчиться війна в Україні: військовий шокував прогнозом. *ТСН*. <https://tsn.ua/exclusive/koli-zakinchitsya-viyna-v-ukrayini-viyskoviy-shokuvav-prognozom-2688978.html>
- Боротьба з російською брехнею та формування позиції держави: підсумки роботи Центру стратегічних комунікацій у 2024 році.* (2024, Грудень 26). <https://spravdi.org/borotba-z-rosijskoyu-brehneyu-ta-formuvannya-pozyciyi-derzhavy-pidsumky-roboty-czentr-strategichnyh-komunikacij-u-2024-rocz/>

- Буров, І. (2014). Про деякі соціальні показники впливу на національну безпеку. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(15) (с. 393–401). Київ: Інститут соціології НАН України.
- "Воно того не варте, – або посадять, або підірвуть". Українські підлітки завербовані на диверсії проти власної країни. (2025, Листопад 23). BBC News Україна. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c75vnl0p9y6o>
- В Донецьке арештован за сепаратизм "самопровозглашений губернатор" Губарев. (2014). Delo.ua. <http://delo.ua/ukraine/v-donecke-arrestovan-za-separatizm-samoprovozglashennyj-gubernato-229324/>
- В РФ грозятся дойти до Киева: "Это исконно русские земли". (2018, Ноябрь 29). Антикор. https://antikor.com.ua/articles/272460-v_rf_grozjatsja_dojti_do_kieva_eto_iskonno_russkie_zemli
- Войтюк, Т. (2021, Березень 9). В Україні створять Центр протидії дезінформації – Зеленський. *Суспільне медіа*. <https://suspilne.media/111572-v-ukraini-stvorat-centr-protidii-dezinformacii-zelenskiy>
- Возвращение Крыма. (2020, Ноябрь 11). РБК. <https://www.rbc.ru/story/5422d35dcbb20f2aadd4faa0>
- Ворона, В. (2014). Передмова. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(15) (с. 13–23). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Ворона, В. (2018). П'ять років життя по-новому в соціологічному вимірі (Передмова). В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 6(20) (с. 13–25). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Герасимов, В. (2013). Ценность науки в предвидении. *Военно-промышленный курьер*, 8(476).
- Герман считает, что Бандера, Шухевич и Сталин останутся героями украинцев. (2013). donbass.ua. <http://www.donbass.ua/tags/stepan-bandera.html>

- Гибридная война России с Украиной вступила в шестую фазу из восьми – польские СМИ.* (2014, Май 15). FaceNews.ua. <http://www.facenews.ua/articles/2014/199090/>
- Главарь террористов Пушilin заявил, что о проекте "Новороссия" не забыли.* (2021, Июль 11). Рубрика. <https://rubryka.com/ru/2021/07/11/pushylin-zayavyv-shho-pro-proekt-novorossyya-ne-zabuly/>
- Гончаров, Д. (2014, Февраль 21–27). Агрессия и апатия. *Донецкий кряж*.
- Горбулин, В. (2019). *Мой путь в зазеркалье. Не только путевые заметки*. Киев: "Брайт Букс".
- Горбулін, В. (2014). "Гібридна війна" як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу. *Дзеркало тижня*. http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-yak-kluuchoviy-instrument-rosiyskpi-geostrategiyi-revanshu-_html
- До другої річниці агресії Росії проти України.* (2016, Лютий 20). НІСД. <https://niss.gov.ua/publikacii/analitichni-dopovidi/do-drugoi-richnici-agresii-rosii-proti-ukraini-analitichna-dopovid>
- Доктрина "Русский Донбасс".* (2021). Донецкий государственный университет. <https://donnu.ru/russsdonbass>
- Донбас у системі інформаційної безпеки держави: регіональні особливості, зовнішні виклики, інструменти боротьби з антиукраїнською пропагандою: аналітична доповідь.* (2015). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Донецкие казаки и политики потребовали открытия Восточного фронта и выдачи оружия.* (2014, Февраль 22). donbass.ua. <http://donbass.ua/news/region/2014/02/22/doneckie-kazaki-i-politiki-potrebovali-otkrytija-vostochnogo-fronta-i-vydachi-oruzhija-foto.html>
- Дорожня карта для підтримки відновлення плюралістичного, прозорого та незалежного післявоєнного медіа-простору після припинення чи скасування воєнного стану. Наказ Міністерства культури та інформаційної політики України № 451 (2024) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0451921-24#Text>

- Дугин, А. (1997). *Основы геополитики. Геополитическое будущее России*. Москва: "Арктогея".
- Загальні настрої українців під час війни (листопад – грудень 2024). (2025, Лютий 5). Соціологічна служба "Рейтинг". https://ratinggroup.ua/research/ukraine/gen_opinion122024.html
- Закусило, М. (2020, Жовтень 16). Соцмережі і телебачення – основні джерела новин для українців; довіра до національних медіа впала (дослідження). *Детектор медіа*. <https://detector.media/inforspace/article/181614/2020-10-16/sotsmerezhi-y-telebachennya-osnovni-dzherela-novyn-dlya-ukraintsiv-dovira-do-natsionalnykh-media-vpravda-doslidzhennya/>
- Зануда, А. (2024). Війна у цифрах: як за останній рік змінилися Україна та українці. *BBC News Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv28871qdv8o.amp>
- Злобіна, О. (2014). Соціальні настрої у довгостроковій та короткостроковій динаміці. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(15) (с. 376–385). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Иванов, А. (2010а, Март 5–11). Бандеро-европейская несовместимость. *Донецкий кряж*.
- Иванов, А. (2010b, Март 19–25). Никотин национализма и Табачник. *Донецкий кряж*.
- Имеется ли реальная возможность возвращения ДНР и ЛНР в состав украинского государства?* (2015) Украина: інформаційно-аналитический мониторинг, 1–2, 64–66.
- Історія повзучої анексії Криму: лютий 2014–2023 роки*. (2023, Березень 16). Центр протидії дезінформації. <https://cpd.gov.ua/articles/istoriya-povzuchoyi-aneksiyi-krymu-lyutyj-2014-2023-roky/>
- История России. XX век: 1939–2007. Том 2*. (2009). Москва: "АСТ".
- Канеман, Д. (2018). *Думай медленно... решай быстро*. Москва: "АСТ".

- Квасневская, Д. (2022, Серпень 8). "Тут будет российская земля или выжженная пустыня": командир врага на ЗАЭС шокировал заявлением. 24 канал. https://24tv.ua/ru/rossijskij-komandir-zajavil-chto-meste-zajes-budet-russkaja-zemlja_n2119714
- Кіслов, Д. В. (2010). *Політична безпека масових комунікацій*. Київ: МП. "Леся".
- Кіслов, Д. В. (2013). *Інформаційні війни: монографія*. Київ: КНТЕУ.
- Кобзар, Ю. (2024, Березень 19). Учасник боїв за Роботине розповів, чому провалився літній контрнаступ ЗСУ. УНІАН. <https://www.unian.ua/war/uchasnik-bojiv-za-robotine-rozpoviv-chomu-provalivsya-litniy-kontrnastup-zsu-12578175.html>
- Костенко, Н. (2018). Ущільнення контекстів медіаскептицизму. Медіа: на межі істини й підозри. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 5(19) (с. 362–371). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Котигоренко, В., & Рафальський, О. (2013). Ідеологічний проект "руського мира" і політичні переваги та уподобання населення українського Донбасу. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 5(67), 53–76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2013_5_6
- Кулик, В. (2020). Аналізуючи аналітику: про засади дослідження західних наукових та експертно-аналітичних публікацій на тему російсько-українського конфлікту. В *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях* (с. 5–10). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Лавріненко, Н. (2011). Інститут сім'ї: структура і сімейні цінності. В *Українське суспільство. Двадцять років незалежності. Соціологічний моніторинг: У 2 т. (Т. 1). Аналітичні матеріали* (с. 502–517). Київ: Інститут соціології НАН України.

- Лебедь, Р. (2015, Квітень 29). Одеса 2 травня: точка неповернення. *BBC News Україна*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150423_odesa_anniversary_rl
- Малик, І. (2024). Когнітивна війна: людська свідомість як поле бою. *Регіональні студії*, 39, 45–50. <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2024.39.7>
- Медіаспоживання в Україні: зміна медіа потреб та програш російської пропаганди*. (2022, Лютий 15). Детектор Медіа. <https://detector.media/infospace/article/196442/2022-02-15-mediaspozhyvannya-v-ukraini-zmina-mediapotreb-ta-progrash-rosiyskoi-propagandy/>
- Медіаспоживання українців в умовах повномасштабної війни. Опитування ОПОРИ*. (2022, Червень 1). ОПОРА. https://www.oporaua.org/report/polit_ad/24068-mediaspozhyvannia-ukrayntsiv-v-umovakh-povnomasshtabnoyi-viini-opituvannia-opori
- На участников митинга за единство Украины в Донецке напали пророссийские активисты*. (2014, Март 5). Зеркало недели. http://zn.ua/UKRAINE/na-uchastnikov-mitinga-za-edinstvo-ukrainy-v-donecke-napali-prorossiyskie-aktivisty-140470_.html
- Набок, С. (2017). Політика пам'яті в сучасній Україні: проблеми формування та контраверсійності наслідків. В *Етнополітичний контекст соціокультурний трансформацій у сучасній Україні* (с. 229–283). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Набок, С. (2020). Альтернативна реальність кремлівської пропаганди: конфлікт "на Україні" в російському політичному, медійному й науковому дискурсі (с. 302). В *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях* (с. 291–319). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2011). Українізація наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. *Наукові записки Ін-ту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, 2, 158–169.

- Ніколаєць Ю. (2012). Поселенська структура населення Донбасу: (етнополітичний аспект динаміки). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. <https://ipien.gov.ua/publication/nikolaiets-iu-o-poselenska-struktura-naselennia-donbasu-etnopolitychnyj-aspekt-dynamiky-monohrafiia/>
- Ніколаєць, Ю. (2014). Етнополітичний контекст мас-медійного дискурсу. У *Донбас в етнополітичному вимірі* (с. 452–509). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2021a). Вплив медійного дискурсу на формування політичних цінностей населення Сходу та Півдня України. В *Ієрархія цінностей населення Півдня та Сходу України: етнополітичний аспект в умовах російської агресії: монографія* (с. 245–295). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2021b). Історична політика в Україні у 1991–2021 рр. У *Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми* (с. 549–601). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2023a). Інформаційно-комунікаційний простір України в умовах російсько-української війни (2014–2023). *Сіверянський літопис*, 2(170), 140–152.
- Ніколаєць, Ю. (2023b). Розвиток сфери медіа. В О. О. Рафальський, & О. М. Майборода (Ред.). *Адаптивні зміни політичного поля України: монографія* (с. 415–452). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Ніколаєць, Ю. (2023c). Сфера медіа. У *Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі: монографія* (с. 490–557). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Опрос: Украинцы воспринимают Украину как свою Родину и не разделяют сепаратистские настроения.* (2014). NewsOboz.org. <http://newsoboz.org/obshchestvo/opros-ukraintsy-vosprinimayut-ukrainu-kak-svoyu-rodinu-i-12042014100100>

- Очікування населення від 2025 року. (2024, Грудень 30). Соціологічна група "Рейтинг". <https://ratinggroup.ua/research/ukraine/b64b9b49a8a2e38c38512150f70a2424.html>
- Патріарх Кирил ворогами вважає тих, хто хоче "відірвати південні і західні російські землі від єдиного „Русского мира”". (2014, Березень 14). РІСУ. http://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/moscow_patriarchy/55715
- Патріарх РПЦ передав ікону керівникові Росгвардії. Золотов: "ця ікона прискорюватиме нашу перемогу". (2022, Березень 14). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-patriarh-rpc-rosgvardija-ikona/31752145.html>
- Перелік інформації, розголошення якої може призвести до обізнаності противника про дії Збройних Сил України, інших складових сил оборони, негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану. Додаток до наказу Головнокомандувача Збройних Сил України № 73 (2022) (Україна). <https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785?an=343>
- Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України. Постанова Кабінету Міністрів України № 2 (2015) (Україна). <https://web.archive.org/web/20170412023010/http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF>
- Почепцов, Г. (201). Сенси і війни. Україна і Росія в інформаційній і смисловій війні. Київ: ВД "Києво-Могилянська академія".
- Почепцов, Г. (2012). Контроль над розумом. Київ: ВД "Києво-Могилянська академія".
- Почепцов, Г. (2013). Сміслові війни в сучасному світі. *Детектор медіа*. <https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/4150/2013-05-05-smyslovi-viyny-v-suchasnomu-sviti/>

- Почепцов, Г. (2015). Сучасні інформаційні війни. Київ: ВД "Києво-Могилянська академія".
- Почепцов, Г. (2017). Від покемонів до гібридних війн. Нові комунікативні технології ХХІ століття. Київ: ВД "Києво-Могилянська академія".
- Почепцов, Г. (2020). Фейк. Технології спотворення реальності. Київ: ВД "Києво-Могилянська академія".
- Почепцов, Г. (2021). Токсичний інфопростір. Як зберегти ясність мислення і свободу дії. Київ: "VIVAT".
- Президент України застерігає: інформаційна експансія іноземних держав є найбільшою загрозою національній безпеці України.* (2008, Березень 21). <https://www.radiosvoboda.org/a/1113131.html>
- Прибиткова, І. (2014). Україна в регіонально-громадянському та національно-мовному вимірі за доби змін. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(15), (с. 196–210). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Пристай, Д. (2020, Січень 17). "Закон 7/9". Як Мінкульт пропонує криміналізувати дезінформацію. *Суспільне Новини*. <https://suspilne.media/9490-zakon-79-ak-minkult-proponue-kriminalizuvati-dezinformaciuv/>
- Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність. Закон України № 2108-IX (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text>
- Про внесення змін до статті 114-2 Кримінального кодексу України щодо удосконалення відповідальності за несанкціоноване розповсюдження інформації про засоби протидії агресії Російської Федерації. Закон України № 2178-IX (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2178-20#Text>
- Про затвердження концепції національних електронних інформаційних ресурсів. Розпорядження кабінету Міністрів України № 259-з (2003) (Україна).

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/259-2003-%D1%80#Text>

Про концепцію державної інформаційної політики. Проект Закону України № 7251 (2010) (Україна).
<https://ips.ligazakon.net/document/JF5LF00A?an=3>

Про медіа. Закон України № 2849-IX (2022) (Україна).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками медіа на час дії правового режиму воєнного стану. Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України № 73 (2022) (Україна).
<https://ips.ligazakon.net/document/MUS36785>

Про раду з питань свободи слова та захисту журналістів. Указ Президента України № 808/2019 (2019) (Україна).
<https://www.president.gov.ua/documents/8082019-30265>

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України". Указ Президента України № 392/2020 (2020) (Україна).
<https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 лютого 2021 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 43/2021 (2021a) (Україна).
<https://www.president.gov.ua/documents/432021-36441>

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 376/2021 (2021b) (Україна).
<https://www.president.gov.ua/documents/3762021-39745>

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року "Про Доктрину інформаційної безпеки України". Указ Президента України № 47/2017

- (2017) (Україна).
<http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 лютого 2022 року "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів (санкцій)". Указ Президента України № 51/2022 (2022a) (Україна).
<https://www.president.gov.ua/documents/512022-41349>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану». Указ Президента України № 152/2022 (2022b) (Україна).
<https://www.president.gov.ua/documents/1522022-41761>
- Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року "Про Стратегію забезпечення державної безпеки". Указ Президента України № 56/2022 (2022c) (Україна).
<https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377>
- Про санкції. Закон України № 1644-VII (2014) (Україна).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1644-18#n94>
- Про схвалення Концепції популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому інформаційному просторі. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 739-р (2016) (Україна).
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2016-%D1%80#Text>
- Пророссийские активисты захватили госказначейство Донецкой области.* (2014). Вести. <http://vesti.ua/donbass/41213-prorossijskie-aktivisty-zahvatili-goskaznachejstvo-doneckoj-oblasti>
- Прямая линия с Владимиром Путиным. В прямом эфире телеканалов "Первый", "Россия-1", "Россия-24", радиостанций "Маяк", "Вести FM" и "Радио Россия" вышла специальная программа "Прямая линия с Владимиром Путиным".* (2015). Президент России. <http://www.kremlin.ru/events/president/news/49261>

- Путін заявив, що хоче гарантій для "мишканців Новоросії" – Харкова, Донецька...* (2014, Квітень 17). Українська правда.
<https://www.pravda.com.ua/news/2014/04/17/7022779/>
- Путін офіційно оголосив про проведення спецоперації на Донбасі.* (2022, Лютий 24). Слово і діло.
<https://www.slovoidilo.ua/2022/02/24/novyna/polityka/putin-oficijno-oholosyv-pro-provedennya-speczoperacziyi-donbasi>
- Пушилин, Д. (2021). Доктрина "Русский Донбасс" призвана стать манифестом нашего выбора. *Dnronline.su*.
https://dnronline.su/doktrina-russkij-donbass-prizvana-stat-manifestom-nashego-vybora-denis-pushilin/?utm_source=www.google.com.ua&utm_medium=organic&utm_campaign=www.google.com.ua&utm_referrer=www.google.com.ua
- Рафальський, О., Калакура, Я., Калакура, О., & Юрій, М. (2022). *Цивілізаційна ідентичність українства: історія і сучасність*. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Реверсний удар: як Україна научилась обходитись без російського газу.* (2014, Октябрь 9). РБК. <https://www.rbc.ru/business/09/10/2014/543658cacbb20fba1b2f6c89>
- Романенко, М. (2014). "Какая „аннексия"? Это Украина оккупировала Крым с 1954 по 2014 год!". *Регнум*.
<https://regnum.ru/news/polit/3295323.html>
- Росія готує вторгнення на Схід України – військова техніка вже біля кордонів.* (2014, Березень 4). Newsru.ua
<http://www.newsru.ua/ukraine/04mar2014/rossiagotovit.html>
- Ручка, А. (2014). Ціннісна метаморфоза в ментальності громадян України під час надзвичайних подій 2014 р. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(15) (с. 117–123). Київ: Інститут соціології НАН України.

- Саєнко, В. (2024, Лютий 25). Зеленський: Кремль заздалегідь отримав план минулорічного контрнаступу України. *УНІАН*. <https://www.unian.ua/war/viyna-v-ukrajini-zelenskiy-poyasniv-chomu-anonsuvati-noviy-kontrnastup-ne-budut-12554469.html>
- Свідерська, О. (2022a). Роль культурних кодів у конструюванні політичної дійсності в контексті інформаційно-когнітивної війни. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії*, 43, 306–313. <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.43.37>
- Свідерська, О. (2022b). Роль політичного мему в інформаційних війнах. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, 36, 136–140. <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i36.1125>
- Свідерська, О. (2022c). Цифрова пропаганда та ризики інформаційної безпеки у контексті російсько-української війни. *Науковий журнал "Політикус"*, 2, 60–65. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2022-2.10>
- Семенюк, Т. (2024, Вересень 6). Телемарафон був, є і буде – міністр культури Точицький. *The Page*. <https://thepage.ua/ua/news/ministr-kulturi-mikola-tochickij-rozpoviv-chi-zakriyut-telemarafon>
- Сергейцев, Т. (2022). Что Россия должна сделать с Украиной. *РИА*. https://ria.ru/author_sergeytsev/
- Скляревська, Г. (2021, Жовтень 7). Дослідження Thomson Reuters: Соцмережі та пошуковики – найпопулярніші джерела інформації в Україні. *Детектор медіа*. <https://ms.detector.media/trendi/post/28258/2021-10-07-doslidzhennya-thomson-reuters-sotsmerezhi-ta-poshukovyky-naypopulyarnishi-dzherela-informatsii-v-ukraini/>
- Сидоренко, С. (2024, Жовтень, 30). Брюссель чекає від України відновлення роботи мовників замість телемарафону "Єдині новини". *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2024/10/30/7197351/>

- Сычев, И. (2014а, Март 7–13). Крымский блок-пост. *Донецкий кряж*.
- Сычев, И. (2014b, Март 7–13). Призрачная мобилизация. *Донецкий кряж*.
- Сычев, И. (2014с, Март 7–13). Украина между Востоком и Западом. *Донецкий кряж*.
- Сычев, И. (2014d, Март 14–20) Петр Симоненко: "Будущее страны зависит от регионов". *Донецкий кряж*.
- Талер, Р. (2018). *Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення*. Київ: "Наш формат".
- Тест на совместимость*. (2019, Ноябрь 9) Зеркало недели. https://zn.ua/internal/test-na-sovmestimost-335429_.html
- Точицький прокоментував оцінку Єврокомісією українських реформ у сфері медіа*. (2024, Жовтень 31). Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3921840-tocickij-prokomentuvav-ocinku-evrokomisieu-ukrainskih-reform-u-sferi-media.html>
- Україна заборонила мовлення 14 російських каналів*. (2014, Серпень 19). Радіо Свобода <https://www.radiosvoboda.org/a/26539960.html>
- Украина перешла под внешнее управление*. (2015, Февраль 18). Вести.ru. <https://www.vesti.ru/article/1752830>
- Українське суспільство: моніторинг соціальних змін (у 2 томах)*. (2014). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. (2015). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. (2018). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Українці визначили три найбільші загрози для держави – опитування*. (2014). Рідний Київ. <https://kyiv.ridna.ua/2014/04/ukrajintsi-vyznachyly-try-najbilshi-zahrozy-dlya-derzhavy-opytuvannya/>
- Українці виступають проти федералізації – опитування*. (2014, Березень 3). Interfax-Україна. <https://ua.interfax.com.ua/news/general/194120.html>

- Хотин, Р. (2022, Травень 05). "Русский мир", "победобесие", "рашизм". За які ідеології Кремль воює в Україні? *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/rosiya-ukrayina-viyna-ruskiy-mir-pobedobesiye-rashyzm/31835603.html>
- Цена на российский газ для Украины выросла на 44%. (2014, Апрель 1). *Интерфакс*. <https://www.interfax.ru/world/368628>
- Черниш, Р. (2023). Деструктивний інформаційний вплив як елемент інформаційної війни. *Вісник кримінального судочинства*, 3–4, 205–214. <https://doi.org/10.17721/2413-5372.2023.3-4/202-211>
- Штекель, М. (2015, Квітень 29). Забута трагедія Одеси: 2 травня гинули люди не лише у Будинку профспілок. *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/26984817.html>
- Шульга, М. (2015). Ризики для децентралізації суспільства в умовах воєнного конфлікту. В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2(16) (с. 505–524). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Шульга, О. (2014). Кінець вакууму легітимних цінностей в українському суспільстві? В *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 1(15) (с. 124–132). Київ: Інститут соціології НАН України.
- Щорічне опитування *USAID-Internews "Ставлення населення до ЗМІ та споживання різних типів медіа у 2020 р."*. (2020). *Internews*. <https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2020/10/2020-Media-Consumption-Survey-FULL-FIN-Ukr-1.pdf>
- Юлія Мостова: Зеленський не під запис просив журналістів мовчати про корупцію до перемоги. (2023, Жовтень 14). *NV.ua*. <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/zelenskiy-prosiv-zhurnalistiv-movchati-pro-korupciyu-do-peremogi-mostova-novini-ukrajini-50360503.html>
- Fischer, S. (2019). *Der Donbas-Konflikt: widerstreitende Narrative und Interessen, schwieriger Friedensprozess*. Berlin: Stiftung

- Wissenschaft und Politik Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit. https://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/studien/2019S03_fhs.pdf
- Lakomy, M. (2016). The game of Ukraine: Conflict in Donbass as an outcome of the multilayered rivalry. *Politeja-Pismo Wydziału Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 13(45), 279–315. <https://doi.org/10.12797/Politeja.13.2016.45.13>
- Luchterhandt, O. (2019). Die Vereinbarungen von Minsk über den Konflikt in der Ostukraine (Donbass) aus völkerrechtlicher Sicht. *Archiv des Völkerrechts*, 57(4), 428–465. https://www.ostinstitut.de/documents/Luchterhandt_Die_Vereinbarungen_von_Minsk_ber_den_Konflikt_in_der_Ostukraine_aus_vlkerrechtlicher_Sicht_OL_2_2019.pdf
- Nikolaiets, Yu. (2018). The use of mass media content in the russian-ukrainian informational confrontation in 2014–2016. *Humanitarium: Philosophy*, 40(3), 145–177.
- Schneckener, U. (2016). Hybrider Krieg in Zeiten der Geopolitik? Zur Deutung und Charakterisierung des Donbass-Konflikts. *Politische Vierteljahresschrift*, 57(4), 586–613. <https://doi.org/10.5771/0032-3470-2016-4-586>
- The commander-in-chief of Ukraine`s armed forces on how to win the war.* (2023, November 1). The Economist. <https://www.economist.com/by-invitation/2023/11/01/the-commander-in-chief-of-ukraines-armed-forces-on-how-to-win-the-war>
- Ukraine`s commander-in-chief on the breakthrough he needs to beat Russia.* (2023, November 1). The Economist. <https://www.economist.com/europe/2023/11/01/ukraines-commander-in-chief-on-the-breakthrough-he-needs-to-beat-russia>

Наукове видання

**ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНЕ
СЕРЕДОВИЩЕ УКРАЇНИ
В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ:
СТРАТЕГІЇ ТА ПРАКТИКИ
ПРОТИДІЇ ДЕСТРУКТИВНИМ ВПЛИВАМ**

Комп'ютерна верстка та макетування – Н. Лисенко

Підписано до друку 22.06.2026 р. Формат 60х84/16.
Гарнітура Times. Ум. друк. арк. 8,84. Обл.-вид. арк. 7,6.
Папір офсетний. Наклад 120 прим. Зам. № 2412

Видавець Національна академія наук України
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень
ім. І. Ф. Кураса
вул. Генерала Алмазова, 8, м. Київ, 01011. Тел. +38 (044) 285-65-61.
www.ipiend.gov.ua; e-mail: office@ipiend.gov.ua

Виготовлювач ПП Лисенко М. М.
вул. Шевченка, 20, м. Ніжин, Чернігівська область, 16600.
Тел. +38 (067) 441-21-24; e-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.